

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

**OĞUZNAMELERE GÖRE TÜRK TOPLUMUNDA
KADIN**

Samet ALIÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ

AĞUSTOS-2013

T.C.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

**OĞUZNAMELERE GÖRE TÜRK TOPLUMUNDA
KADIN**

DANIŞMAN: Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Samet ALIÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS-2013**

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

OĞUZNAMELERE GÖRE TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

Samet ALIÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

**Bu Tez / Proje ...../...../.... Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.**

Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Fetih YANARDAĞ

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Murat KARABULUT

Enstitü Müdürü

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OĞUZNAMELERE GÖRE TÜRK TOPLUMUNDA
KADIN

Samet ALIÇ

Danışman : Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Yıl : 2013, Sayfa: 7+89

Jüri : Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ (Başkan)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Üye)
: Yrd. Doç. Dr. M. Fetih YANARDAĞ (Üye)

Bu çalışmada, Türk tarihine kaynaklık eden eserlerden olan Oğuznameler esas alınarak Türk toplumunda kadının tarihteki sosyal, kültürel ve siyasi yönleri incelenmiştir. Oğuznamelerin içerisindeki bilgilerle tarihî bilgiler arasındaki fark ve benzerlikler açıklanmıştır. Oğuznamelerde bahsedilen kadınların hem sosyal hem de siyasal yönünün ne kadar güçlü olduğu ve kadınların bir toplumun tarihinde olumlu veya olumsuz ne derece etki gösterebilecekleri ortaya konulmuştur.

Bu çalışma hazırlanırken Oğuznameler arasında özellikle Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, Dede Korkut Hikâyeleri ve İslâmî versiyon Oğuznamelerin ana kaynağı olan Reşideddin Oğuznamesi temel alınmıştır. Diğer İslâmî versiyon Oğuznamelere de başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Oğuzname, Kadın, Reşideddin, Oğuz Kağan, Ebûlgazi Bahadır Han, Dede Korkut

DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY

ABSTRACT

MA THESIS

THE WOMAN IN TURKISH SOCIETY IN
REFERENCE TO OĞUZ NAMES

Samet ALIÇ

Supervisor : Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Year : 2013 , Pages: 7+89

Jury : Assoc. Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ (Chairperson)
: Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Member)
: Assist. Prof. Dr. M. Fetih YANARDAĞ (Member)

In this study, the social, cultural and political aspects of the Turkish woman in Turkish society were analyzed based on the Oğuznameler which is one of the resources for Turkish History. The differences and similarities between the information in the Oğuznameler and the historical knowledge were described. It was conducted that the social and political aspects of the women mentioned in the Oğuznames were so powerful and how effective they could be either positive or negative in the history of a society.

While working on this study, the Reşideddin Oğuzname was taken as the basis which is the main resource of the Oğuznames especially the Oğuz Kağan epic written in Uygur Alphabet, Dede Korkut Stories and the Islamic version of the Oğuznames. Other Islamic versions of the Oğuznames were also utilized.

Keywords: Oğuzname, Woman, Reşideddin, Oğuz Kağan, Ebülgazi Bahadır Han, Dede Korkut

ÖN SÖZ

Milletlerin milli gurur kaynaklarından biri olan destanlar, doğrudan tarih kaynağı olmasalar bile içeriğindeki bilgilerle milletlerin kültür ve medeniyetleri hakkında ipucu verirler. Destanlar sadece bir edebiyat ürünü değildir; çünkü destanlar tarihi olaylar etrafında şekillenerek ortaya çıkar. Destanlar birebir tarihi yansıtmaktan ziyade oluştuğu dönemdeki insanların ve milletlerin sosyal yaşam tarzlarını ortaya çıkartması açısından önem taşır. Ayrıca destanlar içinde barındırdıkları bu sosyal kültürel özellikleri nesiller boyunca aktarma özelliğine sahiptir. Destanî mahiyette eserler tarihi vesikalarla karşılaştırılmak suretiyle, bu eserleri yaratan ve yaşatan içtimâî çevrenin ideolojisini yaşayış şartlarını, maddî ve manevî özelliklerini yansıtmaktadır. Bu eserler kronoloji bakımından olmasa bile oluştuğu dönemin insanların psikolojisini anlamak bakımından yeri geldiğinde kuru vakayinamelerden daha üstün ve daha canlı tarihi bilgileri verebilir. Bu sebeple bir edebi ürün olmakla beraber destanlar birer tarihî kaynaklardır.

Asırlar boyunca dünya tarihine yön veren Türklerin bıraktığı sayısız miraslardan birisi destanlardır. Dünyanın en eski kavimlerinden olan Türklerin zengin bir destan kültürüne sahip olmaları tarihimizi detaylı olarak öğrenmemizde bize fayda sağlamaktadır.

Alp Er-Tunga ve Oğuz Kağan Destanları, Türklerin Hunlardan itibaren destanlar ortaya koyduğunu kanıtlamaktadır. Hatta bu dönemi İskitlere kadar götüren araştırmacılar vardır. Bu önemli eserler; Türk tarihinin başlangıcı, Türk milletinin mizacı ve milli vasıflarıyla ilgili değerli bilgiler aktarmaktadır. Başka bir ifadeyle eski Türk destanları milletin dünya görüşünü, inanışlarını, tarihini, edebiyatını ve daha birçok toplumsal özelliğini içinde barındırmaktadır.

Bu çalışmamızda, zengin Türk destanları içinden Oğuz Kağan Destanı'nı ve onun İslami versiyonu olan Oğuznameleri esas alacağımızdan dolayı destanların aktardığı tarihsel bilgiler bizim açımızdan daha da kıymetli olacaktır.

Oğuz ismi başlangıçta bir destan kahramanının adyken zamanla bu kelime bir topluluk adı haline gelmiştir. Oğuz isminin kullanıldığı en eski kaynak ise Gök-Türk kitabeleridir.

Orta Asya Türk Toplumu'nu Hunlardan sonra özellikle X. yüzyıldan itibaren temsil eden kavim Oğuzlardır. Türk tarihinde Oğuzların çok önemli bir yeri vardır. Oğuzlar, eski Türk hayat tarzını devam ettirip kendinden sonraki nesillere aktarmışlardır. Bugün Türkiye'de yaşayan Türklerin atası olan Oğuzların toplumsal hayat tarzlarının, törelerinin, dini değerlerinin kısaca kültürlerinin izleri halen yaşadığımız coğrafyada devam etmektedir.

Oğuznamelere dayanarak Türklerin hayatlarının her alanında kadın unsurunun ne ölçüde aktif rol oynadığını izah ettiğimiz bu çalışma ile amacımız eski Türk toplumunda kadının yaşam içindeki yerini ortaya koymaktır.

Bu çalışmamızın fikrini oluşturan ve çalışma boyunca bize her konuda destek veren Doç. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ hocama, Yüksek Lisans ders dönemi boyunca bilgileriyle bizi aydınlatan Prof. Dr. Orhan DOĞAN ve Doç. Dr. Suat BAL hocalarıma, eğitim hayatım boyunca maddî ve manevî her konuda destek sağlayan aileme teşekkür ederim.

Samet ALIÇ
Ağustos-2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VII
1. GİRİŞ	1
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	3
3. ORTA ASYA TÜRK TOPLUMU	4
3.1. Sosyal Yapı	4
3.1.1. Oğuş (Aile)	4
3.1.2. Urug (Aileler Birliği)	5
3.1.3. Bod / Boy (Kabile)	5
3.1.4. Bodun (Boylar Birliği)	5
3.1.5. İl / El (Devlet)	6
3.2. Yaşam Tarzı	7
3.3. Ordu	8
3.4. Dinî İnanç	9
3.5. Ekonomi	11
3.6. Dil ve Edebiyat	13
3.7. Sanat ve Müzik	17
4. OĞUZLAR HAKKINDA TEMEL BİLGİLER	20
4.1. Oğuzlarda Sosyal Hayat	22
4.2. Oğuzların İktisadi Hayatı	23
4.3. Oğuzların Dil Özellikleri	23
4.4. Oğuzların Dini-Kültürel Hayatı	24
4.5. Oğuzların Gelenek ve Görenekleri	25
4.6. Boy Teşkilatı	25
5. OĞUZNAMELER	28
5.1. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı	30
5.2. Reşideddin Oğuznamesi	31
5.3. Şecere-i Terâkime ve Şecere-i Türkî Oğuznamesi	32
5.4. Târih-i Cihan Güşâ Oğuznamesi	34

5.5. Yazıcıoğlu Oğuznamesi	34
5.6. Manzum Oğuzname	35
5.7. Kazan Oğuznamesi.....	36
5.8. Andalıp Oğuznamesi.....	36
5.9. Dede Korkut Hikâyeleri (Oğuznameleri).....	37
6. OĞUZNAMELERDE KADIN.....	39
6.1. Reşideddin Oğuznamesi ve Diğer İslâmi Dönem Oğuz Kağan Destanları'nda Kadın.....	39
6.1.1. Oğuz'un Anası.....	39
6.1.2. Oğuz'un Üç Eşi ve Bu Kadınların Oğuz'a Etkisi.....	39
6.1.3. Oğuz'un Kıl-Barak ile Savaşı Bölümünde Kadınların Rolü	41
6.1.4. Oğuz'un Askerini Kadın Yüzünden Cezalandırması	42
6.1.5. Kadının Siyasi İktidar Aracı Olarak Kullanılması ve Tuman Han'ın Kadını İçin Yaptığı Savaş.....	43
6.1.6. Buğra Han'ın Memleket İşlerinde Sözü Geçen Eşi Bayur (Babür/Baber) Hatun'a Verdiği Değer	44
6.1.7. Buğra Han ve Oğlu Kori Han'ın Arasını Bozan Kadın.....	44
6.1.8. Bal (Mal?) Hatun ve Gevar Hatun'un Suvar Hakkında Kara Arslan Han'a Tavsiye Vermeleri	46
6.1.9. Çaçaklı Hatun	46
6.1.10. Koma Bey'in Mama Hatun'u Vermemesi Üzerine Arsarı Bay ile Savaşması	47
6.1.11. Savaşlarda Kadınların Esir Alınması.....	47
6.1.12. Oğuz İline Beylik Yapan Kadınlar	48
6.1.13. Tevârih-İ Âl-İ Selçuk'ta İdeal Kadının Tanımı.....	49
6.2. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kadın	49
6.2.1. Çocuğa Verilen Değer ve Dirse Han'ın Eşi (Buğaç'ın Anası).....	49
6.2.2. Burla Hatun (Salur Kazan Bey'in Eşi ve Uruz'un Anası).....	52
6.2.2.1. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı'nda Burla Hatun	52
6.2.2.2. Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü Destan'da Burla Hatun ..	53
6.2.3. Banı Çiçek	55
6.2.4. Beyrek'in Kız Kardeşleri.....	60
6.2.5. Deli Dumrul'un Anası ve Eşi	62
6.2.6. Selcen Hatun.....	64

6.2.7. Begil Oğlu Emren'in Eşi	67
6.2.8. Uşun Koca Oğlu Segrek'in Anası ve Eşi	68
6.2.9. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Yüzeysel Anlatılan Kadınlar.....	70
6.2.10. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kadın Türleri	71
6.2.11. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kadında Erdemlilik Sayılabilecek Davranışlar	73
6.3. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda Kadın.....	73
6.3.1. Oğuz'un Doğması.....	74
6.3.2. Oğuz'un Evlenmesi	74
6.4. Oğuznamelerde Kadın Rollerinin Genel Olarak Değerlendirilmesi	74
6.4.1. Ana Olarak Kadın.....	74
6.4.2. Eşi Olarak Kadın	77
6.4.3. Kadın'ın Savaşçılık Yönü.....	79
6.4.4. Kadının Aileyi Birleştirmedeki Rolü.....	80
6.4.5. Oğuznamelerdeki Kadın İsimlerinin Manaları ve Kadına Yönelik Hitaplar. 81	
7. SONUÇ.....	83
KAYNAKLAR.....	85
ÖZ GEÇMİŞ	

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
DİA	: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Yüzyıllardır süre gelen, kendine has yaşantıları ve kültürleri olan Türk toplumunu ve bu toplumda yaşayan kadının hayatını ve faaliyetlerini anlamak için örf, adet, gelenek, ahlakî değerler gibi akla gelebilecek her türlü toplumsal değerleri içinde barındıran destanlar önemli bir kaynaktır. Tarih boyunca Türkler, sayısız destanlar oluşturduğu için bunların hepsini bir çalışmada incelemek imkânsızdır. Bu yüzden çalışmamız Oğuz Kağan Destanı ile sınırlandırılmıştır.

Oğuz Kağan Destanı, Orta Asya Türk Toplumunda İslâmiyet'ten önce yüzyıllar boyunca şifahi şekilde nesilden nesile aktarılmıştır. Destanın yazıya geçirilmesi sırasında Türkler Müslüman olduğu için destanın içine İslâmi özellikler de katılmıştır. İslami özellikleri barındırmayan tek nüsha Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'dır. İslami versiyon Oğuz Kağan Destanlarında Oğuz'un Müslüman olduğu ve bu dini yaymaya çalıştığı göze çarpmaktadır. Bu Oğuznameler İslâmiyet'in etkisinde kalmıştır. İslamiyet etkisinde kalan bu Oğuz Kağan Destanlarında dini meseleler dışındaki anlatılar ise İslâmiyet öncesi Türk kültürünü yansıtmaktadır.

İslamiyet öncesi Türk toplumunun ana coğrafyası Orta Asya'dır. Bu nedenle Türk toplumunun kültürel temellerini, kadının hayat içindeki yerini anlamak için Türklerin Orta Asya'dan batıya doğru göç hareketine başlamadan önceki faaliyetleri göz önüne alınmalıdır. Çünkü coğrafi değişimlerle birlikte kültürel özellikler de değişmektedir.

Türklerin bilinen ilk siyasi teşekkülü olan Hunlardan itibaren yüzyıllarca Orta Asya bölgesi Türk yurdu olarak kalmıştır. Bu yüzden Orta Asya bölgesinde yaşayan Türkler bozulmamış bir kültür yaşamışlardır. Bu sebeple çalışmamızın içerisinde, Türk toplumunu ve onların kültürel yapısını daha iyi anlayabilmek amacıyla Orta Asya Türklerinin genel tarihi ve sosyal yapıları incelenmiştir.

Konumuzun ana kaynağı olan Oğuznameler incelenmeden önce Oğuzlar hakkında temel bilgiler anlatılmıştır. Oğuz ismi bir destan karakteri olmasına rağmen zamanla bu isim bir topluluğa yani Oğuzlara atfedilmiştir. Bu nedenle Oğuzlar hakkındaki bu temel bilgiler Oğuzların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Oğuznameler, Oğuzların atası olan Oğuz'un hayatını ve fetihlerini anlatan destanî mahiyette eserlerdir. Eserlerde doğaüstü anlatılara yer verilse de anlatılan olaylar kendi döneminin sosyal, kültürel, siyasi ve iktisadi özelliklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Oğuznameler tarihe kaynak teşkil etmektedir. Ayrıca bu eserlerin en önemli özelliği toplum tarafından benimsenmiş olmasıdır. Toplum tarafından benimsenmesi de içeriğinde bulunan olayların o dönemin toplum yapısına uygun olarak anlatıldığının bir kanıtıdır. Oğuznameler temel olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki İslamiyet öncesi tek versiyon olan Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı, ikincisi ise Oğuz Kağan Destanı'nın İslâmi varyantlarıdır. İslâmi versiyon içinde çeşitli Oğuznameler bunlansa da bunların temel kaynağı İlhanlı veziri Reşideddin Fazlullah'ın yazdığı Cami'üt-Tevarih'in içinde bulunan Târih-i Oğuz-u Türkân ve Hikâyet-i Cihangiri ü bölümleridir. Diğer İslâmi Oğuz Kağan Destanları Reşideddin Oğuznamesi'ni temel alarak oluşturulduğu için aralarında çok fazla farklılıklar bulunmamaktadır, bu destanlarda verilmek istenen mesaj genellikle aynıdır. Bu Oğuznamelerden ayrı olarak Dede Korkut Hikâyeleri'ne de ayrı bir parantez açmak gerekir. Bu eser Oğuzname kültürünü yansıtan ansiklopedi karakterindeki geniş tabanlı bir edebî-tarihi kaynaktır. Türk edebiyatının ana kitabı olan Dede Korkut Hikâyeleri Türk toplumunun kökünü, yurtseverliğini, devlet hissini, dostunu, düşmanını, gönül dünyasını, tarih hafızasını, dününü, bugününü, yarınını göstermektedir. Çalışmamızın içerisinde bahsi geçen bu Oğuznameler detaylı olarak incelenmiştir.

Çalışmamızın altıncı bölümünde Oğuznamelerde bahsi geçen kadınların faaliyetleri anlatılmıştır. Türk toplumunda kadınların konumu ve onların çizdikleri kadın portresi açıklanmıştır. Oğuznamelerdeki bilgilerle tarihi kaynaklar arasındaki benzerliklere ve farklılıklara değinilmiştir. Türk toplumunda kadın, tarih boyunca yaşanan her olayda olumlu veya olumsuz bir şekilde etkin olarak rol oynamış ve tarihin seyrine yön vermiştir.

Oğuznamelerdeki kadınların faaliyetleri incelenirken Oğuznameler arasındaki farklar gözetilerek Oğuznamelere göre Türk toplumunda kadın; Reşideddin Oğuznamesi ve Diğer İslâmi Dönem Oğuz Kağan Destanları'nda Kadın, Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kadın ve Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda Kadın olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Çalışmamızın yedinci bölümünde sonuç kısmı bulunmaktadır. Sonuç kısmının ardından çalışmayı hazırlarken faydalandığımız kaynaklardan oluşan kaynakça kısmı bulunmaktadır.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

“Dede Korkut Kitabı’nda Kadın” (1946)

“Dede Korkut Kitabı’nda Kadın” makalesi 1946 yılında yayınlanmıştır. Eserin sahibi Mehmet KAPLAN bir edebiyatçıdır. Yazar “Dede Korkut Kitabı’nda Kadın” makalesinde Dede Korkut Hikâyeleri’ne göre kadının yaşam içindeki rolünü anlatmaktadır.

“Eski Türklerde Kadın ve Aile” (1987)

Necdet Sevinç tarafından yazılan “Eski Türklerde Kadın ve Aile” kitabı 1987 yılında yayınlanmıştır. Yazarın bu eserinde “Destan ve Efsanelerde Kadın” bölümü Türk aile yapısı ve Türk kadını ile bilgi vermektedir.

“Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kadın” (1999)

Alev Kâhya BİRGÜL’ün Dede Korkut Bilgi Şöleni Kitabı’nın içinde “Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kadın” isimli bir çalışması bulunmaktadır. Özellikle bu eserde yazar kadının evliği ve aile hayatın üzerinde durmaktadır.

“Reşideddin Oğuznamesi’nde Kadın” (2007)

“Reşideddin Oğuznamesi’nde Kadın” makalesi Mehmet AÇA tarafından yazılmıştır. Yazar Reşideddin Oğuznamesi’nde Kadın isimli makalesinde kadınlarla ilgili genel bir değerlendirme yapmıştır.

“Türk Kadın Tarihine Giriş” (2008)

“Türk Kadın Tarihine Giriş” kitabı Necati GÜLTEPE tarafından yazılıp 2008 tarihinde yayınlanmıştır. Eserde yazar geniş bir kadın incelemesi yapmaktadır. Bu eser içinde yer alan “Kadının Destanlarda Yer Alması” bölümünde destanlarda geçen kadınlarla ilgili bilgiler verilmektedir.

3. ORTA ASYA TÜRK TOPLUMU

Orta Asya; batıda Hazar denizi, kuzeyde Kırgız Bozkırları ve Altay dağları, doğuda Moğolistan ve Çin'in batısı, güneyde Tibet platosu, Karakum-Hindikuş- Kopet dağları arasında kalan bölgedir. Kısaca Asya kıtasının orta kesimidir. Bu bölge tarih boyunca Türklerin yurt edindiği bölgedir. Bu bölgede sayısız Türk devleti kurulmuştur. Türklerin Orta Asya'da kurduğu ilk devlet olan Büyük Hun Devleti'yle başlayan Türklerin Orta Asya macerası, bugün büyük kısmı göç etmesine rağmen, günümüze kadar devam etmiştir (Atalay, 2002: I, 319).

Tarih boyunca birçok kurulan büyük Türk Devleti'nden bazıları Orta Asya sınırları içinde kendine hâkimiyet sahası bulmuştur. Hun Devleti, Batı Hun İmparatorluğu, Akhunlar, Gök-Türk Devleti, Uygur Hakanlığı, Karahanlılar (Özey, 2002: I, 349-350), Sien-Piler, Juan-Juanlar, Dokuz Oğuzlar, İki Edizler, İzgiller, Tarduşlar ve Tölisler bunlardan bazılarıdır (Tüysüz, 2002: II, 479).

3.1. Sosyal Yapı

Bir milleti tanımaya başlarken ilk önce onların sosyal yapısını öğrenmek gerekir. Eski Türklerin sosyal yapısının tanımlanması hakkında kesin bir mutabakata varmak mümkün değildir. Bu konuda en güvenilir kaynak Orhun kitabeleridir. Bu kitabelerde Türk sosyal yapısına ait şu terimler bulunur:

1. Oğuş (Aile)
2. Urug (Aileler birliği)
3. Bod / Boy (Kabile)
4. Bodun (Boylar birliği)
5. İl / El (Devlet)

Türklerin gittikleri her yerde kolay bir şekilde devlet kurmalarının altında yatan sebep yukarıda bahsettiğimiz sosyal yapı tabakalarıdır. Türkler gittikleri her yerde sosyal yapılarını oluşturdukları için siyasi yapıları da otomatik olarak kurulmuş oluyordu. Bu sayede bir siyasi oluşum ortaya çıkıveriyordu. Ailenin düzeni bozulduğunda da sırasıyla diğer yapıları bozulması ve dolayısıyla devletin tehlike içine düşmesi muhtemeldi.

3.1.1. Oğuş (Aile)

Eski Türk toplumunun en küçük yapısı ailedir. Aile bütün toplumun çekirdeğidir ve kan akrabalığı temeline dayanır. Salim Koca Türk toplumundaki aileyi : “ Birbirine akrabalık bağları ile bağlı olan fertlerin toplamına aile denir.” olarak tanımlar (Koca, 2003: II, 104).

Eski Türklerdeki aile yapısı ata-erkildir; ancak bu yönetim sadece babanın hâkimiyeti ve diğer üyelerin köleliği şeklinde değildir (Anadol vd., 2002: 213). Çin kaynaklarında Türklerin ana-erkil bir yapıya sahip olduğu belirtilir. Bu sebeple bazı araştırmacılar bu fikri de göz önünde tutmuşlardır (Gömeç, 2006: 25). Babadan sonra evin reisi anadır, özellikle baba evden uzaklaştığı dönemlerde bütün yük anaya kalmaktadır.

Eski Türklerde geniş aile tipi olduğu ileri sürülmekte olmasına rağmen onların yaşam tarzları göz önüne alındığında çekirdek aile kurmaları daha makul görülmektedir. Eski Türkçedeki evlenme veya evlendirme tabirleri; evlenen kız veya erkek çocuğun baba ocağından ayrılarak kendi ailesini ve ocağını kurması manasına geliyordu. Ayrıca göçebe yaşam tarzında Türklerin çadırlarda yaşadığı da göz önüne alınırsa çok geniş ailelerin aynı otağ içinde yaşamaları makul görünmüyor.

Genellikle Türklerde tek eşlilik (monogami) görülür. Evlilikler genellikle aile içinden değil dışarıdan evlilik (egzogami) şeklindedir (Kafesoğlu, 2007: 228).

Eski Türklerde kang = baba, ög = ana demektir, bu kelimeler IX. yüzyıldan itibaren ata ve ana olarak değişmiştir. Erkek evladın yetiştirilmesinden baba kız evladın

yetiştirilmesinden de ana sorumludur. Kızlar namuslarına düşkün olarak yetiştirilmektedir (Gömeç, 2006: 27). Kadınlar; altun özü, ertini özü, arık, silig (namuslu, temiz, bedeni inci gibi kadın) gibi sıfatlarla anılmaktaydılar. Erkekler eşlerine görklüm (güzelim) diye hitap ederdi. Kadınlar üzerinde herhangi bir kısıtlama söz konusu değildi. Onlar da erkekler gibi ata biner, silah kullanır, ava gider ve güreş tutarlardı (Koca, 2003: II, 105).

Ziya Gökalp eski Türk ailesini toplumun yerel ögesi olarak kabul eder. Ona göre eski Türk toplumunda aile boy, soy, sop, pederî aile ve evlilik ailesi olarak beş aşamadan geçmiştir (Erkul, 2002:III, 163).

Türkler dünyanın her köşesine dağılmalarına rağmen varlıklarını korudular. Bunun en önemli sebebi aileye verdikleri önemdir. Türk dilindeki zengin akrabalık kelimeleri de aileye verilen büyük önemin kanıtıdır. Ailenin önemini daha da iyi vurgulamak gerekirse eski Türk devleti iki sosyal birliğe dayanırdı. Bunlar: aile ve ordudur (Kafesoğlu, 2007: 228-229).

3.1.2. Urug (Aileler Birliği)

Urug ailenin devamı ve onun geniş bir şekli ya da akraba olarak yorumlanabilir (Gömeç, 2006: 28). Urug kelimesi eski Türkler tarafından kullanılmasına rağmen urug kelimesinin tam karşılığının ne olduğu açıkça belli değildir (Kafesoğlu, 2007: 229).

3.1.3. Bod / Boy (Kabile)

Ailelerin ve urugların bir araya gelmesiyle oluşan yapıya boy denir. Başında da bu yapıyı yönetmek ve korumakla görevli boy beyi bulunmaktadır. Bu yönüyle bakarsak boy bir siyasi teşekkül şeklindedir.

Boylar belirli bir araziye ve askeri güce sahiptirler. Boyların arazilerinin karışmaması için tamgalar ve ongunlar ile sınırları belirlenmektedir. Her boyun kendine özel bir işareti bulunmaktadır. Ayrıca her boyun kendine özgü bir savaş parolası vardır. Buna da uran denir (Gömeç, 2006: 29).

Boy beyleri; halk tarafından cesareti, maddi gücü ve doğruluğu ile tanınan kişiler içinden seçim yoluyla belirlenmektedir. Seçici heyet ise tahminlere göre aile ve soy temsilcilerinden kurulmaktadır.

Eski Türk boylarının isimleri onların sosyal ve siyasi özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu isimler şu şekilde sınıflandırılabilir:

a- Askeri teşkilat ve unvanlarla ilgili olan isimler, örneğin: Çor, Yula, Kapan vb.

b- Askeri-siyasi olayların etkisinde meydana gelen isimler, örneğin: Bulgar, Uygur, Sabar vb.

c- Büyük, şöhretli, zengin manasına gelen isimler, örneğin: Bayındır, Bayat, Çavuldur vb.

d- Adam veya insan manasına gelen isimler, örneğin: Hun, Ağaçeri, Kumeri vb.

e- Hal, tavır veya hava olaylarını bildiren isimler, örneğin: Argu, Çuvaş, Karluk vb.

f- Kuvvet, fazilet, sağlamlık, cesaret ifade eden isimler, örneğin: Türk, Kayı, Kangar vb.

g- Boylar birliğine katılanların sayısına göre olan isimler, örneğin: On-Ok, Dokuz-Oğuz, On-Uygur vb. (Kafesoğlu, 2007: 230).

3.1.4. Bodun (Boylar Birliği)

Bodun, boyların birleşmesiyle oluşan siyasi bir teşekküldür. Bodunun başında kağan, han, il-teber, yabgu, şar, erkin vb. unvanlar taşıyan yöneticiler bulunurdu. Bu yöneticiler bazen devlet tarafından gönderilirdi, bazen de bodunun kendi içinden tayin edilirdi. Örneğin Kapgan kağan yeğeni Bilge'yi Tarduşlara şad olarak tayin etti. (Koca, 2002b: III, 15) Bodun müstakil veya bir devlete bağlı olabilirdi. Fakat Türklerde

bulunan bağımsızlık sevgisi onları sıklıkla bağlı oldukları devletle karşı karşıya getirebiliyordu. Bunlara en güzel örnekler ise Gök-Türkler ve Uygurlar dönemindeki savaşlardır (Gömeç, 2006: 31).

3.1.5. İl / El (Devlet)

Eski Türk devletlerinde sosyal yapısının en büyük teşekkülü İl'dir. Tarihçiler il kelimesini farklı şekillerde tasvir etmişlerdir. V. Thomsen il kelimesini, siyasi bakımdan müstakil, muntazam teşkilatlı millet; A.V. Gabain ülke, imparatorluk, iktidar veya hükümet; R.Giraud teşkilatlı devlet, siyasi hâkimiyet, imparatorluk G.Clauson ise bir müstakil hükümdar tarafından idare edilen siyasi birlik olarak tanımlamaktadır (Kafesoğlu, 2007: 233).

İl boyların ve bodunların birleşmesiyle oluşur. İlin başında bütün devletten sorumlu olan ve tanrı tarafından görevlendirildiğine inanılan kağan (hakan) bulunurdu. Kök Türkçe kaynaklardan edinilen bilgilere göre; kağan halkının iskânını ve sosyal teşkilatlanmasını sağlamalıdır, devlet idaresindeki kadroları belirlemelidir, ülkesine bağlı teşekküllere yönetici atamalıdır, ülkesinin törelerini düzenlemelidir, ülkenin ekonomik refah seviyesini yükseltmelidir, ülkesinin varlığından herkes haberdar olmalıdır, kağan yaptıkları faaliyetleri gelecek nesillere aktarmalıdır (Gömeç, 2006: 32).

Bir teşkilatın il olabilmesi için belirli şartların olması gereklidir. Bu şartlar kısaca şöyledir:

a. Bağımsızlık

Devlet olmanın ilk şartı bağımsız olmaktır. Türkler çok eski devirlerden beri bağımsızlık şuuruna sahiptirler. Onlar birine bağlı yaşamaktansa ölmeyi tercih edecek kadar hürriyet sevdalısındırlar (Örneğin Gök-Türklerin fetret devri Türklerin ölümü olarak değerlendirilmektedir (Kafesoğlu, 2007: 234)). Bu sayede Türkler tarih sahnesinde her zaman var olmayı başarmışlardır. Bunun en büyük göstergesi tarih boyunca kurulan sayısız Türk devletleridir. Türkler en az iki bin beş yüz yıllık tarihleri boyunca tamamıyla devletsiz ve istiklalsiz kalmamışlardır. (Güngör, 2006: 54)

b. Ülke (Uluş)

Ülke tabiri ile kasıt belirli sınırları olan coğrafi bölgedir. İnsanlar yaratılışı gereği coğrafi bir alanda yaşamak zorundadırlar. Bu sebeple coğrafi bir bölge olmadan devlet kurmak imkânsızdır.

Eski Türklerde halkın yaşadığı topraklara ülke, uluş veya yurt (Koca, 2002a: II, 311), bu ülkenin sınırına da yaka denmektedir. Bu sınırlar kağanın ailesinin mülkü değil milletin ortak toprağıdır. El-Cahiz Türklerin vatan sevgisine ve bağımsızlığına vurgu yapmaktadır. Onun açıklamasına göre Türkler hür ve müstakil yaşayabildiği toprakları vatan saymaktaydı ve hür ve müstakilliği sağlayamazlarsa o toprakları terk ederlerdi (Kafesoğlu, 2007: 236).

c. Halk (Kün)

Bir devletin devlet olabilmesi için şartlardan biri de halktır. Çünkü halk olmazsa sadece yönetici zümresiyle bir devlet kurmak imkânsızdır. Eski Türklerde halka kün, bodun ve il denilmekteydi (Koca, 2002a: II, 310). Eski Türk toplumunda insanlar kanunlarla donatılmıştır ve temel vatandaşlık görevleri içinde halk her türlü özgürlüğe sahiptir. Halk içinden bir şahıs kabiliyeti ve erdemi doğrultusunda her mevki ve makama yükselebilirdi (Gömeç, 2006: 37).

d. Töre (Kanun)

Sadece eski Türklerde değil insanın yaşadığı yerde nizamı sağlamak için kanunlara ihtiyaç vardır. Eski Türklerde de devlet ve fert ilişkilerini düzenleyen, sosyal yaşamın düzgün akışını sağlayan kanunlar vardır. Bu kanunlar örf ve adet ile sağlam bir şekilde yerleşen törelerdir.

Türkler sürekli etraflarında düşmanlara sahip oldukları için çok disiplinliydi. Mahkemelerde törenin hükümleri olduğu gibi uygulanırdı. Töre uygulaması o kadar disiplin içindeydi ki töreye hükümdar dahi karşı gelemezdi (Güngör, 2006: 57). Kağanlar töreye aykırı davrandığı için tahtan indirilmiş hatta idam edilmişlerdir.

Töre değişmez hükümlerden oluşmazdı. Meclislerin onayını almak şartıyla töre kuralları yere ve zamana göre değişiklik gösterebilmekteydi.

Türk töresi sert ve kesin hükümler içerirdi, cezaları da ağırdı. Ancak töre daima adaletli ve doğru olduğu için halk tarafından benimsenmekteydi. Çünkü töre yüzlerce yıllık deneyimden meydana geliyordu (Ergan, 1999: I(3), 3-4).

Törenin ne kadar düzenli ve istikrarlı olduğunu anlatmak için Ebülğazi'nin şu sözlerine bakmak lazım:

“Bir kına iki kılıç sığmaz
Bir kadını iki erkek alıp oturamaz
Bir yurda iki töre sığmaz...”

3.2. Yaşam Tarzı

İnsanın doğa kuvvetlerine hâkim olamadığı eski çağlarda coğrafyanın beşeri hayat üstündeki etkileri düşünülürse bozkır ikliminin de eski Türk toplumunun yaşayış biçimine, düşünce tarzına, inancına, dünya görüşüne, örfüne ve geleneklerine kısacası bütün kültür özelliklerine tesir ettiği kolayca kabul edilir. İnsanlar doğanın başlıca kaynağı olan orman, hayvan yetiştirme ve tarım imkânlarını kullanarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Türkler de yaşadıkları coğrafyanın şartlarına uygun olarak kendi kültürlerini ve yaşayış şartlarını çizmişlerdir. Türklerin Anadolu'dan önce yaşadığı Bozkırlar hakkında bilgi vermek gerekirse; bozkırlar çöl değildir, bölgenin yıllık yağış miktarı ortalama 550 mm'nin altına düşmez ve çoğu yeri 500 metreden yüksek yaylalardır. Türk Bozkır kültürünün geliştirildiği bölge yani Andronovo kültürü sahasının rakımı 500-1000 m. arasında değişen bol otlakları ile besiciliğe elverişli ve hatta kuru tarım yapılabilecek kadar nemli bir yayla konumundadır (Kafesoğlu, 2007: 214).

Türklerin asıl başarıları, buldukları ortamdaki iklim ve doğa şartlarına ayak uydurmalarından gelmektedir. Bu atlı-göçebe veya konar-göçer yaşam tarzıdır. İlkel topluluklarda görülen göçebe yaşam tarzıyla Türklerin göçebe yaşam tarzı tamamen farklıdır. İlkel topluluklarda yaşam sadece toplayıcılığa dayanırken eski Türk toplumlarında geçim hayvancılığa bağlıdır ve Eski Türk toplulukları üreticidir. Ayrıca ilkel topluluklarda olmayan devlet fikri de Türklerde bulunmaktadır (Koca, 2003: II, 18).

Göçebeliğin izahına yönelik çalışmalarda farkına varılmadan düşülen iki önemli hata bulunmaktadır. “Bunlardan ilki bozkırlar sahasında görülen bütün toplulukların, aynı sosyal bünyede sanılarak, aralarındaki kültür birimi farkının gözden kaçırılmasıdır. İkincisi de, bu toplulukların yalnız birer “ekonomik kuruluş” olarak ele alınmasıdır. Her topluluk gibi bozkırlarda yaşamış çeşitli kavimlerin ekonomik özellik yanında ayrı ayrı sosyal, dini, idari ve siyasi cepheleri bulunacağı hesaba katılmadıkça, mesela Türk'ü Moğol'dan ve bazı Hint-Avrupalı küteleri birbirinden ayırmadıkça onların “Bozkırlı”, “göçebe”, “köylü” vasıflarının tayin ve izahında kesin ve doğru bir sonuca varmak hemen hemen imkânsızdır.” (Kafesoğlu, 2007: 215).

Atlı-göçebe kültürü büyük emek, enerji, yetenek ve tecrübe isteyen bir iştir. Hayvanları evcilleştirmek, yetiştirmek, mevsimlere göre onlara otlak bulmak, sürüleri sevk ve idare etmek oldukça zordur. Ancak bu şartlara, Türkler fiziki yapılarının sağlamlığıyla oldukça kolay şekilde uyum sağlamışlardır.

Atlı-göçebe yaşam şartlarında ekonomi at ve koyun unsuruna dayanmaktadır. Özellikle at Türk yaşam şartlarında önemli bir yere sahiptir. Sürülerin sevk ve idaresi, hayvanların bir arada tutulması ve bozkır ekonomisi için gerekli şartların yerine getirilmesi zamanın en süratli vasıtası olan at ile sağlanmaktadır. Hayvancılığın yanında bozkır hayatında demirin de önemli yeri vardır. Çünkü demir silah sanayisinin en temel ögesidir. MÖ 1000 yıllarından itibaren Orta Asya'da yaygınlaşan demircilik Türklerin adeta ata sanatıdır.

Türk toplumunun günlük yaşantısı oldukça hareketlidir ve bozkır Türkleri eğlenmeyi seven aktif insanlardır. Yaz aylarında günlük işlerin dışında at ve ok yarışları düzenlenir, güreşler yapılır, çeşitli oyunlar oynanır ve silah eğitimi yapılmaktadır. Bu eğitim çocukluk yıllarından itibaren başlardı. Çünkü bozkır şartlarında yaşamak için iyi silah kullanmak şarttı (Koca, 2003, II, 18-21).

Türklerin yaşadığı coğrafyanın şartları ağır olduğu için onlar fiziksel olarak çok kuvvetli ve sert mizaçlı yetişirlerdi. Kışın doğan çocuklar karla, yazın doğan çocuklar da soğuk suyla yıkanır. On dört on beş yaşından itibaren gençler savaşa katılırlardı. Erkeklerin yatakta ölmesi onlar için utanç verici bir durumdu (Gömeç, 2006: 83).

Orta Asya Türklerinin hayatında akıncılığın da önemli bir yeri vardır. Çünkü savaşlar ve akınlar hem maddi güç hem de itibar sağlamaktadır (Koca, 2003, II, 21). Zaten dünya çapında Türklerin en çok bilinen özelliklerinden birisi savaş kabiliyetlerinin yüksek seviyede olmasıdır.

3.3. Ordu

Eski Türklerde devletin temelini aile ve orduya dayandığını daha önce belirtmiştik. Türkler dünya üstündeki üstün hâkimiyetlerini ve bu hâkimiyetin devamını ancak güçlü orduları sayesinde sağladılar.

Eski Türklerde askerlik özel bir meslek olarak görülmezdi. Malını, ailesini ve canını korumak isteyen herkes asker olarak yetişmek zorundaydı. Türklerin savaşçı bir kavim olarak tanınmaları onların iyi birer asker olarak yetiştiğinin kanıtıdır. Savaş Türklerde bir sanattır. Türkler için yatakta ölmek en büyük yüz karasıdır (Gömeç, 2006: 74). Onlar her zaman savaşta ölmeyi tercih etmişlerdir.

Türk ordusu diğer milletlerin ordularından ücretli olmaması, daimi olması ve temelde süvarilerden oluşması yönüyle ayrılmaktadır. Sadece erkekler değil aynı zamanda kadınlar da yeri geldiğinde usta birer savaşçıydılar. Türkler yaşadıkları göçebe kültür sayesinde fiziki açıdan da kuvvetliydi. Üstelik yılın belli dönemlerinde askeri talimat özellikleri de taşıyan süre avları gerçekleştirilirdi. Çocuklar küçük yaştan itibaren koyun sırtında at binmeyi ok ile de atıcılığı öğrenirlerdi. Savaşların ganimet getirisi olduğu düşünüldüğünde savaşçılık kabiliyeti aynı zamanda ekonomik gelir anlamına gelmektedir.

Çin kaynaklarına göre orduyu yöneten yirmi dört komutan vardır. Bunların emri altında da çeşitli rütbelerde askerler bulunmaktadır (Gömeç, 2006: 76). Türklerde orduya ve askere sü veya çeriğ denilirdi. Ayrıca asker er veya eren adıyla da isimlendirilmekteydi. Türk ordusunun başkomutanı kağandı. Türk komutanı savaşa bizzat katılarak ordusunu komuta ederdi.

Eski Türk ordusu değişik sayılarda birliklerden oluşurdu. En büyük birlik on bin kişilik "tümen"dir. Türklerin ordusu Mete (MÖ 209-174)'den itibaren onluk sistemden oluşmaktadır. Birlikler onlu, yüzlü ve binli olmak üzere kademelere ayrılırdı. Bu birlikler onbaşı, yüzbaşı, binbaşı ve tümenbaşı tarafından yönetilirdi (Koca, 2003: II, 88).

Divanü Lûgat-it Türk ve kitabelerde Türklerin kullandığı silahlar hakkında bilgi verilmektedir. Bu silahlardan bazıları şunlardır: At, ok, yay, kılıç, hançer, keş, kurman, okluk, kın, kalkan, mızrak, batrak, tuğ, kement, ateş kulesi, davul, zırh, miğfer (Gömeç, 2006: 78-79). Madeni savaş aletleri, Türklerin sert madenleri çok iyi şekilde işlemeleri sayesinde çok dayanıklı ve yüksek hasar verme imkânına sahipti. Türklerin atı çok iyi kullanmaları ve at üstünde her yöne ok atabilmeleri de onların askeri gücünü oldukça artırıyordu.

Türkler üstün zekâ ile kullandıkları savaş taktikleriyle de öne çıkmaktadırlar. Özellikle birkaç tanesini kısaca açıklamak doğru olacaktır. Genellikle savaşın ilk evresi olarak yıldırma ve yıpratma taktiği uygulanırdı. Bu taktik düşmanı korkutmakla başlardı ve uzaktan savaşmak tercih edilirdi. Türkler, uzaktan isabetli ok atabilme kabiliyetine sahip olmaları sayesinde, düşman ordusu üzerine yağdırdıkları binlerce okla düşmanı zayıflatırlardı. Diğer taraftan da keşif akınları yapılır bu akınlardan alınan bilgiler sayesinde düşmanın yığınak merkezleri, irtibat noktaları, ileri karakolları, keşif kolları, önemli yol kavşakları, yiyecek ve içecek depoları hakkında bilgi sağlanır ve bu noktalara akınlar yapılırdı (Koca, 2003: II, 100-101). Türklerin belki de en meşhur savaş taktiği ise kurt kapanı, kazayağı veya turan taktiği olarak isimlendirilen taktikti. Asıl kuvvet coğrafi şartlar çerçevesinde (özellikle iki tarafı dağ olan vadiler, ormanlar, bataklıklar gibi yerler tercih edilirdi) saklanırdı. Öncü birlikler ise düşman üstüne önce taarruza geçip sonra sahte ricat (geri çekilme) uygularlardı. Geri çekilen birlik düşman ordusunu da kendisiyle birlikte gizlenen Türk ordularının içine doğru sürüklerdi. Düşman istenilen noktaya geldiğinde gizlenen askerler düşmanın etrafını sararak onları bertaraf ederdi. Türklerin bir diğer savaş taktiği de pusu kurmaktı. Özellikle gecenin beklenmeyen bir zamanında düşmana saldırmak önemli bir savaş stratejisiydi (Erdemir, 2002: II, 1666).

Türk ordusunun en büyük özelliklerinden biri disiplinli olmasıdır. Mesela komutan tarafından verilen emir düşünülmezsizin yerine getirilirdi. Türklerin ordu konusundaki şanı o kadar büyüktür ki Batı Roma ve Bizans'tan Moğollara kadar birçok devlet ordu konusunda Türkleri taklit etmişlerdir (Güngör, 2006: 57).

3.4. Dinî İnanç

Türklerin bilinen en eski dini Gök-Tanrı (Kök Tengri) inancı etrafında sistemleşmiştir (Döğüş, 2009: 20). Gök-Tanrı dinine göre Türkler tanrının tek olduğuna inanıyorlardı. Bu tanrıyı da Tengri olarak nitelendiriyorlardı. Tengri evreni yaratan ve ona hükmedendi. Doğa olayları gökyüzünde gerçekleştiği için ve Tengri bu olayları yönettiği için inandıkları dinin ismi Gök-Tanrı'dır. Tanrı siyasi iktidarın da kaynağıydı. Hükümdar tanrıdan aldığı görev ile ülkesini yönetirdi. Bu iktidara da "Kut" adı verilirdi (Karadeniz, 2005: 1). Tanrı kağana halkı idare yetkisi verdiği gibi bu yetkiyi alma kudretine de sahipti. Bu yüzden kağanlar devlet idaresinde her zaman başarılı olmak zorundaydı (Koca, 2003: II, 160-164). Gök-Tanrı Türkleri üstün kılan ulusal bir tanrı niteliği taşırdı. Tonyukuk kitabesinde "Türk Tanrısı" şeklinde bir ifadenin bulunması ulusal tanrı anlayışının varlığına bir delil teşkil eder. (Güngör, 2002: III, 465) Ayrıca Gök-Tanrı barış tanrısıydı. Türklerin bütün savaşları daimi ve geniş bir barışı kurmak için yapılmıştır (Gökalp, 2002: III, 505).

Gök-Tanrı inancına sonradan Şamanizm karışmıştır. Şaman kelimesi Tunguzca olup Sibiry'a da ortaya çıkmıştır (Güngör, 2006: 62). Şama ve Kam adı verilen insanlar Orta Asya Türk toplumunun dini ve sosyal yaşayışında önem teşkil etmektedir. Şamanizm, girdiği toplumların ruh dünyasını önemli ölçüde çevrelemiştir. Şamanizm çeşitli din ve kültürlerden gelen etkilerin karmaşık şekilde bütünleşmesiyle meydana gelmiş bir inanç sistemidir. Şamanizm'i bir dinden ziyade kült olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Ana ilke doğaya manevi özellikler verme ve ona tapınmaktır. Bu inanışa göre gökte iyi tanrılar yeraltında da kötü tanrılar bulunmaktadır. Şamanizm Türkler arasında X. ve XI. yüzyıllar arasında sistemli bir hal almış ve Moğol hâkimiyeti sırasında en canlı dönemini yaşamıştır (Döğüş, 2009: 23)

Budizm de Türkler arasında görülen bir dindir. MÖ VI. yüzyılda ortaya çıkan Budizm Orta Asya, Çin, Kore ve VIII. yüzyılda da Tibetler'e kadar yayıldı. Türklerde ise Budizm VI. yüzyıldan itibaren Hunlarda görülmeye başlandı. Daha sonra Tabgaçlar Budizm'i kabul etti. Budizm'in etkisiyle de siyasi ve askeri güçlerini kaybettiler. 552 yılında kurulan Gök-Türkler Gök-Tanrı dinine inansalar da Budizm'i de siyasi nedenlerle kabul ettiler. Uygurlar önceleri Gök-Tanrı dinine inanıyorlardı; fakat daha sonra Budizm ve Maniheizm gibi dinleri benimsediler. Bu devletlerden başka Soğdlular, Karluklar, Tuva Türkleri ve Hoton Türkleri Budizm'in etkisinde kaldılar.

İslamiyet'in Türkleri etkisi altına almasıyla Budizm bazı özellikleri hariç silinip gitmiştir (Güngör, 2002: III, 475-480)

Türkçe metinlerde “üç ödkî nom” ve “on iki yıldız” diye adlandırılan Mani dini Mani (216-277) tarafından kurulan evrensel nitelikli bir dindir. Mani, Hıristiyanlık başta olmak üzere Mazdeizm, Zurvanizm, Budizm ve Mezopotamya dinlerinden birçok öğeyi içinde barındırmaktadır. İslamiyet ve Hıristiyanlık karşısında sönmekte olan Mani dini Uygurlar tarafından tekrar canlandırılmıştır (Döğüş, 2009: 28). Uygurların siyasi güçleri azaldıkça Mani dini de etkisini kaybederek yerini Budizm'e bırakmıştır (Güngör, 2002: III, 485).

Zerdüştilik, İran'da eski İran dininin reforme edilmesiyle Zerdüş (MÖ 628-551) tarafından kurulmuş bir inançtır. Bu din Türklerin geçiş alanı üzerinde olduğundan Türkleri de etkisi altına almıştır (Döğüş, 2009: 31). Horasan, Maverâünnehir ve Hazar kıyılarındaki Türkler Zerdüştilikten etkilenmişlerdir. Orta Asya'ya tam olarak ne zaman geldiği bilinmeyen ve Türkistan'da yayılan Zerdüştilik, Türklerin kültür ve sanatı üzerinde de etki göstermektedir (Güngör, 2002: III, 480-481).

Mazdeizm yani Ateşperestler dini (Arap müelliflerine göre Mecus) de eski Türkler arasında görülürdü. Mazdeizm'de ateşin yeri büyüktür. Bu yüzden ateşperestlik diye de adlandırılmıştır. Türklerin büyük hükümdarına özel bir günde büyük bir ateş yakılırdı. Bu ateşe kurban sunulur ve dualar okunurdu. Eğer ateşin alev rengi yeşilimsi olursa bereketli yağmur ve iyi mahsule, alev rengi beyaz olursa kıtlığa, kırmızı renkte olursa savaşa, sarı olursa hastalık ve salgına, siyah olursa da hükümdarının ölümüne veya uzun yolculuğuna delalet ettiğine inanılırdı (İnostrantsev, 1950: XIV (53), 45-47).

Ortodoks mezhebine tepki olarak doğan Nesturi Hıristiyanlık Anadolu ve İran'da yayılma alanı bulmuştur. Ancak Hıristiyanlık, Orta Asya Türkleri arasında çok fazla yayılma sahası bulamamıştır. Hazar, Uygur, Oğuz, Karluk Türklerinin bir kısmıyla Maverâünnehir kıyısında ki bazı Türkler arasında yayılan Hıristiyanlık; Orta Asya Türklerinin arasında hiçbir zaman kitlesel bir din halini alamamıştır. Türkler tarafından Hıristiyanlığın rağbet gördüğü saha Doğu Avrupa, Balkanlar ve Anadolu'dur. Buradaki Türkler Bizans'ın etkisiyle Hıristiyanlığın etki sahasına girmişlerdir (Peçenekler, Kumanlar, Kıpçaklar vb.). İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasına kadar da Hıristiyanlığın etkileri görülmüştür (Döğüş, 2009: 32-34).

Musevilik dininin Türklerle olan ilişkisine baktığımızda ise Musevilik yaygın olmadığını görürüz. Hazarlar muhtemelen 740 tarihinde Musevilik benimsenmişlerdir. Hazarların dışında Karaylar, Kaliz, Kabar ve Kıpçak gibi bir kısım Türk boyları Musevilikten etkilenmişlerdir (Güngör, 2002: III, 494).

Yüzeysel olarak Türklerin İslâmiyet'le ilişkisine bakarsak Arap-Türk münasebetlerinin cahiliye devrine kadar uzandığını görürüz. Asıl münasebetler ise Emevîler devrinde başlamaktadır. Emevîler Maverâünnehir'e girdikten sonra buralarda Türklerle karşılaştılar. Ancak bu dönemdeki ilişkiler çok da dostane sayılmaz. Türklerin Müslümanlarla iyi ilişkileri Abbasiler dönemindedir. Türkler İranlılarla birlikte Emevîleri yıkan olaylara karışarak Abbasi Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynadılar. Talas Suyu Meydan Muharebesi'nde Türkler Abbasi tarafını tutarak bundan sonraki tarihlerine yön verdiler. X. yüzyıla gelindiğinde Türkler İslamiyet'i yavaş yavaş tanımaya ve kabullenmeye başladı. 921'de Volga Bulgarları İslamiyet'i kabul etti. 930'lara gelindiğinde de Karahanlı Devleti'ni kuranlar İslamiyet'i kabul ettiler. Karahanlıların İslamiyet'i kabulüyle Türk ülkelerine ait bir Türk-İslam devleti ortaya çıktı. 960 yılında 200.000 çadırdan oluşan Müslüman halk da muhtemelen Oğuzlara aittir (Turan, 2002: IV, 517-518). IX. ve X. yüzyılda Müslümanlığı kabul eden bazı Türk aile ve beyleri şöyle sıralanabilir:

İşrûseneli Afşin, Saracoğulları Hanedanı'nın kurucusu Ebü's-Sac, Semerkand İhşidleri, Soğdlu Merzüban et-Türkeşî, Uceyf b. Anbese, Buhara hükümdarları (Buhârhudâtlar), Sulu-Çor'un soyundan İbn Hakan ailesi, Artuç b. Hakan, Feth b. Hakan, Ebû Müzahim b. Yahya b. Artuç, Ahmed b. Tolun, Fergana İhşidlerinden İhşidlerin kurucusu Muhammed b. Tugç, Bânicûr ailesi ve Eşnâs et-Türkî, Alptekin oğlu İbrahim ve Simcûriler (Özaydın, 2002: IV, 437).

İslamiyet'in emrettiği cihat anlayışı ile Türklerin savaşçılık özellikleri arasındaki münasebet İslamiyet'in Türkler arasında benimsenmesinin en önemli

faktörüdür. Türkler İslamiyet’i kabul edikten sonra İslamiyet’i çok geniş bir coğrafyaya yaydılar. Osman Turan’ın isabetli yorumu Türklerin İslâmiyet’e ettikleri hizmeti çok güzel özetlemektedir; “İslamiyet’i kurmak şerefi Araplara ait ise de onu yaşatmak ve Araplar nispetinde yaymak şerefi Türklere aittir” (Döğüş, 2009: 40).

3.5. Ekonomi

Eski Türk ekonomisinin temeli konar-göçer hayvancılığa dayanırdı. Bozkır coğrafyasının şartları gereği hayvancılık bu bölgede yaşayan Türklerin başlıca geçim kaynağıydı (Kafesoğlu, 2007: 317). Hayvanlar, hem gıda maddesi, hem ticaret aracı ve hem de nakil vasıtası olması sebebiyle insan hayatında önemli rol oynardı (Gömeç, 2006: 83). Hayvancılığın yanı sıra Türklere tarım, ticaret, sanayi ve zanaat da ekonomik yaşamda belirli ölçüde bulunurdu.

Orta Asya Türk toplumunun ekonomik temeli hayvancılık (besicilik) idi. At ve koyun yetiştiriciliği de Türk hayvancılığının ana unsuruydu. At sürüleri, sahibine itibar; koyun sürüleri, sahibine maddi güç sağlardı (Koca, 2003: II, 127). İyi beslenen ve yetişen hayvan sürülerine “sekiz adaklıg barım” denirdi.

At yetiştiriciliği koyun ve keçi yetiştiriciliğinden biraz daha fazla öne çıkmaktadır. Türk ailelerinin sahip olduğu at sürüleri bazen on binlere hatta yüz binlere ulaşabiliyordu. At hem eti, sütü ve derisi için hem de savaş aracı olarak yetiştirilirdi. Kısrakların sütünden de dönemin önemli içeceği olan kımız imal edilirdi.

Atı dünyada ilk evcilleştiren kavim olan Türkler, evcilleştirdikleri at sayesinde çok geniş alana sahip olmayı başarmışlardır. Türkler at üstünde istedikleri gibi hareket ediyorlar, ok atıyorlar hatta uyurlardı. Türk atları dönemi çerçevesinde çok meşhurdu. Çin kaynaklarında bu atlara “kan terleyen” atlar şeklinde rastlanmaktadır (Gömeç, 2006: 84).

Türkler çok çeşitli renk ve özellikte at yetiştirirdi. Özelliklerine göre atlar sınıflandırılırdı. Mesela tüylerinin rengine göre atlar; or (turuncu) at, oy (yağız) at, ak (alacalı) at, yağız at, boz at, tığ (konur al) at, taz (alaca) at, kuba (kumral) at, kula at, kır at, tum kara at, tum toruğ at, toruğ at, çilgü (al) at, çından (pembe) at, kızgul at gibi isimlerle adlandırılmaktadırlar. Alınlarında akıtma bulunan atlara ugar at, ugar bül, tüküz at, teküzlig, tış at; başı ak gözlerinin çevresi kara olan atlara kaşga at; boynunda beyaz benek bulunan atlara boymıl at; böğründe beyaz benek bulunan atlara böğrül at; ayaklarında ak bulunan atlara bül at; yassı arkalı ve oturmaklı atlara büktel at; sırtı dar ve yanları geniş atlara kekti at; boynu kısa ve sırtı geniş atlara bulak at; güzel yürüyüşlü ve iyi koşan atlara kevel at, ozuk at, ıkılaç at, yorga at, erik at, yüğrük at gibi isimler verilirdi (Koca, 2003:II, 129-130). Atlarla ilgili bu kadar çok ve manalı kelimelerin bulunması Türklerin atlara yaşamlarında ne kadar büyük bir yer verdiğinin önemli bir göstergesidir.

Koyun yetiştiriciliği at yetiştiriciliğinden sonra en önemli geçim kaynağıydı. Koyunun etinden, sütünden, derisinden yani her şeyinden fayda sağlanırdı. Türklerin büyük koyun sürüleri bulunmaktaydı. İbn Fazlan Oğuz Türklerinde bazı kişilerin yüz bin başlık koyun sürüsüne sahip olduğunu belirtmektedir (Koca, 2003: II, 136). Bazen öyle iri ve uzun bacaklı koyunlar bulunuyordu ki bunlar bir araba tekerini bile sürükleyebilecek güce sahipti (Gömeç, 2006: 84). Türklerin yetiştirdiği koyunların lezzeti diğer koyunların lezzetinden çok daha iyiydi. Bu koyunlar özellikle komşu Müslümanlara ihraç edilirdi.

Eski Türkler koyuna koy, kon veya kony derlerdi. Atlarda olduğu gibi koyunlar da çeşitli isimlerle anılırdı. Mesela akli karalı olan koyunlara kartal koy, boz renkli olan koyunlara boz koy, alacalı koyunlara çal koy, kestane rengine olan koyunlara kongur koy, başı ak başka yerleri kara olan koyunlara kaşga koy, boğazı beyaz koyunlara bogrul koy, böğrü ak olan koyunlara böğrül koy, tepesinde beyazlık olan koyunlara başıl koy, boynuzsuz olanlara da sokar koy veya taz koy denilirdi.

At ve koyunun dışında sığır ve manda, keçi, tavuk ve deve yetiştiriciliği de mevcuttu. Fakat bu hayvanlar At ve koyun sürüleri kadar önem teşkil etmemektedir (Koca, 2003: II, 135-138).

Orta Asya iklim şartları tarıma, hayvancılığa olduğu kadar müsait değildi. İklim şartlarının el verdiği ölçüde tarım yapılırdı. Tarımcı / tarıdacı isimli bir çiftçi kesimi bulunurdu. Türklerin yetiştirdikleri en eski tarım ürünlerinin başında buğday, arpa ve çavdar yer alırdı. Arpa, Türkler için önemli olan ata besin kaynağı olduğu için bol miktarda üretilirdi. Yukarıda saydığımız tahıl üretiminden başka acı bakla, kendir ve pamuk gibi sanayi bitkilerinin üretimi de yapılırdı. Bu bitkiler ip, urgan ve kumaş yapımında kullanılırdı (Koca, :2003, II, 140). Ayrıca Türklerde darı yetiştiriciliği de mevcuttu. Çin ile Kapgan Kağan'ın yaptığı anlaşmanın (696) bir maddesinde Çin'in Gök-Türklerle yaklaşık 1250 ton tohumluk darı vermesi hükmü yer almaktadır. Yetiştirilen diğer tarım ürünlerinden bazıları kavun, karpuz, incir, üzüm gibi meyvelerdir (Gömeç, 2006: 86).

Yapılan arkeolojik kazılar sonucu Altay bölgesinde Hunlar zamanında, açılmış sulama kanalları bulunmuştur. Hunlardan başka Gök-Türkler, Karluklar ve Oğuzların yaşadığı bölgelerde de su kanalları mevcuttur (Kafesoğlu, 2007: 327-328). Hunlar zamanında sulama kanalının açılmış olması tarıma verilen ehemmiyeti göstermektedir.

Tarımdan bahsetmişken tarım aletleri konusuna da biraz değinmek gerekir. Türklerde bütün tarım aletlerine (çift öküzü dahil) amaç denirdi. Tarım aletlerinin en önemlisi hububat ekiminde faydalanılan sabandı. Saban demirine de bukursı veya tış denirdi. Buğday biçme aracına orak, toplanan mahsule yığın, mahsulü saman haline getiren araca düven, mahsulü temizleme aletine adrı veya eskü denirdi. Çok eski devirlerden beri değirmen taşı da Türkler tarafından kullanılırdı (Koca, 2003: II, 141).

Eski Türk toplumunun ticareti ise değiş-tokuş esasına dayanırdı. Türkler değiş-tokuş ticaretinde en çok at kullanırdı. Değiş-tokuş usulü haricinde para da ticarete kullanılırdı. Bizans, Çin ve İran gibi ülkelere vergi, haraç ve savaş tazminatı adı altında toplanan paralar ticarete de kullanılırdı. Ticarete başka bir ödeme aracı ise değerli madenlerden yapılmış kap kacaklardı. Türkler maden işçiliğinde ustaydılar ve ödeme aracında kullanılan kap kacakları kendileri üretirdi.

Türklerin ihraç ettikleri malların başında canlı hayvan gelirdi. Mesela Hunlar 52 yılında Çin'e çok miktarda sığır sevk ederek bunları Çin pazarlarında satmışlardır. Yine Hunlar Çin'e at ve kürk vererek karşılığında ipek almışlardır. Hayvan haricinde Hunlar komşu ülkelere yünden imal edilen örtü, kumaş, deri ve keçe ihraç ederlerdi. Hunlardan sonra Gök-Türkler de Çin'e at ve koyun ihraç ederek karşılığında ipekli kumaş alırlardı. Uygur Türleri de Hunlar ve Gök-Türkler gibi hayvan ve hayvan ürünleri ihracatında ileri düzeydeydiler. Samur ve sansar derileri onların ticaretinde önemli yer tutardı. Uygurlar ayrıca komşu ülkelere beyaz aba, işlemeli ve çiçekli kumaşlar ihraç etmekteydi (Koca, 2003: II, 142-143). Ayrıca Uygurlar Çin'e at ve yeşim taşı ihraç etmekteydiler (Gömeç, 2006: 93).

Türklerin ticaretinde Çin önemli bir saha olsa da bu ticaret Çin ile sınırlı değildir. Türkler aynı zamanda İslam ülkeleri ile de ticaret yaparlardı. İslam ülkelerine özellikle tilki, samur, sincap, sansar, kakım, fenek, kunduz, kaplan, pars ve panter derileri ihraç ederlerdi. Derilerin dışında yün, yünlü kumaş, yünlü ve ipekli elbise, zamk, yağ, bal, kılıç, eyer, sadak, mum, boynuz gibi ürünlerde İslam ülkelerine ihraç edilirdi (Koca, 2003: II, 144).

Madencilik ve demircilikte en ileri düzeyde olan Türklerde savaş sanayisi de önem teşkil ederdi. Türklerin yaşadığı bölgelerde demir, altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin çıkması onlara avantaj sağladı. Çıkan madenleri de mükemmel ölçüde işleme kabiliyetine sahiplerdi. Bu da Türklerin savaş kazanmalarını ve savaş sanayilerini geliştirmiştir. Kırgız Türklerinin imal ettikleri delici aletler Orta Asya'nın her bölgesinde talep görürdü. Bu madenler silah yapımı dışında iğne, bilezik, küpe, yüzük, göğüs takısı, tarak gibi aletlerin üretiminde de kullanılırdı (Gömeç, 2006: 89).

Orta Asya'da işleyen ticaret yolları Türk devletleri üzerinden geçmektedir. Bu noktada Kürk Yolu ve İpek Yolu'ndan bahsetmek gerekir.

İsmi ilim adamları tarafından verilen Kürk Yolu (ticarete kullanılan kürklere istinaden), Abakan bozkırlarından başlayıp Güney Sibirya ormanlarının kıyısı boyunca devam ederek Etil-Kama nehirlerinin birleştiği yere kadar uzanırdı. Bu yol ile Bulgar şehirlerine gelen mallar Hazar Devleti'nden Bizans ve İslam ülkelerine kadar ulaşırdı. Kürk Yolu vasıtasıyla asırlarca sincap, sansar, tilki, kakmu, samur, kunduz, vaşak,

gelincik ve geyik gibi birçok hayvanın deri ve postları ticarete kullanılmıştır (Koca, 2003: II, 146-147).

İpek (Büyük İpek) Yolu ise Çin'i Orta Doğu ve Batılı ülkelere bağlayan Eski ve Orta Çağ'ın önemli ticaret yoludur. İpek Yolu'nun üç temel güzergâhı bulunmaktadır:

Birinci yol Karayolu veya esas yol, Büyük İpek Yolu'dur. Bu yol Yakın ve Orta Doğu'nun kurak çölleri ve dağ geçitleri boyunca uzanan yoldur.

İkinci yol Deniz yolu veya Güney Yolu'dur. Akdeniz limanlarından başlayarak Kızıldeniz ve Hint Okyanusu boyunca uzanan yoldur. Hint Okyanusu'ndan sonra iki kola ayrılır. Birinci kol Güney Hint Yarımadası'nın kuzey batısında Romalılar tarafından kurulan limanlara kadar uzanan ve oradan karayoluyla Gidikuş Dağları'ndaki geçitlerle kuzeye ilerleyen oradan da esas İpek Yolu'yla birleşen yoldur. İkinci kol ise denizden güneydoğu Asya'yı dolanarak doğuya giden güzergâhtır.

Üçüncü yol ise Kuzey Yolu'dur. Akdeniz'den Karadeniz'in Azak, Kırım ve Kuzey sahillerdeki antik (daha sonraları Bizans) kolonilerinden (bir süre sonra Karadeniz'in doğu ve Kafkasya sahilleri de kullanılmaya başlanmıştır) karayla devam etmekteydi. Yol, güney Rusya, Ön Kafkas, Ural, Güney Sibiry ve Altay steplerinden güneyde Tyaşan Dağlarıyla Cungar dağ geçidine ve daha ileri Çin'e kadar uzanmaktaydı (İerusalimskaya, 2002: III, 436-437).

İpek Yolu'nun Orta Asya kısmı bazı istisnalar dışından 1000 yıl Türk devlet ve topluluklarının idaresinde kaldı. Türkler hâkim oldukları bölgelerden vergi toplayarak da gelir elde ediyorlardı. Bu yol sadece ticaret gelişiminde değil aynı zamanda siyasi ilişkilerde de önemli rol oynadı. Bu kadar önem arz eden İpek Yolu için Türkler özellikle Çin ile mücadele etmek zorunda kaldılar.

İpek Yolu üzerinden batıya Çin'in ipek ve ipekli kumaşları ihraç ediliyordu. İpeğin dışında yada taşı, şarap, at, madeni eşya, porselen, ziynet eşyası ve değerli madenler de ihraç edilirdi (Koca, 2003: II, 148-149).

Sonuç olarak Büyük İpek Yolu üzerindeki ekonomi ve ticarete Türkler önemli ölçüde yer aldılar (Buryakov, 2002: III, 432). Ayrıca bu yol vasıtasıyla dinler ve kültürlerde yayıldı. Bu yol doğu ve batı kültürleri arasında köprü görevi gördü ve bilgi akışı sağladı. Mesela Çinlilerin keşfettiği kâğıt, matbaa, pusula ve barut gibi icatlar batıya bu yol vasıtasıyla ulaştı (Koca, 2003: II,148). Staviky'in tabiriyle: "Büyük İpek Yolu, yalnızca malların değil, aynı zamanda ilimde, kültürde ve sanatta ulaşılan fikirlerin ve canlı insanların da neticede bir değiş tokuşudur."(Staviky, 2002: III, 401).

3.6. Dil ve Edebiyat

Dil milletlerin tarihinde bir kültür vasıtası olarak en başta gelmektedir. Beş bin yıllık bir tarih çerçevesinde -doğudan batıya, kuzeyden güneye,- Türkler çok az bir lehçe farkıyla aynı dili konuşmuşlardır (Gömeç, 2006: 18).

Dünyanın en eski ve köklü dillerinden olan Türkçe Ural-Altay veya sadece Altay diye isimlendirilen bir dil gurubu içinde değerlendirilir. Bu gurubun içinde Türkçeden başka Moğol ve Mançu-Tunguz dilleri de yer alır. Salim Koca'ya göre; Türkçe tamamen orijinal ve başka dillerle akrabalığı olmayan müstakil bir dildir. Bu dil Ural ve Altay dağları arasında doğmuş ve gelişmiştir (Koca, 2003: II 186). Ancak diğer kaynakların bu fikir üzerinde birlik sağlayamadığını görürüz: Türkçenin Moğolca, Mançu-Tunguzca ve Japonca ile akrabalığı olduğu ileri sürülmektedir (bk. Gülensoy, 2002; Özönder, 2002; Gömeç, 2006).

Türk dili diğer dillerde olduğu gibi kendi milletinin kültürel ve sosyal yaşam şartlarını yansıtmaktadır. Göçebe bozkır kültüründe yaşayan savaşçılık özellikleri ve hayvancılıkla uğraşmalarıyla ön plana çıkan Türklerin dilinde hayvan, tabiat ve silahlara ait çok fazla kelime bulunduğu görülmektedir (Gömeç, 2006: 23).

Türkçe bugün kırktan fazla lehçeye ayrılmaktadır. Bazı lehçeler arasında farklılıklar görülse de Türkçe temel kurallarını ve yapı özelliklerini korumuş bir dildir. Şunu da belirtmek lazım ki çok geniş coğrafyada asırlarca yaşayan Türk toplulukları komşu oldukları topluluklardan birçok kelimeyi kendi dillerine almışlardır (Koca, 2003: II, 187).

Türk dil ve edebiyatını anlamak için olanların yazılarından da bahsetmek gerekir. Türkler ilk olarak V. yüzyıldan başlayarak kendilerine has alfabe kullanmaya başladılar. Bu yazı Gök-Türk yazısı, Orhun veya Yenisey yazısı bazen de Türk runik yazısı olarak adlandırılır. Fakat bu dönemden önce de Türklerde yazı kullanılmıştır. Orhun-Türk yazısının MÖ IV - V. yüzyıllara dayanan örnekleri bulunmaktadır (bk. Kafesoğlu, 2007: 334-336). İlk Türk yazısının tam tarihi hakkında çelişkili bilgiler olduğu için biz de bu konuda bir yargıya varmaktan kaçınıyoruz.

Şimdilik bilinmeyen bir tarihte kullanılmaya başlanılan Gök-Türk yazı sistemine ait ilk metin Esik Kurgan (Türk ve Altay kültüründe kutsal mezar)'ında çıkmıştır. Ancak bu belgenin henüz bilim ölçülerinde değerlendirilmesi yapılmadığı için en eski metini Çoyr Kitabesi (487-492) olarak değerlendirmek zorundayız (Şirin, 2002: III, 1360).

Gök-Türkler tarafından oluşturulan Türklerin ilk yazılı kitabeleri Türk yazısı hakkında bize ilk bilgileri sağlamaktadır. Bu kitabeler Danimarkalı dil bilimci Wilhelm Thomsen tarafından çözülmüştür (1893). Ayrıca Thomsen bu kitabeler hakkında detaylı bilgiler de aktarmıştır (bk. Thomsen, 2002: III, 1307).

Değişik görüşler olsa da daha gerçekçi görüşe göre; Gök-Türk yazısı Türk soy damgalarından gelişmiş içinde ligatür ve pikrografik özellikler taşır. Yarı hece ile alfabe arasındaki gelişime kadar gelebilmiş bir yazı tipidir (Doğan, 2002: III, 1406).

Türk runik yazısının VII. yüzyıldan itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. İlk örneklerinin MÖ IV-V. yüzyıllara dayanan bu yazının VII. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılması onun uzun bir gelişim evresi geçirdiğinin göstergesidir (Koca, 2003: II, 184). Bu yazının Samî (Arâmî) veya İran kökenli olduğu fikirleri bulunsun da kökeni konusunda tam bir fikir birliği yoktur (Kafesoğlu, 2007: 337).

VII. yüzyılda Türk runik yazısı Yenisey Yazıtları'nda 160 harften oluşmuştur. VIII. yüzyılın ilk yarısındaki Gök-Türk Yazıtları'nda ise harf sayısı 38'e düşmüştür. Demek ki II. Gök-Türk Devleti zamanında bu yazı büyük bir değişiklik geçirmiştir. 38 harfin 4'ü sesli 34'ü de sessizdir (Koca, 2003: II, 184-185).

Gök-Türk alfabesi küçük farklılıklarla Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler ve Macarlar tarafından da kullanılmıştır. Bu yazı Uzak Doğu'dan Orta Avrupa'ya kadar çeşitli kütüphaneler arasında etkilerini göstermiştir (Kafesoğlu, 2007: 339).

Türklerin edebiyatını ise incelemeye önce destanlar ve eski Türk Yazıtları olarak iki kısma ayırmak gereklidir:

a. Destan

İlk olarak destanın tanımını yapmak destanları anlamak için faydalı olacaktır. Destan, sözlükte: "Eskiden kahramanlık hikâyelerini, ulusların, tanrıların, yiğitlerin savaşlarını anlatan büyük manzum eserlerdir." (Develioğlu ve Kılıçkını, 1975: 278) olarak tanımlanır. Fakat bu sözlüksel mana biraz kısa ve özet şeklindedir. Daha geniş bir tanım yapmak gerekirse destan: "Tabii afetler, katliamlar, felaketler, fetihler, savaşlar, göçler ve büyük kahramanlıklar gibi toplumun hemen hemen tamamını ilgilendiren ve hafızalarda iz bırakan olayları mitolojik unsurlarla süsleyerek lirik bir dille anlatan eserlerdir." (Koca, 2003: II, 191).

Çok uzun ve parlak tarihi boyunca Türklerin birçok destanı olmuştur. Fakat bunlar tam manasıyla yazıya geçirilip düzenlenmemiştir.

Türk destanları içinde ilk olarak Oğuz Kağan Destanı'ndan bahsetmek gerekir. Oğuzların atası Oğuz Han ve onun oğullarını anlatan günümüze ulaşan iki kaynak vardır. Bunlardan ilki Uygur yazısıyla yazılmış Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan eksik tek yazma nüshadır. Bu nüsha 21 varak 42 sayfadan oluşur ve her sayfa 9 satırdır. Son sayfası ise iki satır eksiktir (Bayat, 2002: III, 935). İkincisi ise İlhanlı saraylarında yaşayan Doktor Reşideddin'in aktardığı Oğuz Han ve oğullarına ait rivayetlerdir (Kaplan, 2011: 90).

Destanlardan Uygurca versiyon olan diğerinden daha üstün değerler taşır. Uygurca versiyonda Türklerin mitolojik tasavvurları, inançları ve dünya görüşü saf bir şekilde ortaya koyulmuştur. Bu Uygurca versiyonda Oğuz Kağan'ın doğumu,

çocukluğu, gençliği, evlenişi, çocuklarının olması, kavmini bir canavardan kurtarışı, hükümdarlığı yükselişi, dünyanın fethine çıkması ve bu fethi tamamladıktan sonra ülkesini oğullarına bırakması anlatılmaktadır (Koca, 2003: II, 195). Destanda Moğol şebekesinden Kara Han'ın oğlu Oğuz Han dünyanın dört köşesine hâkim olmuş ilk Türk cihangiridir (Togan, 2002: III, 913).

Şüphesiz Türk destanları içinde en önemli olan Oğuz Kağan Destanı'dır. Bu destan çok eski ve parlak geçmişi olan, büyük devletler kurarak tarihte rol oynayan Oğuzların destanıdır (Koca, 2003: II, 194).

Manas Destanı ise; Kırgızlara ait abidevi bir destandır. Bu destan IX. yüzyıldan itibaren Kırgız Türklerinin yapmış oldukları mücadeleleri anlatır.

Bir diğer önemli destan ise Alp Er-Tunga destanıdır. Bu destan Saka Türklerinin ilk büyük destanıdır. Bu destanda Sakaların efsanevi hükümdarı Alp Er-Tunga'nın hayatı ele alınmaktadır (Aksoy, 2002: III, 997). Alp Er-Tunga'nın Pers kralı Kirüs ile yaptığı mücadele destanın ana konusudur. Bu mücadele Farısların büyük destanı Şehname'ye de yansımıştır. Destanda Alp Er-Tunga Afrasyab adıyla anılmaktadır. Destana göre Kirüs bir türlü baş edemediği Alp Er-Tunga'yı pusuya düşürerek öldürmüştür. Bu Türk kahramanın ölümü Saka Türklerini yasa boğmuştur.

Şu Destanı da Saka Türklerine ait bir destandır. Destanda Büyük İskender'in Türk ülkelerini işgali anlatılmaktadır. Şu isimli Saka hükümdarı Büyük İskender'i yenebilmek için ordusu ile devletini tertip edip Büyük İskender'i kendi savaş taktiğini uygulayabileceği bir noktaya çekerek orda savaşmıştır (Koca, 2003: II, 192)

Yukarıda özet olarak bahsettiğimiz destanların dışında yaratılış ve türeyiş destanları da bulunmaktadır. Yaradılış destanları genellikle evren ve insanın yaratılışını anlatır. Yaradılış destanlarında bir yaratıcı tanrı bulunur ve ismi bazen Ülgen, bazen Kудay veya Kayrakan'dır. Tanrı önce gökleri sonrada insanı yaratmıştır. Tanrı insan vasıtasıyla yeri, dağları ve tepeleri meydana getirmiştir.

Türeyiş Destanları'na bakıldığında ise; Hunlara, Gök-Türklerle, Uygurlara, Altay ve Yakut Türklerine ait birçok Türeyiş Destanı bulunmaktadır. Türeyiş Destanlarının en büyük özelliği ait oldukları toplumun en eski aile yapısını ortaya çıkarmasıdır. Destanda Gök-Türklerin, soykırımdan sonra yeniden türemelerinde baba insan, ana ise dişi bir kurtur.

b. Eski Türk Yazıtları

Türk belgelerinin önemli bir kısmını yazıtlar oluşturmaktadır. Bu yazıtlar; anıtlar, mezar taşları, kayalar, madeni ve ahşap eşyalardan oluşmaktadır. Bu belgeler Orta Asya'da Yenisey ve Ertiş, Selenga ve Orhun nehirlerinin yukarı havzaları ile Tuva, Altay ve Talas gibi bölgelerde bulunmuştur (Koca, 2003: II, 195-196).

Yaklaşık 250 yıl önce birbirlerini takriben yaklaşık bir kilometre kadar uzakta bulunan taşlar, bilim dünyasının ilgisini çekmiştir (Anadol vd., 2002: 276). Moğolistan'daki eski Türk yazıtları içinde en fazla tanınan ve üzerlerinde en fazla araştırma ve inceleme yapılmış olan Orhun Yazıtlarından Kül (Köl) Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarıdır (Ayyılmaz, 2002, III, 1385). Bu yazıtlardan Kül Tigin yazıtı 732 senesinde kahraman Türk Prensi Kül Tigin şerefine dikilmiş bir abide olduğu anlaşılmıştır. Bu abide büyük, itina ile yontulmuş, dört cepheli ve yukarıya doğru biraz daha inceleyen, bir nevi kireç taşı yahut fena, gayrısaf mermerden sanat ile yapılmış 3,75 metre yüksekliğindedir: İki cephesi geniş, aşağıdan 1,32 m. yukarıdan 1,22 m. olup aslen doğu ve batı istikametine yönelmiş bulunuyordu. Diğer ikisi ise kuzey ve güney cepheleri olup, dar ve 4446 santimetre arzındadır (Thomsen, 2002: III, 1314).

Gök-Türk Yazıtları:

1. Bilge Kağan Yazıtı,
2. Köl Tigin Yazıtı,
3. Tonyukuk Yazıtı,
4. Ongin Yazıtı,
5. Köl İç Çor Yazıtı,

6. Bugut Yazıtı,
7. Çoyr Yazıtı,
8. Hoytu-Tamır Yazıtları,
9. Uybat III Yazıtı

Bunlardan en meşhuru Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk Yazıtları'dır. Bilge Kağan Yazıtı, Bilge Kağan öldükten sonra onun oğlu İçen tarafından 735 yılında diktirilmiştir. Bu yazıtlar ilk defa W.Radloff tarafından neşredilmiştir. Yazıtın Türkçe kısmı Yollıg Tigin tarafından yazılmış Çince yerini ise Çinliler yapmıştır.

Köl Tigin Yazıtı ise 731 yılında ölen Köl Tigin adına 732 yılında kardeşi Bilge Kağan tarafından Yollıg Tigin'e yazdırılmıştır. Kitabe kaplumbağa şeklinde bir kaide taşına oturtulmuştur ve 375 cm. yüksekliğindedir. Doğu cephesinde Börülü soyunun tamgası, batı cephesinde Çince kitabe vardır.

Tonyukuk Yazıtı iki ayrı taştan ibarettir. Büyük olasılıkla 725-726 yıllarında ölen ünlü devlet adamı Tonyukuk tarafından ölmeden önce diktirilmiştir. Büyük olan taşta 35, küçük olan taşta 27 satır bulunmaktadır (Gömeç, 2006: 144-146).

Danimarkalı dil bilimci Wilhelm Thomsen bu yazıtları okumayı başardı. Danimarka İlimler Akademisi'nde 16 sayfalık bir yazıyla okumayı başardığı bu yazıtları dünyaya duyurdu (1893) (Koca, 2003: II, 197).

Uygur Yazıtları:

1. Aru-Han Yazıtı
2. Sevrey Yazıtı
3. Şine Üsu Yazıtı
4. Terhin Yazıtı
5. Tez II Yazıtı
6. Karabalasagun Yazıtı
7. Suci Yazıtı
8. A-Çor Yazıtı
9. Şivet-Ulan Yazıtı
10. Altın Köl II Yazıtı

Türkiş Yazıtları:

1. Uybat I Yazıtı
2. Tuba III Yazıtı

Altı Bag Bodun Yazıtları:

1. Bay-Bulun II Yazıtı
2. Uyük-Tarлак Yazıtı
3. Kemçik-Kaya Başı Yazıtı

Oguz Yazıtları:

1. Hangita-Hat Yazıtı
2. Barlık I Yazıtı

Kümül Yazıtları:

1. Kejilig-Hobu Yazıtı
2. Kızıl Çıra II Yazıtı

Az Yazıtları:

1. Bayan-Kol Yazıtı

2. Mugur-Sargol Yazıtları

Bu bahsettiğimiz yazıtların dışında Peçenek Yazıtları, Bulgar Yazıtları ve Sekel Yazıtları da bulunmaktadır (detaylı bilgi için bk. Gömeç, 2006).

3.7. Sanat ve Müzik

Bozkır kültürünün kendine ait bir sanat anlayışı mevcuttur. Bozkır sanatı üslup olarak hayat şartlarına uygun olarak ve hayvanlara olan yakın ilginin etkisi ile kemer tokaları, kılıç ve hançer kabzası, diğer süs eşyaları ve at koşum takımı gibi taşınabilir malzeme üzerine işlenmiş; pars, kaplan, kurt, yırtıcı kuş, geyik, at, koyun, keçi vb. hayvanların birbirleriyle olan mücadelelerinin motiflerini taşıyan hayvan üslubu eserler de görülmektedir (Kafesoğlu, 2007: 340).

Türk sanatının en erken devirlerine ait keşifler son zamanlarda önemli bir gelişme gösterdi. Orta Asya'nın ücra köşelerinde, dağların ıssız bölgelerinde ve nehir kenarlarında bulunan Türklere ait mezarlar, kurganlar ortaya çıktıkça Orta Asya Türklerinin yaptığı resmin, heykelin ve süsleme sanatlarının en eski örnekleri gün yüzüne çıktı. Ortaya çıkan bu eserler Gök-Türkler ve Uygurlardan çok daha önceki dönemlerde Türklerde sanat olduğunu ortaya koymaktadır. Antik çağa kadar dayanan ve Türklerin yaptığı resmin, heykelin ve süsleme sanatlarının, halıcılığın, keçe sanatının, el sanatlarının ve giyeceklerin ilk örnekleri ortaya çıkmaktadır.

Türk resmine ait ilk örnekler kayalar, mezar taşları, keçeler ve halılar üzerinde bulunmaktadır. Kaya resimlerinin en güzel örnekleri Boyarı kayalıkları, Kızıl Kaya, Hangay dağları ve Altay dağlarındaki kayalar üzerinde bulunan resimlerdir. Boyalı kayalıklarının üzerinde bir dizi çadır resimleri bulunur. Kızıl Kaya resimlerinde de eski Türk toplumunun yaşayış tarzı resmedilmiştir. Hangay dağlarındaki kayalıklarda ise savaş ve süre avı tasviri bulunmuştur.

Keçe ve çeşitli kumaşlar üzerine yapılan resimler daha başarılıdır. Deriden kesilen parçalar boyanarak keçe ve kumaş üzerine monte edilerek (aplike tekniği) resimler oluşturulmuştur.

Mimari yapılar üzerine de resimler çizilmiştir. Mimari üzerindeki ilk resim örnekleri Gök-Türkler devrinde göze çarpar. Kültigin adına yapılmış bir anıt yapının dört duvarına Kültigin'in savaşları ve kahramanlığı resmedilmiştir.

Heykel türünde sanat eserlerine ise en çok Orhun bölgesinde rastlanır. Bu eserlerin hepsi Gök-Türklere aittir. Bölgeden insan, koç ve kaplumbağa heykelleri çıkmıştır.

En eski mimari örneklere ise yine Gök-Türkler döneminde rastlanmıştır. Kültigin yazıtının bulunduğu alanda yapılan kazılarda Kültigin külliyesindeki anıt yapının temeli ortaya çıkmıştır. Mimari yapıda asıl başarı Uygur Türkerli tarafından ortaya konulmuştur. Uygurlardan günümüze çok sayıda saray, tapınak ve türbe gibi mimari eserler ulaşmıştır. Genellikle bu yapılar kerpiçten ve kubbeli (İlk defa kubbe mimarisi Uygurlar tarafından uygulanmıştır.) yapılarıdır. Ayrıca Uygurlar bahçe içinde beyaz badanalı ve genellikle iki katlı evler yapmışlardır (Koca, 2003: II,198-201).

Güney Sibirya ve İç Asya'da bilhassa Kuzeybatı Moğolistan, Altaylar (AltunYış), Köğmen (Batı Sayan ve Tannu (Ola)) yöreleri, Tuva ve Minussinsk'e kadar uzayan step bölgeleri ile Doğu Türkistan yöreleri, Türk sanatının en erken devirleri üzerine araştırma yapan sanat tarihçileri için son derece önemli bir bölgedir.

Altın Yış yaylalarında Türklere ait her tür eski kalıntılara rastlanır. Hunlara ait kurganlar, daha geç devirlere ait Gök-Türk mezarları, son devrelere ait göçebe topluluklarının mezarlarına kadar birçok kalıntı ortaya çıkmıştır.

Minussinsk havzasında da pek çok eser orta çıkmıştır. Bunların en çarpıcı özelliği ise dikilitaşların hala ayakta olmalarıdır.

Tuva bölgesi de eski kalıntılarla dolu bir bölgedir. Bu bölgede kurganlar ve muhtelif çağlara ait yapıtlar ve kalıntılar mevcuttur. Elbette ki kalıntılar bu bölgelerle sınırlı değildir. Bu bölgeler üzerinde derin araştırma ve arkeolojik kazılar yapılan bölgelerdir.

Özellikle kurganlardan çıkan kalıntılar önemli belge niteliğindedir. Daha önce Türklere ait ilk yazılı metnin de kurganlardan çıktığını belirtmiştik.

Esik kurganında bulunan cesedin üzerinde de altından yapılmış ince süs plakaları görülür. Sol tarafında yine altınla kaplanmış hançeri sağ kolunda da ince bir altın tabaka ile kaplanmış kılıcı bulunur. Hançerin hemen üstünde ajurlu bir at figürü onun hemen yanında altın kaplama kamçısı bulunur.

Pazırık kurganından çıkan kalıntılarda ise içi otlarla dolu deri yastıklı eyerin üzerinde altın plakalarla yapılmış hayvan figürleri görülür. Eyer altın tabaka ile kaplanmış ve cesedin yanına yerleştirilen ok ve yaylar da altın kaplamadır.

Altaylarda, Hun kurganlarından çıkan ahşaptan yapılmış hayali hayvan biçimindeki yaratıkların heykelleri de ince bir altın tabaka ile kaplanmıştır. Yine Altay kurganlarında bulunan deriden yapılmış birçok hayvan figürleri; bir eyer üstüne, bir deri torba ve yastık üzerine applike edildiği görülmektedir. Bu süsleyici elemanların bazılarının üstleri boyanmış, bazılarının ise ince altın tabaka veya kalay ile kaplanmış olduğu görülmektedir (Diyarbakirli, 2002, III, 1515-1548).

Kurganlarda görülen birçok eşyanın altın ile kaplanması Türklerin altını iyi işleyip kullandığının açık bir göstergesidir.

Taş heykel ve balballar da Türklerin kutsal olarak kabul ettiği kurgan ve kültür merkezlerinde yer alır. Taş heykellerin bugünkü Türk Cumhuriyetleri ile komşu ülkelerdeki sayıları şu şekildedir: Azerbaycan'da 13 adet, Türkmenistan'da 61 adet, Tacikistan'da 26 adet, Özbekistan'da 78 adet, Çin Türkistanı'nda 192 adet, Moğolistan'da 362 adet, Tuva'da 210 adet, Hakasya'da 265 adet, Altaylarda 379 adet, Kazakistan'da 690 adet, Kırgızistan'da 366 adet. Ancak bu sayılar görecelidir ve araştırmaların artması sonucu bu eserlerin sayısının da çok daha fazla artacağı ön görülmektedir.

Balballar ölen kişinin yaşadığı dönemde öldürdüğü kişi sayısını temsil etmektedir. Onlar, bu balbalların temsil ettikleri kişilerin ölümden sonraki hayatta ölüye hizmet edeceklerine inanırlardı. Balbalların sayısı mezardaki ölünün, hayatta iken öldürdüğü düşmanlarının sayısına göre değişmektedir. Bu binlerce taş heykel ve balballar, Türk Tarihi'nin Eski Çağ ve Orta Çağ'da en önemli kültür varlığını oluşturmaktadır (Belli, 2002: III, 1637-1641).

Moğolistan Altayı bölgesinde çok eski yerleşimler, taş yazmalar, geyik taşları ve kherekury gibi çok sayıda eski kalıntının yanında, erken dönem ve Orta Çağ göçerlerinin gömü yığınları ile eski Türk kurganları bulunmuştur. Sadece Rusya ve Çin ile sınırı olan iki oymak bölgesinde 200'den fazla eski Türk heykeli ortaya çıkarılmıştır (Kubarev, 2002: III, 1622).

Altay ve Kuban'daki tümülüslerde çıkan bazı nesnelere ise şunlardır: Kanatlı bir keçi motifinin bulunduğu büyük gümüş bir rhyton (hayvan, kadın ya da mitolojik bir karakterin başıyla süslü, içki kabı olarak kullanılan boynuz), üzerinde altın boynuzlu tepeli bir Asya karacası motifi olan bir çömlek kulpu, bir keçi ve bir aslan motifinin bulunduğu gümüş bir kemer tokası, kilim tarzında rengârenk yünden elbise, dizi dizi yürüyen aslan ve buhurdan yakınında duran avcı görünümüne soylu kadın figürlerinin bulunduğu kareli yün elbise (Marsadolov, 2002: III, 1615-1616).

Türk hükümdarlarının düzenlediği eğlence meclislerindeki en önemli unsur müziktir. Özellikle Atilla seferden dönerken güzel giyimli Hun kadınları tarafından söylenen müzik eşliğinde karşılanırdı. Yine Gök-Türk ve Uygurların da eğlencelerinde müziğin önemli bir yeri vardır. Gök-Türk hükümdarı Tong Yabgu ziyarete gelen Çinli Hacı Hüan-dzang ve elçilik heyetine verdiği ziyafette onları en çok etkileyen Türk müziği olmuştur.

Eski Türkçede yırlamak / ırlamak veya köglemek kelimeleri türkü söylemek anlamına gelirdi. Türküye de yır veya ır, melodiye kög, türkü söyleyen kişiye de ırçı veya yırağı denirdi. Çin kaynaklarına göre Hun Türklerinde 28 çeşit halk türküsü bulunmaktaydı.

Müziklerin yapılması için çeşitli müzik aletleri kullanılmaktadır. Telli çalgılardan en meşhuru kopuzdur. Diğer bir telli alet ise bir çeşit ut olan bucı veya buc kubuzdur. Bucunun dışında telli olarak ekeme / ikeme isimli bir müzik aleti daha vardır. Nefesli müzik aletlerinin başında ise borazan gelmektedir. Diğer bir üfleli alet ise çifte kavaldır. Vurmalı çalgıların başında ise davul gelir. Yine vurmalı alet olarak zil ve

tef de bulunmaktadır (Koca, 2003: II, 204-206). Ayrıca Türklerde tuğ adı verilen bir askeri mızıkta bulunmaktadır (Kafesoğlu, 2007: 342).

4. OĞUZLAR HAKKINDA TEMEL BİLGİLER

Oğuzlar, tarih boyunca büyük Türk devletlerinin kurucusu olmuşlardır. Savaşçı bir kavim olan Oğuzlar, Gök-Türk ve Uygur Devleti'nin dayandığı esas unsurdurlar. Oğuzlar, Oğuz Yabgu Devleti'ni kurduktan sonra Subaşı Selçuk Bey idaresinde Samanî, Karahanlı ve Gaznelilerle mücadele ederek Selçuklu Devleti'ni kurdular. Üç-Ok ve Boz-Ok olarak ikiye ayrılan Oğuzlar İran, Irak, Suriye ve Anadolu'ya yayıldılar (Ayan, 2007: XI). VII. yüzyılda Barlık bölgesinde yaşayan Oğuzlar X. yüzyılda Sir suyu kenarlarına geldiler. XI. yüzyılda güneye inerek İran hâkimiyetini ele geçirdiler. Güneye inen bu Oğuzlar, Selçukluların atasıdır. XIII. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'ya geçen bu Selçuk Türkmenleri Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminden sonra dünya tarihine adını altın harflerle yazdıran Osmanlıları kurdu (Anadol vd., 2002: 77).

Oğuzlar; Orta Asya'nın batısında bulunan Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti, Harzemşahlar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Anadolu Beylikleri, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Balkan Türkleri vb. daha birçok Türk topluluk ve devletinin atasıdır (Kafesoğlu, 2007: 155-156). Faruk Sümer de Oğuzların günümüzdeki Türkiye Türklerinin doğrudan atası olduğunu vurgulamaktadır (Sümer, 1960: 359). Bu münasebet ile Oğuzlar Türk dünyasında önemli bir yere sahiptir.

Oğuz ismine 552 yılında Orta Asya'da kurulan ve o zamana kadar Orta Asya'da kurulmuş en büyük devlet olan Gök-Türk İmparatorluğu'na ait kitabelerde rastlanır. Oğuz adının manası konusunda ise çeşitli tercümelemler bulunmaktadır. Vambery Oğuz isminin Oxus nehrinden geldiğini belirtir ve ogh ya da ak ve uz kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiğini yazmaktadır. Nemeth ise bu Oğuz kelimesini og+z şeklinde yorumlar. Ok kelimesi eski Türklerde kabile, boy veya insan kütlesi anlamına gelmektedir, Z ise cemi edattır. (Orkun, 1935: 4-5) F. Erdmann'a göre Oğuz = boğa (1862), P. Pelliot'a göre Oğuz-Oğuş = aile ve kabile (1914), Uguz-aguz-agız = ilk süt (1930), P.A. Boodberg'e göre Uğur-Oğuş = boynuz (1939), D. Sino'e göre Ögüz = öküz (1949), O. Pritsak'a göre Ogu+z = kabile (1952), L. Bazin'e göre Oğuz-Oğuş = genç boğa- tosun (1953), R. Hamilton'a göre Oğuz-Oğuş = klan-kabile(1962) manasına gelmektedir. (Kafesoğlu, 2007:150) Adem Aydemir ise bu görüşlere karşı çıkararak Oğuz kelimesini ogur kelimesi ile ilişkilendirip ogur kelimesinin yer = otağ anlamına geldiğini belirtmektedir (Aydemir, 2009: 56).

VII. yüzyılda yazıldığı anlaşılan Yenisey Yazıtları'ndan bu yüzyılın ilk yarısında Oğuzların Barlık yöresinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu dönemde Oğuzlar altı boydan meydana gelmekteydi. VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tula ırmağı kıyılarında bulunan Oğuzlar dokuz boydan meydana gelmekteydi. Bunların Üç Oğuz ve Altı Oğuz olmak üzere iki kola ayrıldıkları muhtemeldir (Sümer, 2002: II, 506-507).

Bu sırada Gök-Türk İmparatorluğu'nda 630 yılında başlayan fetret devrini sona erdirmek için İleriş Kutluğ 682'de harekete geçti. Bu dönemde diğer birçok Türk kabilesi gibi Oğuz boyları da kendi arasında Tola-Selanga ırmağı civarında Dokuz-Oğuz birliğini kurdular (Kafesoğlu, 2007:150) . Dokuz boydan oluştuğu için Dokuz Oğuz budun denilen bu boylardan sadece ikisinin adı bilinmektedir. Bunlar: Kunı ve Tonra boylarıdır (Sümer, 1992: 16). Bu Dokuz Oğuzların başında Baz Kağan bulunuyordu. Bu birliğin sınırları ve teşkilatı hakkında bilgiye sahip değiliz (Sümer, 2002: II, 508). Dokuz oğuzlar güçlü bir kavimdi ve sürekli olarak Gök-Türklerle karşı karşıya gelmişlerdir. Gök-Türkler tarafından mağlup edilseler de Gök-Türklerle karşı sık sık isyan etmişlerdir. Orhun kitabelerinde de Gök-Türklerin düşmanı olarak Oğuzlar da zikredilmektedir (Laszlo, 1950: XIV (53), 38-40).

İleriş Kağan olduktan sonra Gök-Türklerin idaresini güçlendirmek için güneyde Çinlilerle (17 defa), doğuda Kitanlarla (7 defa), kuzeyde de Oğuzlarla (5 defa) savaştı (Tüysüz, 2002: II, 481). Çinliler, Kitanlar ve Oğuzlar Gök-Türklerle karşı ittifak içindeydiler. Oğuzlarla yapılan beş savaşın dördünün ne zaman yapıldığı hakkında bilgiye sahip değiliz; ancak Tola Irmağı kenarındaki savaş hakkında bilgiye sahibiz. Tonyukuk, İleriş'ten aldığı emir ile Kök Öng Irmağını geçerek, İngek Gölü ile Tola Irmağı'ndan Oğuzlara saldırdı. İki bin kişilik Gök-Türk ordusu A. Taşağıl'a göre 6000

(Taşağıl, 2004: 90), F. Sümer'e göre 3000 (Sümer, 2002: II, 513) kişilik Oğuz ordusunu mağlup etti. Oğuzlar, II. Gök-Türk Devleti'ne tabi oldular. Bu olay üzerine diğer topluluklar da Gök-Türklere bağlılıklarını bildirdiler ve Ötüken merkezli II. Gök-Türk Devleti yeniden kuruldu (Sümer, 1992: 23).

Gök-Türklerde İleriş Kağan öldükten sonra yerine Kapgan Kağan geçti bu dönemde Oğuzlar Gök-Türklere karşı Çin, Kırgız ve Türgişlerle ittifakta bulunmasalar bile Gök-Türk egemenliğinden memnun olmadıkları bilinmektedir. VIII. yüzyılın başlarında Kültegin ve Bilge hükümdar iken Oğuzlarla karşı karşıya geldiler. Oğuzlar elle tutulur bir başarı sağlayamasalar da Gök-Türklere oldukça yıpratıldılar. Agu'da yapılan büyük savaşta da Oğuzlar yenilince bir grup Oğuz Çin'e kaçtı (717) (Taşağıl, 2004: 91). Oğuzların, Gök-Türklere yıpratmaları Gök-Türklere yıkılışında önemli bir rol oynadı. Gök-Türkler yıkıldıktan sonra Oğuzlar, Uygur hâkimiyetine girdi.

Uygurların, Oğuzları tam olarak ne zaman idare altına aldıklarını söylemek mümkün değildir. Ayrıca Oğuzların tamamının Uygur idaresinde olmadığı anlaşılmaktadır. Uygurların idaresinde kalmak istemeyen Karluklar gibi Oğuzların da batıya doğru bir göç hareketinde buldukları tahmin edilmektedir. Taberi 820-821 olaylarını izah ederken Oğuzların Soğd ve Sir Derya arasındaki bölgeye akın yaptıklarını belirtir (Gündüz, 2002: II, 455).

X. yüzyıla gelindiğinde Oğuzlar kışlık merkezi Yeni-Kent olan bir devlet kurdular (Taşağıl, 2004: 93). Hududu'l-Alem'e göre; X. yüzyılda Oğuzlar doğuda Oğuz çölünden, güneyde Hazar denizine, kuzeyde ise Etil (İtil) ırmağına kadar uzanıyordu. İstahri'ye göre Oğuz devleti Hazarlar, Kimekler, Karluklar ve Bulgarlar tarafından çevrelenmişti. (Gündüz, 2002: II, 455); X. ve XIII. yy. yazarları Oğuzların, doğuda Aral gölünden Sir Derya kıyıları ile Karaçuk Dağları arasında kalan bölgeden güneyde Maveraünnehir'den Mangışlak'a, batıda Hazar denizine ve kuzeyde Karakum'un üstüne kadar uzandığını belirtmektedirler (Divitçioğlu, 2005: 16-17).

Oğuzların kurduğu bu yeni devlette hükümdar "yabgu" unvanı alıyordu ve ona naiplik eden kişi de "Kül Ergin" idi. Ordu kumandanı ise "sü-başı" olarak anılıyordu. Oğuz Yabgu Devleti'nde Tarhan ve Yinal unvanları da bulunmaktaydı; fakat bu unvanların memuriyette mi yoksa günlük hayatta mı kullanıldığı bilinmemektedir. Oğuzlar devlet işlerini de bir mecliste istişare ederek yönetmekteydiler (Sümer, 2002: II, 535). Kısacası Oğuz Yabgu Devleti'nde bir teşkilatlanma yapısı olduğu açıktır.

Oğuz Yabgu Devleti'nin tam kuruluşu ve yıkılışı hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak onlar savaşçı ve mert bir millet idiler ve bu devlet tamamen müstakil bir devlettir. Bu devlet zamanında Kaşgarlı Mahmud'a göre; Oğuz boyları 22 kabileden oluşur. Reşideddin ise kabile sayısını 24 olarak göstermektedir (Kafesoğlu, 2007: 154). Reşideddin'e göre bu Oğuz boylarının isimleri ve isimlerinin manaları şu şekildedir:

1. Boz-Oklar

1.1. Gün-Han Oğulları

Kayı = Sağlam

Bayat = Mutlu yiyeceği bol

Alkaravlı = Nereye varsa başarı gösterir

Kara-ivli = Kara otağı

1.2. Ay-Han Oğulları

Yazır = Çok ülkeye sahip

Döger = toplanmak için

Dodurga = Ülke almak ve yönetmek

Yapar =

1.3. Yıldız-Han Oğulları

Avşar = Çevik ve avı seven

Kızık = Güçlü, düzene sokmada ciddi

Beg-Dili = Uluların sözleri gibi değerli

Karkın = Çok ve doyuran aş

2. Üç-Oklar

2.1. Gök-Han Oğulları

Bayındır = Daima yiyeceklerle dolu olan yer

Beçene = İyi çalışır

Çavuldur = şerefli, ünü yaygın

Çepni = Nerede yağı görürse hemen savaşır

2.2. Dağ-Han Oğulları

Salur = Nereye varsa kılıç ve çamağı iş görür

Eymur = Son derece iyi ve zengin

Ala-Yuntlu = Hayvanları iyi

Üregir = Daima iyi ve düzen kurucu

2.3. Deniz-Han Oğulları

Yıgdır = İyilik, büyüklük, yiğitlik

Bügduz = Herkese tevazu gösterir ve hizmet eder

Yıva = Derecesi hepsinden üstün

Kınık = Nerede olsa değerlidir. (Sümer, 1992: 170)

Bu boylardan oluşan Oğuz Yabgu Devleti'nin yukarıda belirttiğimiz gibi yıkılış tarihi hakkında kesin bilgimiz olmasa da İbrahim Kafesoğlu, Oğuz Yabgu Devleti'nin 1000 yıllarına doğru yıkıldığını belirtir. Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılmasında IX. yüzyılda bir güç olarak ortaya çıkan Kıpçakların rol oynadığı tahmin edilmektedir (Kafesoğlu, 2007: 154). Câmî üt-tevarih'te son Oğuz Yabgu'sunun Ali-Han olduğu belirtilmektedir (Sümer, 2002: II, 538).

Oğuz Yabgu Devleti yıkıldıktan sonra Oğuzların büyük kısmı Karadeniz'in kuzeyinden batıya doğru hareket etti. Diğer bir kısmı ise Cend bölgesinden Horasan'a oradan da Anadolu'ya hareket ettiler. Yerlerinde kalan Oğuzlar ise XI. yüzyılda Mankışlak'ta ve Seyhun kıyılarında bulunuyorlardı.

4.1. Oğuzlarda Sosyal Hayat

Oğuzlar X. yüzyılın başlarında göçebe bir yaşam tarzına sahiplerdir. Yaz aylarıyla beraber Oğuzlar kuzeydeki Kara Kum'a Cim ırmağına doğru, kuzeybatıdaki Aral ile Bazuaçı ve Mangışlak bölgesindeki yaylalara doğru hareket etmekteydiler. Kış aylarında ise Seyhun boylarına tekrar dönüp kışı burada geçiriyorlardı. Oğuz Yabgu'su kış aylarında Yeni-Kent'te ikamet etmekteydi. Reşideddin bu şehrin Oğuz Han tarafından kurulup başkent yapıldığını belirtmektedir. Arapça kaynaklarda bu şehir El-karyetü'l, Farsça Hududu'l-Alem'de de Dih-i nev olarak izah edilmektedir (Sümer, 1992: 50).

Türklerdeki bu göçebe yaşam tarzı onların geniş topraklarda dolaşmasını sağladı. Hükmetme arzusu ve örgütlenme yeteneğini geliştirdi. Göçebe yaşam tarzı Türklerin değişik coğrafi şartlara uyum sağlayarak yaşamalarını kolaylaştırdı (Anadol vd., 2002: 207-208).

Göçebe diye tabir edilen bu halk başıboş gezen bir topluluk değildi. Bu bir yaşam tarzı ve kültürüydü. Bu Bozkır kültürü diye tabir edilen kültür tipidir, merkezinde at yetiştiriciliği ve çobanlık bulunmaktadır. Temelinde binicilik olmak üzere, siyasi, iktisadi, dini, sanatsal vb. yönleriyle gelişmiş bir kültür tipidir. Bozkır kültürünün MÖ 1700-1500 dönemlerinde belirgin olarak vasıf kazandığı kabul edilmektedir (Kafesoğlu, 2007: 216-226).

Oğuzlar XI. yüzyılda 24 boydan oluşmaktaydı ve her boyun başında Beğ (Bey) bulunurdu. Destanlara göre bu Beğlerin 40 kişiden oluşan silah arkadaşları bulunmaktaydı, bunlara da yoldaş adıyla hitap edilmektedir. Mesudî'ye göre Oğuzlar'da; yüksek, orta ve aşağı olmak üzere üç sınıf vardı; fakat bu sınıfların siyasi

bir sınıf mı yoksa toplumsal bir sınıf mı olduğu konusunda bir hükme varmak mümkün değildir (Sümer, 2002: II, 526-527).

X. yüzyıldan itibaren Seyhun bölgesinde ticari hayat gelişmeye başladı ve XIII. yüzyılda yüksek bir seviyeye ulaştı. Bu sayede şehir hayatı gelişti, şehir hayatının gelişmesi sosyal ve kültürel alandaki gelişmelere imkân verdi. Oğuzların İslamiyet'i kabulüyle beraber bazı Oğuzlar yerleşik hayata geçmeye başladılar. Yerleşik hayata geçen bu Oğuzlara "Yatuk" adı verilmektedir (Tüysüz, 2002: II, 488-489).

Yerleşik hayata geçen Oğuzlar, göçebe Oğuzlara siyasi bakımdan genellikle destek vermediler. Moğol istilasına kadar yurt edindikleri topraklarda yaşamaya devam ettiler. Moğol istilasıyla Horasan ve İran topraklarına doğru kaydılar. Daha sonra ise Anadolu'ya gelerek günümüze kadar bu topraklarda yaşadılar (Sümer, 1992: 54).

4.2. Oğuzların İktisadi Hayatı

X. yüzyılın başlarında çoğunlukla göçebe yaşayan Oğuzlar, bu yaşam tarzının gereği olarak hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Oğuzların servetlerini koyunlar, at sürüleri, sığırlar ve develer oluşturmaktaydı. İbn Fazlan Oğuz zenginlerinin on bin atı ve yüz bin koyunu olduğunu belirtir (Divitçioğlu, 2005: 18). Atlar binek olarak develer de yük taşıma aracı olarak kullanılıyordu (Tüysüz, 2002: II, 489). Fakat Oğuzlar atları ve develeri sadece bir araç olarak kullanmıyor aynı zaman da çok sık görülme de onların etlerini de yiyorlardı. Müslüman olduktan sonra genellikle at eti yemeyi bıraktıkları görülmektedir.

Oğuzlar ile komşu İslam devletleri arasında sıkı bir ticari faaliyetin olduğu görülmektedir. Harezm'den, İtil bölgesine giden ticaret yolu Oğuzların sınırları içinden geçiyordu. Bunun sonucu olarak Oğuzlar için bu yol önem teşkil etmekteydi. Oğuz tüccarlarının sayısı oldukça fazlaydı. Horasan ve Maveräu'n-nehr halkı et ihtiyacını Oğuzlar ve Karluklar vasıtasıyla temin etmekteydiler. Ayrıca Oğuzlar İslam bölgelerinde meşhur olan Türk keçesini de ihraç etmekteydiler. Bu dönemde Türklerin en iyi keçe imal eden kavim oldukları bilinmektedir. Oğuzlar ise İslam ülkelerinden dokuma malları ithal ediyordu.

4.3. Oğuzların Dil Özellikleri

Oğuzların ilk dönemlerine ait dil ve lehçe konusundaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Çünkü VI. ve XIII. yüzyıllar arasında Oğuzlara dilini aydınlatacak Oğuz Türkçesi ile yazılmış eserler yoktur. Bunun temel nedeni Selçuklulara kadar Oğuzların kendi başlarına bağımsız bir devlet kuramamış olmalarıdır (Korkmaz, 2010:8). Oğuz Türkçesinin kendi özgür bir yazı dili olarak kuruluşu XIII. yüzyılda olmuştur. Bu nedenle XIII. yüzyıldan sonra Oğuzcanın tarihsel sürecini izlemek daha kolaydır (Korkmaz, t.y. : 15).

VI.-IX. yüzyıllar arasında Oğuz Türkçesi, Gök-Türk ve Uygur dilleriyle yakından ilişkilidir. Gök-Türk ve Uygurlar içinde Oğuzlar önemli bir yer tuttıkları için eski Türkçe içinde Oğuz Türkçesi özellikleri bulunmaktadır. G. Doerfer Orhun Yazıtları'nı Oğuz Türkçesinin ilk basamağı olarak değerlendirmiştir. Yazar ayrıca bu eski Oğuzcanın Çuvaşça ve Halaçcanın dışında kalan hemen hemen sonraki bütün Türk lehçelerinin temeli olduğunu savunmaktadır.

Oğuz Yabgu Devleti'nin kurulmasından sonra Oğuzların dili diğer Türk boylarının lehçelerinden ayrılmaya başlamıştır. XI. yüzyılda Oğuz Türkçesi Karahanlı Türkçesi ile benzerlikler göstermektedir. Bu yüzyılda Oğuzca, Karahanlıların tesiriyle Doğu Türkçesinin etkisinde kalmıştır (Korkmaz, 2010: 10- 22).

Selçuklular döneminde ise devletin resmi dili Farsça, bilim dili Arapça, halk dili ise Oğuzcadır. Bu Oğuzca Horasan'dan Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Beylikler dönemine gelindiğinde Oğuzca Doğu etkisinden de uzaklaşarak yepyeni bir yazı dili haline gelmiştir. Beylikler döneminde Anadolu'da Oğuzca, Arap ve Fars diline karşı üstünlük mücadelesi vermiştir ve Türkçe önem kazanmıştır. Osmanlı döneminde ise bir Oğuzca açısından bir geçiş sürecidir. Bu dönemde Oğuzcanın içine Farsça ve Arapça

kelimeler dâhil olmuştur. Oğuzcanın tarihi gelişme içinde son hali ise günümüz Türkiye Türkçesidir (Korkmaz, 2010: 28: 31).

Oğuz Türkçesi Orta Asya'dan günümüze kadar uzun bir süreç geçirmiştir. Ancak bu dil temel özelliklerini kaybetmemiştir. Kaşgarlı Mahmud Orta Asya kavimlerinin konuştuğu diller içinde Oğuzcanın en ince ve en kibar dil olduğunu belirtmektedir (Sümer, 1980: 49).

4.4. Oğuzların Dini-Kültürel Hayatı

Oğuzlar, X. yüzyılda Gök-Türkler gibi Şaman dinine inanıyorlardı. Tek tanrı inancı ve ahiret yaşamı X. yüzyıldaki Oğuzların dini inanışlarının temelini temsil etmekteydi. İnanışları yaratıcıya Uluğ-Bayat ismini verdikleri bilinmektedir. Ayrıca Oğuzların tanrıya insani vasıflar atfettikleri de bilinmektedir. Oğuzlar manevi şahsiyetlere önem vermekteydiler. Bu manevi şahsiyetler Oğuzların kanları ve davaları üzerinde hüküm sahibiydi.

Oğuzlar ölümleri sırtlarında elbiseleri, üzerlerinde silahları ve yanlarında diğer özel eşyalarıyla beraber gömüyorlardı. Oda şeklinde yapılan mezarda ölü oturtulup elinde de içki dolu bir kadehle beraber gömülüyordu. Ölü gömüldükten sonra onun sahip olduğu atlar kesilerek yeniliyordu. Bu da Türk kavimlerinde görülen “Yuğu Aşı” ya da “Ölü Aşı” geleneğidir. Ölen kişi hayatı boyunca bir veya birden fazla kişiyi öldürmüştü bu kişi veya kişilerin ağaçtan resmi yapılarak mezarın üstüne koyulurdu.

Oğuzlar dini inanışlarının etkisiyle suya girmiyorlardı. Başkalarının da yıkanmalarına engel oluyorlardı. Çünkü suya girmenin kendilerini büyüleyeceğini düşünüyorlardı ve suya girenleri para cezasına çarptırıyorlardı. Oğuzların inanışında su kutlu ve arıdır, suda yıkanmak suyu kirletmektir. Ayrıca Oğuzlar dini inanışlarına bağlı olarak elbiselerini de eskiyene kadar çıkarmazlardı (Sümer, 1992: 56).

Oğuzların, Harezmi ve İtil'e komşu olmaları İslam dünyası ile bağlantı sağlayan büyük ticaret yoluna sahip olmaları onların Müslümanlarla ekonomik ve kültürel ilişkiler içine girmesini sağladı. Böylece İslam kültür ve medeniyetini yakından tanıma imkânı buldular. Şaman dinine mensup olan Oğuzlar İslam dininden etkilenmeye başladılar. Özellikle Kur'an okunuşu Oğuzları oldukça etkilemekteydi (Tüysüz, 2002: II, 491).

X. yüzyılın ilk yarısında Süt-kent'te Oğuzlardan oluşan bir topluluğun İslamiyet'i kabul ettiği bilinmektedir. Aynı dönemde Fârâb-Kence ve Taşkent arasında İslamiyet'i kabul etmiş 1000 çadırılık bir topluluğun da varlığı bilinmektedir (DİA, 2007: XXXIII, 327). 960 yılında 200.000 çadırdan oluşan Müslüman halk da muhtemelen Oğuzlara aittir (Turan, 2002: IV, 518).

X.yüzyılın ortalarında Talas, Sayram, Salçı, Atlıh, Süt-kent ve Sabran şehirleri Müslüman oldular. Ancak Oğuzların devlet olarak İslamiyet'i kabul etmeleri çok daha yavaş ve uzun vadede oldu (Tüysüz, 2002: II, 491).

Son Samani emiri İsmail b. Nuh Maveräu'n-nehr'i Karahanlılardan almak için Oğuz yabgusuyla ittifak yaptı ve dönürlük münasebetiyle akrabalık bağı kurdu. Bu gelişmeyle birlikte Oğuz yabgusunun 1002 yılında Müslüman olduğu bilinmektedir (DİA, 2007: XXXIII, 327). Oğuzlarda hâkim dinin İslamiyet olması ancak XI. yüzyılda oldu.

Oğuzlar İslamiyet'i kabul ettikten sonra Müslüman Türk manasına gelen Türkmen adıyla anılmaya başlandı. Bu isim kendilerine Müslümanlar tarafından verildi. Ancak Oğuzlar kendilerine Türkmen demiyorlardı ve bu ismi çok da benimsemediler. Oğuzların bu ismi benimsemeleri ve Türkmen Oğuz olarak anılmaları XIII. yüzyılın başlarından itibaren oldu; fakat Oğuz adı da unutulmadı.

Göçebe Oğuz boyları fethettikleri yerlerde kendi kurmuş oldukları Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarına direnerek kendi kültürel varlıklarını korumuşlardır. Oğuzların kurdukları bu devletler Oğuz-Türkmenlerini kendi kültürel varlıklarına karşı bir tehdit olarak görmüş ve onları dışlamışlardır (Ayan, 2007: XI).

4.5. Oğuzların Gelenek ve Göreneklere

Yukarıda Oğuzların yaşayış tarzını ve dini inanışlarını izah ettiğimizden dolayı burada tekrar o noktalara değinmeyeceğiz. Bunlarında dışında kalan konuları ele alacağız.

Oğuz devletinde kadınlar erkeklerden kaçmaz ve yüzlerini de örtmezlerdi. Ayrıca İslam dünyasında Türk kadınları iffetli kadınlar olarak tanımlanmaktadır. Zina ve gulamparalık (eşcinsellik) da yaygın değildi.

Oğuzlarda kan davası âdeti görülmekteydi. Diğer bir gelenekte; bir baba ölünce oğul üvey anası ile evlenebiliyor olmasıydı. İbn Fadlan Oğuz sü-başısı Etrek'in babası öldükten sonra üvey anasıyla evlendiğini kaydetmektedir. Oğuzların kendine has evlenme gelenekleri de bulunmaktadır. Özellikle evlenme geleneklerinde kalın-başlık vermek yaygındı. Evlenme törenlerinde Türkçe şarkılar söyledikleri ve raks ettikleri de bilinmektedir.

Oğuzlar sakallarını tıraş edip bıyıklarını kesmezlerdi. Saçlarını ise tıraş etmez uzun bırakırlardı.

Oğuzların giyim kuşamlarında diğer birçok özelliklerinde olduğu gibi coğrafi şartlar etkiliydi. Genellikle yün, keçe ve deri elbiseler giyerlerdi.

Oğuzların mizaçları settir. Onlarda savaşçılık önemli bir meziyettir, namuslu ve konuk sever insanlardır (Sümer, 1992: 60).

4.6. Boy Teşkilatı

Oğuzlar bir siyasi teşkilatı belirlemek için il (el) kelimesini kullanmaktadırlar. Oğuz ilini meydana getiren yapıların her biri ise boy diye adlandırılır, bu boyların başında bulunanlara da boy beyi unvanı verilir (Sümer, 1992: 163).

Daha önce Oğuz boylarının 24 tane olduğundan bahsetmiş, manalarını izah etmiştik (bk: s. 26), tekrar bu manalara değinmeden her boyu kısa ve öz bir şekilde açıklayacağız:

Kayı

Osmanlı tarih yazarları Osmanlıları Kayı boyuna dayandırmaktadır. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Kayılar Batı Anadolu'da görülmektedirler. Anadolu'nun Türkleşme sürecinde erken dönemde Anadolu'ya geldiler. Faruk Sümer XVI. yüzyılda Anadolu'da Kayı adında 94 köy olduğunu belirtir ve günümüzde de 30 civarında Kayı isimli yerleşim yeri bulunmaktadır.

Bayat

Bayatlar İran, Kuzey Suriye ve Anadolu gibi büyük bir coğrafyaya dağıldılar. İran yönetiminde bulundular ve Karabağ, Çukursu'd ve Bayezid gibi bazı şehirlerin yönetimini üstlendiler. Kuzey Suriye'deki Bayatlar Moğol istilasıyla önce Memlûk devletine sonrada Akkoyun devletine sığındılar. Bir grup Bayatlar ise Dulkadirli Türkmenlerine katıldı. XI. yüzyılda Anadolu'da 42 tane Bayat isimli yerleşim yeri bulunmaktaydı ve günümüzde ise 3 üzerinde yerleşim yerinin adıdır.

Alka-Evli / Alka-Bölük

Bu boy hakkında kayıtlarda bir bilgiye sahip değiliz ve Anadolu'da bu isimli bir yer adı bulunmamaktadır.

Kara-Evli / Kara-Bölük

Bir kolu Türkmenistan'da bulunan Kara-Evliler, Sivas'tan Halep'e kadar olan bölgede görülmektedirler. Ayrıca Mersin, Bolu, Kastamonu ve Tokat bölgesinde de adlarına rastlanmaktadır.

Yazır

Yazırlar Türkmenlerin siyasi faaliyetlerinin çoğunda rol oynamaktadırlar. XVI. yüzyılda Ankara, Antalya, Isparta ve Maraş bölgelerinde Yazır boylarıyla karşılaşılır.

Döger

Büyük Türk göçüne katılan Dögerler XIV. yüzyılda Memlukların kuzey sınırlarında bulunuyorlardı. Önce Karakoyunlu sonra da Akkoyunların hizmetine girdiler. Anadolu'da Halep, Haima, Dulkadir, Bozulus, Bozok ve Sis bölgelerinde bulundular (Gündüz, 2002:II, 63-64).

Dodurga

Dodurgalar XVI. yüzyılda Ankara bölgesinde bulunuyorlardı. Ankara haricinde Ulu-Yörük, Tarsus, Boz-Ülus bölgelerinde yaşadılar. Anadolu'da bu Oğuz boyuna ait 24 yer ismi bulunmaktadır (Sümer, 1992: 199-200).

Yaparlı

Kaşgarlı Mahmud'un gösterdiği 22 Oğuz boyunda Yaparlı adı bulunmamaktadır. Reşidüddin, Yaparları Ay-Han Oğuzları arasında göstermektedir. Anadolu'da Yaparlara ait yer adı yoktur.

Avşar

Avşarlar; İran, Kuzey Suriye ve Anadolu'da önemli rol oynadılar. Akkoyunlu ve Safevi Devleti'nin dayandığı önemli aşiretlerden biridir. Sis, Aydın, Bolu, Uşak ve Bozok bölgelerinde göçebe olarak yaşadılar. XIX. yüzyılda Kayseri'ye yerleştiler. Karamanoğullarını kuran ailenin Avşarlara dayandığı düşünülmektedir (Gündüz, 2002: II, 64-65).

Kızık

Kızık adı tarihi kaynaklarda geçmemektedir. Tahrir defterlerinde Kızıklara ait 28 yer adı bulunmaktadır. XVI. yüzyılda Halep Türkmenleri arasında bir Kızık oymağı bulunmaktadır (Sümer, 1992: 224). Anadolu'da Amasra, Ankara, Bolu, Bursa, Afyon, Kayseri, Kocaeli, Sivas, Malatya, Çankırı ve Eskişehir'de Kızık isimli yerleşim yerleri vardır.

Beğdili

XVI. yüzyılda Halep, Yeni il, Bozulus, İçel ve Tarsus Türkmenleri arasında yer alırlar. Beğdili'nden bir kısım Türkler Safevilerin kuruluşuna katıldılar.

Karkın

Dulkadirli Türkmenleri arasında önemli bir gurupturlar. Ayrıca Bozulus, Tarsus ve İçel Türkmenlerinin içinde de yer alırlar.

Bayındır

Dede Korkut hikâyelerine göre Oğuzların başında yer alırlar. Akkoyunlu Hanedanı bu boya mensuptu. XVI. yüzyılda Halep, Dulkadir, Trablusşam, Yeni il, Bozok, Tarsus, İçel ve Hamid Yörükleri arasında yer alırlar.

Peçenek

Karadeniz'in kuzeyinden batıya göç ederek Bizans ve Rus tarihinde önemli rol oynadılar. XVI. yüzyılda Halep, Adana, Tarsus ve Atçeken Türkmenleri arasında görülürler.

Çavuldur

XVI. yüzyılda Bozulus Türkmenleri arasında ve Çorum bölgesinde görülürler. Çaka isimli bir Çavuldur Beyi'nin Anadolu'nun fethinde önemli rol oynadığı kabul edilir.

Çepni

Karadeniz bölgesinin Türkleşmesinde önemli rol oynadılar. XIX. yy. ortalarına kadar göçebe olarak yaşadılar. Çepnilerin bir kısmı Safevilerin kuruluşuna katıldılar.

Anadolu'da geniş bir sahaya yayıldılar. Çepni ismiyle birçok yerde yerleşim yeri bulunmaktadır.

Salur

İran'da Fars Atabeyliği'ni kurdular. Bir kolu Türkmenistan'da bulunan Salurlar XVI. yüzyılda Tarsus, Kadirli, Konya, Bozok ve Hamid bölgelerinde görülmektedirler.

Eymür

Küçük bir kısmı Türkmenistan'da kalan Eymürler Akkoyunlu ve Dulkadirli devletlerinin siyasi faaliyetlerinde rol aldılar. Hama ve Humus bölgelerinin yanı sıra Anadolu'da geniş bir coğrafyaya yayıldılar (Gündüz, 2002: II, 65-67). Anadolu'da XVI. yüzyılda 71 yerleşim yeri ismi vardır (Sümer, 1992: 254).

Ala Yundlu

Anadolu'da; Konya, Ankara, Kastamonu, Menteşe ve Uşak bölgelerine yerleştiler. Konya-Ankara arasında göçebe olarak yaşadılar (Gündüz, 2002: II, 67). XVI. yüzyılda bu boya ait 44 yerleşim yeri ismi bulunmaktadır (Sümer, 1992: 256).

Yüreğir

Ramazanoğullarının dayandığı önemli boylardan biridir. Özellikle Çukurova belgesine yayıldılar. Tahrir defterlerinde Yüreğir'e ait 44 yer ismi bulunmaktadır.

İğdir

Bazı kolları İran ve Türkmenistan'a bulunan İğdirler XVI. yüzyılda Tarsus, İçel, Teke, Hamid, Atçeken ve Menteşe Yörükleri arasında görülmektedirler. XVI. yüzyılda bu boya ait 43 yerleşim yeri bulunmaktadır.

Bügdüz

Dede Korkut Hikâyeleri'nde Oğuz beylerinden biri olan Bügdüz Emen, Hz. Muhammed'e (s.a.v) elçi olarak gönderilir. Ancak onların siyasi faaliyetleri hakkında bilgimiz yoktur. Bügdüzlere ait Anadolu'da 22 yer ismi mevcuttur.

Yıva

Selçuklular devrinde isimleri sıklıkla geçmektedir ve Oğuzların siyasi tarihinde önemli role sahiptirler. Yıvalar geniş bir alana yayıldılar; bu yüzden nüfusları zamanla kayboldu. XVI. yüzyılda Halep, Dulkadirli, Yeni il, Tarsus ve İçel bölgelerinde göçebe olarak yaşadılar.

Kınık

Selçuklu hanedanının kökeni Kınıklara dayanır. Kınıklar Türklerin Anadolu göçüne katıldılar. Halep, Ankara, Çukurova, Kayseri, Aydın bölgelerine yayıldılar (Gündüz, 2002: II, 67-68). Kınıklara ait 81 yer adı mevcuttur (Sümer, 1992: 267).

5. OĞUZNAMELER

Destanlar, bir milleti millet yapan bütün unsurları içinde barındırmaktadır, bu milletlerin çağdaşları arasında temayüz eden vasıflarını görmek ve medeniyet çizgilerini kesin olarak ayırma imkânları verdiği gibi o devrin, her zaman görülen kültür alışverişlerini, bu alışverişin sınırlarını, üstünlük veya tesir sahalarını da tespit etmek imkânı da vermektedir. Bu bakımdan destanlar, milletlerin birinci sırada düşünülen kaynaklarıdır. Millî destanlara sahip olmayan milletlerin tarihi zenginliği de yoktur; bu milletler medeniyet tarihinde çok güç yer alabilirler veya kendilerine yeni bir tarih yaratır gibi destanlar yaratmak zorunda kalırlar (Kaya, 2011: 1).

Türk edebiyatının başlangıcı destanlardır. Bir milletin henüz yazısı yok iken yaptığı savaşlar ve bu savaşların kahramanları destanlar sayesinde tanınmaktadır. Bu destanlar babadan oğla aktararak birkaç nesil sonra bir milletin malı olurlar. Böylece geçen her asır az çok değişikliklere uğrayarak yazıya geçirilir. Fakat destan uğradığı değişikliklere rağmen olduğu zamanın genel özelliklerini yansıtmaktadır (Atsız, 2011: 56).

Fuad Köprülü destanî mahiyette eserlerin tarihi vesikalarla karşılaştırılmak suretiyle, bu eserleri yaratan ve yaşatan içtimaî çevrenin ideolojisini yaşayış şartlarını, maddi ve manevi özelliklerini yansıttığını belirtmektedir. Bu eserler kronoloji bakımından olmasa bile olduğu dönemin insanların psikolojisini anlamak bakımından yeri geldiğinde kuru vakayinamelerden daha üstün ve daha canlı tarihi bilgileri verebilir (Köprülü, 1943: 441). Destanlar elbette doğrudan tarih değillerdir. Fakat tarihten de tamamen bağımsız değillerdir. Destanlar tarihi olayların millet hayatında bıraktığı izlerin sanat eseri haline gelmiş şeklidir (Ergin, 2003: 4).

Türklerin Sibirya'dan Avrupa'ya kadar çok uzun tarihleri boyunca, yapılan etnografya ve tarih tetkikleri ile muhtelif "Destan Devirleri" geçirdikleri bilinmektedir (Köprülü, 2011: 13). Türkler diğer birçok kavim gibi uzun tarihleri boyunca sayısız büyük destanlar oluşturmuşlardır. Bu destanlar içinde Türk edebiyat tarihinin en kıymetli hazinelerinden birisi Oğuznamelerdir. 15.-16. yüzyıllarda, Oğuz halkının gerek sözlü-edebi gerekse yazılı efsanevi tarihinin abidesini ifade etmek üzere, Türk boyları tarafından kullanılmış olan Oğuzname tabiriyle yalnız Oğuzlara ait menkıbeleri ve rivayetleri içine alan destanlar değil, aynı zamanda halk arasında dolaşan başka rivayetler ve hikâyeler de kastedilmektedir. Zaman içerisinde meydana gelen destanlar sonradan mitolojik unsurları da bünyesinde barındırır.

Oğuznameler birkaç farklı şekilde tanımlanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Oğuzname: Oğuz-Han'dan başlayarak Selçuklulara da içine alan genel Türk tarihlerine, Oğuzların bütününe ait olduğu için "Oğuzname" denmektedir (Yılmaz, 2006: 6-7).

Oğuzname: Oğuzname Oğuz Kağan Destanı'nın İslamiyet'ten sonra aldığı şekildir (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, t.y.: 107).

Oğuzname: Oğuz Han'ın menkıbelerini anlatan kitaplardır (Çandarlıoğlu, 1977: 26).

Oğuzname: Oğuzların destanî menkıbelerinden, tarihlerinden bahseden eselerdir (Alizade, 1992: IX).

Oğuzname: Türk toplumunun hayatını, mücadelelerini, maneviyatını kahramanlarla ve edebi tablolarla aksettiren edebî-tarihî kaynaklardır (Nerimanoğlu, 1999: 347).

Oğuzname: Oğuzların kendi ulusal kendi ulusal destanlarını bir araya toplayan kitaptır (Orkun, 1935: 70).

Bugün elimizde bulunan eski Türk destanlarının içinde Oğuz Kağan Destanı en önemli destanlardan biridir. Oğuzların Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar yüzyıllar boyu süren göç maceraları içinde birçok epik olay yaşanmıştır. Bu olaylar Oğuzname isimli bir destanda anlatılmıştır (Türkmen, 1995: 4). Oğuz Destanı Türklerin kurdukları büyük devletlere ve Cihan İmparatorluklarına ait bir destandır. Günümüze kadar gelmiş olan bu Oğuz Destanları tam bir mitoloji değildir. Türk milleti ile Türk devletinin düzeni ve disiplini bu destan ile anlatılmıştır. Destanın kahramanı Oğuz Kağan'ın Asya Hun Devleti hükümdarı Mete Han olduğuna dair birçok fikir ileri sürülmektedir. Diğer bir

görüş ise destanın Hunlardan daha evvel yaşayan İsketler'i yansıttığıdır (Onay, 2013: 34). Ayrıca Oğuz Kağan sürekli olarak diğer bir Türk destanı olan Alp Er Tunga ile de ilişkilendirilmiştir. İki kahramanın da aynı tarihî kişilik olabileceği üzerinde durulmuştur.

Oğuz Destanı'nın iskelet ve çerçevesini Proto-Türk mitoloji motifleri oluşturmaktadır. Bununla beraber Proto-Türk düşünceler ile mitoloji motifleri büsbütün ortadan kaybolmaktadır (Ögel, 2006: II, 1). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı dışındaki destanlar Türkler İslamiyet'i kabul etmeden önce şifahi şekilde anlatılmıştır. Bu destanlar yazıya geçirildiği dönemde ise Türkler İslamiyet'i kabul etmiştir. Bundan dolayı Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı dışındaki Oğuz Kağan destanlarında olaylara din unsuru girmiştir.

Oğuz tarihini, Oğuz düşüncesini ve Oğuz epik an'anesini canlı bir biçimde birleştirerek Oğuznameleri ortaya koyanlar kam, şaman, ozan, bahşı, akın ismi verilen eski söz ustaları manevi âlemini sanatta yaşatan "Hakk Ta'âlâ könlüne ilham etmiş" üstatlar olmuştur.

Türk mitolojik birikimini zaman zaman içinde barındıran Oğuznameler Türk epik geleneğinin etno kültürel sisteminin taşıyıcısıdır (Nerimanoğlu, 1999: 347).

Bu destanın iki rivayeti vardır. Bunlardan ilki Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı diğeri ise Reşideddin'in Câmîü't Tevârih adlı eserindeki Târîh-i Oğuz ü Türkân ve Hikâyet-i Cihangîrî adlı bölümünde yer alan metindir. Bu iki metnin dışında kalanlar ise Reşideddin Oğuznamesi'nin uzantısı şeklindedir. Destanın yüzyıllar boyunca şifahi şekilde anlatılan parçaları sonradan yazıya geçirilmiştir. Oğuz Kağan Destanı'nın başlıca nüshaları şunlardır:

1. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı
2. Reşideddin Oğuznamesi
3. Ebûlgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime ve Şecere-i Türkî eserinde yer alan Oğuz Kağan Destanı
4. Târîh-i Cihan-Güşâ Oğuznamesi
5. Yazıcıoğlu Ali'nin Tevârih-i Âl-i Selçuk eserindeki Oğuzname
6. Manzum Oğuzname
7. Kazan Oğuznamesi
8. Andalıp Oğuznamesi (Aça, 2011: 81-82).

Bu nüshalardan ayrı olarak Oğuz destancılık geleneği içinde önemli yeri olan, Oğuznameler içinde en orijinal ve en meşhur olan "Dede Korkut Hikâyeleri"dir (Türkmen, 1995: 4). Dede Korkut Hikâyeleri Oğuzların hayat tarzını anlatmaktadır. Bu nedenle Türkmenler için tarihî ve kültürel yönden çok önemlidir (Arslan, 2002: XIX, 1409).

Yukarıda bahsettiğimiz Oğuzname nüshalarına ek olarak bahsedilmesi gereken bazı Oğuzname örnekleri daha vardır. Bunlar: Salır Oğuznamesi, İmamî Oğuznamesi, Dana Ata Abı Han Oğuznamesi, Atalarsözü Oğuznamesi'dir.

XVI. yüzyılda yazılan Salır Oğuznamesi'nin de özel bir yeri vardır. Salır Baba yazdığı tarih kitabının bir kısmında Oğuz tarihini işlemiştir. Salır Baba yazılı kaynaklara ilaveten sözlü olan Oğuz destan, efsane ve şiirlerinden faydalanmıştır. Diğer Oğuznamelerde rastlanmayan bozkurt karakteri bu Oğuzname'de yer almaktadır.

XVII. yy. tarihçisi İmamî Hanname adlı eserinde Oğuz şeceresini sunar. O da Ebûlgazi gibi Oğuzların soyunu Adem peygambere kadar götürür. İmamî'nin Oğuznamesi bazı olayları detaylı anlatmasıyla dikkat çeker.

Dana Ata Abı Han heceyle bir Oğuzname yazmıştır. XVI. ve XVII. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. Bu Oğuzname 18 bentlik 8 heceli şiir şeklindedir. Bu sufi şairin Oğuz'u veli olarak kabul etmesi ve Oğuzname yazması Oğuz Destanı'nın bütün tabakalara ve sufizme etki ettiğini göstermektedir (Bayat, 2006: 25-29).

Oğuznameler içerisinde Atalarsözü Oğuznamesi'dir. Bu eser bir atasözü mecmuasıdır. Ancak bu mecmualardan bazıları Oğuzname başlığı ile yazılmıştır. Bu başlıkla iki tane atalarsözü mecmuası vardır. Birincisi ilk olarak Orhan Şaik Gökyay'ın daha sonra da Muharrem Ergin'in söz ettikleri Hâzihi er-Risâlet-i min kelimâtu

Oğuznâme el-meşhur bi-Atalar Sözi adlı eserdir. Be eser Berlin Devlet Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu eserin başında Dede Korkut mukaddimesinin hemen hemen aynısı bulunmaktadır (Aça, 2011: 83).

Atalarsözü Oğuznameleri ile ilgili diğer kaynak Samed Alizade tarafından tanıtılan yazma eserdir. Bu eser Emsâl-i Muhammedalî veya Mecmu'ül Emsâl-i Muhammedali ismiyle anılmaktadır. Leningrad (Petersburg) Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi El Yazmaları Bölümü'nde olan bu eserin asıl adı Kitâb-ı Oğuznâme veya Emsâl-i Muhammedalî'dir; fakat eser Emsâl-i Türkî adıyla kayıtlıdır. Samed Alizâde 1987'de Bakü'de Kiril harfleri ile önsöz, metin, notlar ve sözlük kısımları yazarak 222 sayfalık bu eseri yayınlamıştır. Bu eserin XVI. yüzyılın sonlarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Yazmada 1863 atasözü bulunmaktadır (Alizade, 1992: VII-IX).

XV. yüzyılın önemli tarihçilerinden Mehmed Neşrî, Kitab-ı Cihannüma (dünyayı gösteren kitap) adlı eserinin başında "Oğuzlar" başlığı altında Oğuz Kağan hakkında bilgi vermektedir. Burada da İslamî Oğuz Kağan Destanları ile benzer bilgiler bulunmaktadır (bk. Neşrî, 2011: 23).

5.1. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı

Türk kültür tarihinin en önemli eserlerinden olan Oğuz Kağan Destanı Türk dinî hayatına, göçebe hayat tarzına, hâkimiyet anlayışına dünyayı algılama biçime dair önemli bilgiler vermektedir. Bu destanın bilinen en eski yazma nüshası Uygur yazısıyla yazılmıştır. Bu nüsha Paris'te Bibliothèque Nationale'in Türkçe eserler bölümünde 1001 numarada kayıtlıdır ve 21 yapraktan oluşmaktadır. Metin baştan ve sondan eksiktir. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nın tam metninin ne kadar olduğu, nerede ve ne zaman yazıldığı, bu metnin Oğuzname'nin bir parçası mı yoksa asıl nüshanın bir kısmının kopyası mı olduğu bilinmemektedir. Ancak araştırmacıların eserin nerede ve ne zaman yazıldığı konusunda fikir beyan etmişlerdir.

Fransız Sinolog Paul Pelliot Oğuz Kağan Destanı'nın Turfan'da 1300 yıllarına doğru Uygurca yazıldığını düşünmektedir. Buna ek olarak Pelliot eserin dil özelliklerin yola çıkarak elimizde bulunan Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı nüshasının 1500 yıllarında Turfan bölgesinde yazıldığı sonucuna varmıştır.

A.M. Şçerbak Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nın yazıldığı tarihi XV. yüzyıldan daha geriye götürmektedir. O yüzyıllarda Pekin'de Çince-Uygurca sözlük hazırlandığını ve bu nüshanın yazarının da sözlüğü hazırlayanlardan birisinin olabileceğini vurgulamıştır.

Carl Blochet, eserin yazılış tarihini XVI. yüzyıl olarak göstermektedir.

Faruk Sümer ise bu metnin Reşideddin Oğuznamesi gibi İran'da İlhanlılar devrinde Cami'üt Tevarih'ten birkaç yıl önce yazılmış olabileceğini iddia etmiştir (Aça, 2011: 84-87).

Bahaeddin Ögel destanın içindeki Türk devletlerinde kullanılan deyimlerden yola çıkarak eserin Çingiz-Han döneminden sonra yazıldığını belirtmektedir (Ögel, 1993: 128).

Metin ÖZARSLAN destanın XII. yüzyıldan sonra yazıya geçirildiğini belirtmektedir. Çünkü destanda Altın Kağan ve Çürçet Kağan'ın isimleri ile 1125 yılında Çin'e hakim olan Tonguz hanedanı yani Kinler kastedilmektedir (Özarşlan, 1998: 5).

Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nın ne zaman ve ne sebeple yazıldığı tam olarak bilinmemektedir. Fakat şurası açık ki bu eser, XII. yüzyıldan sonra yazılmıştır. Burada da başlıca Türk elleri olarak Uygur, Kanlı, Kıpçak, Karluk ve Kalaçlar'ın adı geçmektedir. Bunlardan Kanlılar, çok yukarıda söylendiği gibi, yeni bir teşekkül olup, ancak XII. yüzyılda meydana çıkmışlardır. Bu elin yurdu ise aynı yüzyılda Sir Suyu ve Talas'ın kuzeyindedir. Sonra destandaki Altın Kağan ve Çürçet Kağan adları ile tabii 1125 de Çin'e hâkim olan Tonguz hanedanı yani Kinler kastedilmektedir. Destanda Bozok ve Üçok adlarının da geçmesi destan kahramanı Oğuz Kağan'ın, Oğuz elinin destanî atasını ifade ettiğinde şüphe kalmıyor. Yukarıda adları geçen Türk elleri, Uygurlar dışta kalmak üzere, X. yüzyıldan itibaren batı Türkeli ve onun batı ve

güneyindeki ülkelerde yaşıyorlardı. Bütün bu hususlar bize destanın XII. yüzyıldan sonra Batı Türkeli veya ona komşu bir ülkede yazılmış olduğunu göstermektedir. Yine destadaki Urum Kağan, Uruz (Urus=Rus), Saklap, İtil, Şağam (Şam=Suriye) gibi batı ülkelerine ait el ve yer adları da bunu kuvvetlendirmektedir. Buna karşılık, doğu ülkelerine ait, Altun Kağan, Çürçet, Tangut ve Barkan gibi birkaç isim görülüyor. Eğer destan Uygurlar yurdunda veya ona komşu bir ülkede yazılmış olsa idi onda, buralara ait isimler görmemiz pek muhtemel olurdu. Destanda Uygur adının bulunması, onun Uygur dil ve yazısı ile yazılması ve orada, birçok Moğolca kelimelerin varlığını da göz önüne alarak, bu eserin Moğol devrinde yazılmış olduğuna hükmedilebilir (Sümer, 1960: 388).

Uygur harfli Oğuzname İslam öncesi motifleri barındırır. Oğuzname'nin bu nüshası diğerlerine göre daha yalındır. Bütün olaylar Oğuz'un etrafında gelişmektedir (Gömeç, 2006:181).

Eksik ve tek yazma nüsha olan Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı ilk olarak Rıza Nur tarafından keşfedilmiştir. Bu eser ilmî olarak 1932 yılında W. Bang ve R. Rahmeti (Arat) tarafından Almanca olarak ve daha sonra 1936 yılında Oğuz Kağan Destanı adıyla Türkçe olarak yayımlanmıştır. Aynı eseri Muharrem Ergin Milli Eğitim Bakanlığı'nın çıkardığı 1000 Temel Eser Serisi'nde yeni bir şekilde aktarmaktadır (Kaplan, 2011: 90).

5.2. Reşideddin Oğuznamesi

Oğuz Kağan Destanı'nın ikinci önemli varyantı, İlhanlı Devleti'nde sarayda önemli roller üstlenmiş tarihçi ve doktor Reşideddin'in Farsça tarihine, farklı yazılı ve sözlü kaynaklardan aktararak meydana getirdiği metindir (Bars, 2008: 225). Bu metin İslamiyet'ten sonra ortaya konulan en önemli Oğuz Kağan Destanı'dır.

İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın veziri olan doktor Reşideddin, Tebriz'de Arapça ve Farsça yazılan Câmî'üt Tevârih isimli bir eser ortaya koymuştur. Bu eserin içinde Târîh-i Oğuz-u Türkân ve Hikâyet-i Cihangîrî ü bölümleri İslamiyet'in kabulünden sonraki en önemli Oğuzname'dir.

Bu Oğuzname birtakım rivayetlerin birbirine eklenmesinden meydana gelmiş olabilir veya birbirlerinden müstakil hatıralar bir arada toplanmıştır, böyle olmakla beraber Türk hükümdar sülaleleri tek bir el ve hatta çoğu tek bir aileden çıkmış gibi gösterilmiştir. Oğuzname'nin muhtevasını meydana getiren başlıca rivayetler şöylece sıralanabilir:

- 1- Oğuz Han Destanı
- 2- Oğuz Yabgularına Ait Rivayetler
- 3- Kara Han ve Buğra Hanlar'a Dair Hatıralar
- 4- Şah Melik ve Selçuklular İle İlgili Rivayetler
- 5- Bazı Türk Hanedan ve Ailelerine Dair Rivayetler (Sümer, 1960: 360)

Reşideddin'in Oğuz-u Türkân ve Hikâyet-i Cihangîrî ü eseri Moğol, Türk ve İran tarihleri için çok büyük hizmet teşkil etmektedir. Bu eser Hunlardan Gök-Türklerle, Gök-Türklerden Selçuklulara kadar Türk tarihini toplu bir şekilde veren İslami bir Oğuz Destanı'dır. Bu eser ile Reşideddin Türklerin tarihi hayatları, düşünce ve inanışları, içtimai ve siyasi teşkilatları, Oğuz kavmi ve onların diğer Türk kavimleri ile olan ilişkileri hakkında önemli bir kaynak bırakmıştır. Ayrıca bu eser Batı Türklerinin milli tarih görüşü ve şuurunu arttırmıştır (Turan, 1993: 193-196). Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nı, Reşideddin Oğuznamesi'nden daha orijinaldir ve mitolojik özellikler barındırmaktadır. Reşideddin ise bu mitolojik anlatıları tarihselleştirme çabası içindedir (Aça, 2011: 87).

1300'lü yılların başlarında Reşideddin başkanlığında bir heyet tarafından yazılan bu Oğuzname Uygur Bakşıları tarafından kaleme alınan diğer Türkçe ve Moğolca Oğuznamelerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Fuat Köprülü Reşideddin'in özellikle Türk ve Moğollarla ilgili bölümleri yazarken Emir Pulad Cengsang isimli birinden yararlandığını belirtmiştir.

Zeki Velidi Togan, Reşideddin Oğuznamesi'nin önceleri muhakkak Türkçe yazıldığını iddia etmektedir. Bu Türkçe Sirderya havzası Türkçesi ve Oğuzca karışımı bir Türkçedir. Reşideddin kendisine yazılı olarak verilen Tarih-i Oğuzan'ı değiştirmemiş onu Kur'an'dan ayetler, bazı tarihi kayıtlar, İran edebiyatından ve Şehnâme'den şiirlerle süslemiştir. Togan ayrıca bu Oğuzname'yi yazıp tespit edenlerin tıpkı Dede Korkut Hikâyeleri'ni tespit edenler gibi bugünkü Azerbaycan'da yaşayan Türkler olduğunu öne sürmektedir (Aça, 2011: 87-89).

Reşideddin Oğuzname'yi hazırlarken Fuzuli Bayat'a göre hem yazılı kaynaklardan hem de Türk ve Moğol aksakallarından duyduğu şecereleri ve halk tarihini de eserin içine dâhil etmiştir (Bayat, 2006: 22). Faruk Sümer ise Reşideddin'in Oğuznamesi'nde hiçbir yazılı kaynak kullanmadığını ileri sürmektedir (Sümer, 1960: 359). Osman Turan da Faruk Sümer gibi Reşideddin'in yazılı kaynak kullanmadığını ileri sürmektedir (Turan, 1993: 194). Oğuzname'de rastladığımız taç, kengeş (danışma), yurt, yurtçu, yaylak, yağ, il kelimeleri, Türkçe yer ve şahıs adları da muhtemelen sözlü kaynaktan alınmıştır.

Abdülkadir İnan'a göre ise Oğuz Kağan Destanı XII. yüzyılda manzum şekildedir. Reşideddin tarafından ortaya konulan Oğuzname Oğuz Kağan Destanı'nın Moğol istilasından sonra Farsçaya çevrilmiş kısmıdır. İnan'a göre Reşideddin eseri tercüme ederken eserdeki tarih mahiyetindeki bölümleri almış; görenek, inanış ve efsaneleri anlatan kısımları atmış olabilir (Aça, 2011: 89). Reşideddin eserini bir tarih gibi yamak istediği için Dede Korkut Hikâyeleri'ni bilerek esere dâhil etmemiştir (Ercilasun, 2011: 109).

Orhan Şaik Gökay Reşideddin Oğuznamesi'nin Karahanlılar zamanında Maverâünnehir'de tertip edildiğini sonradan Farsçaya tercüme edildiğini belirtmektedir. Gökay'a göre Reşideddin muhtemelen hazır bir tercümeden faydalanmış ve bu tercümeyle bazı ayetler ile Şehname'den beyitler eklemiştir (Aça, 2011: 90).

Bu kitabın 1317 yılında, yazarın hayatta iken oluşturulmuş minyatürlü bir nüshası İstanbul Topkapı müzesindedir. Bu varyant Uygur yazısıyla oluşturulmuş varyanttan oldukça farklıdır (Bars, 2008: 225).

Günümüzde farklı coğrafyalara, değişik kişilere ve farklı Türk boylarına ait çok sayıda Oğuzname bulunmaktadır. Ancak bunların hepsinin kökeni aynıdır. Bu Oğuznamelerin kaynağı İlhanlı veziri Reşideddin'in Cami'üt-Tevarih adlı kitabının ikinci cildindeki Tarih-i Oğuzân ve Türkân bölümü gösterilmektedir (Gömeç, 2006: 174-180). Başka bir deyişle Reşideddin sonraki Oğuznamelerin ana kaynağıdır (Bayat, 2006: 22-23).

Günümüze ulaşan Reşideddin Oğuznamesi'nin nüshaları şunlardır:

1- Reşideddin hayatta iken yazılan ve minyatürlerle süslenen, daha sonra Hafiz Abru'nun "Mucmual (?) at-Tevarih" adlı kitabının içine konulan yazma. Bu yazma Topkapı Sarayı Hazine 1653 numarada 375-391. varaklar arasında bulunmaktadır.

2- Yine Reşideddin hayatta iken yazılan ve Topkapı Sarayı Hazine 1654 numarada 237b-250b varakları arasında kayıtlı nüsha. Bu nüsha da minyatürlerle süslenmiş ve bazı sayfaları eksiktir.

3- Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi 2935 numarada yer alan bir başka nüsha Uluğ Beğ'in kütüphanesi için yazılmıştır. 309a- 324a varakları arasında yer almaktadır.

4- Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü 282 numarada yer alan nüsha

5- Süleymaniye Damat İbrahim Paşa Kitaplığı 919 numarada bulunan nüsha (Aça, 2011: 90)

Reşideddin'in "Cami'üt-Tevarih" adlı eserinin ikinci cildinde yer alan "Tarih-i Oğuzân ve Türkân" adlı bölümüne dayanılarak Zeki Velidi Togan tarafından "Oğuz Destanı" adıyla bu eser yayımlanmıştır.

5.3. Şecere-i Terâkime ve Şecere-i Türkî Oğuznamesi

Oğuznameler içinde Hive Hanı Ebülğazi Bahadır Han tarafından XVII. yüzyılda yazılan Şecere-i Terâkime'nin de önemli bir yer bulunmaktadır. Ebülğazi'nin Şecere-i

Terakime'si Oğuzname'nin Türkmen rivayeti, daha doğrusu Çağataycasıdır. Oğuz destanı olan ve aslı ele geçmemiş bulunan Oğuzname'nin bugün elimizde bazı ayrılmış parçaları ve bazı rivayetleri vardır. Bu rivayetlerin başlıcaları Reşideddin'in "Cami'üt-Tevarih"i ve Ebülğazi'nin Farsça Oğuzname'sidir. Ebülğazi bu eserinde hem Reşideddin'den faydalanmış hem de Türkmen rivayetlerini toplamıştır. Dede Korkut'un Türkmen rivayetlerinin bazıları da Şecere-i Terakime'ye değer katmaktadır (Ebülğazi Bahadır Han, t.y.: 11-13).

Ebülğazi Bahadır Han Şecere-i Türk ve Şecere-i Terakime'yi en açık Türkçe ile yazdığını, anlaşılır olsun diye Arapça ve Farsça bir kelime katmadığını belirtmektedir. Ancak eserde yine de yabancı kelimeler bulunmaktadır (İnan, 1998b: II, 108).

Ebülğazi eserini hazırlarken Moğol tarihçilik geleneği içinde yazmıştır. Câmîü't-Tevârih'ten de büyük oranda etkilenmiştir.

Şecere-i Terâkime 1559-1660 yılları civarında yazılmıştır. Şecere-i Terâkime'nin bilinen yedi adet nüshası vardır. Bunlar:

1- Taşkent nüshası olarak da bilinen nüsha Özbekistan Bilimler Akademisi'nin Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nde 171 numarada kayıtlıdır. Nüshanın 1661 (1071) tarihinde yazılmış olduğu tespit edilmiştir. Bu nüsha bir kitabın 65a-106a sayfaları arasında yer almaktadır. Bu nüsha diğer altı nüshadan daha sağlamdır. Bu nüshadan elde edilen bir kopya eski ismiyle SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün D-109. numarasında kayıtlıdır.

2- Tumanskiy tarafından edilen ikinci nüsha Tumanskiy 1920'de öldükten sonra Asya Müzesi'ne verilmiştir. Eski ismiyle SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün A-895. numarasında saklanmaktadır. Nuri İşan veya Leningrad adıyla bilinen bu nüshanın bir kopyası Türk Dil Kurumu tarafından 1937 yılında yayımlanmıştır. Başında manzum bir Oğuzname bulunan bu nüsha 1822 (1237) tarihinde yazılmıştır. Yazanın adı Çarık soyu Kayı Han boyundan Oraz Muhammed'in oğlu Molla Gurbangeldi'dir.

3- Mayıs 1897 yılında Harezm'de yazılmış olan nüsha Özbekistan Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü 174. numarada kayıtlıdır. Bu nüsha sarı Avrupa kâğıdına Orta Asya nestalikiyle yazılmıştır. 1925 yılında Hive'de Muhammed Şerif Hoca Canoğlu tarafından tekrar yazılmıştır.

4- Özbekistan Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü 172 numarada kayıtlı kalın beyaz kapıda Orta Asya nestalikiyle yazılan bir nüsha daha vardır. 488 varaktan oluşan bu nüsha içindeki bilgiye göre 1799-1800 (1214) yılında yazılmıştır.

5- Yine Özbekistan Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü 173 numarada kayıtlı bir nüsha bulunmaktadır. Bu nüsha Mirza Aman İsa Huzari tarafından 1923 (1341) tarihinde kopya edilmiştir.

6- Aşkabat nüshası olarak da bilinen yapısı itibariyle güvenilir bir nüsha vardır. Bu nüsha Türkmenistan Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde 546 numarada kayıtlıdır. Orta Asya kâğıdına Orta Asya nestalikiyle yazılmıştır. XIX. yüzyılda yazıldığı kabul edilmektedir.

7- Yine Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde 555 numarada kayıtlı Orta Asya nestalikiyle beyaz kâğıda yazılı bir nüsha bulunmaktadır. Yazım tarihi 1928-1929 (1347)'dur (Aça, 2011: 91-93).

Eser üzerinde ilk önce Muharrem Ergin çalışmıştır. Ebülğazi Bahadır Han tarafından kaleme alınmış olan Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü) adlı eser, Zuhul Kargı Ölmez tarafından 1996 yılında yayımlanmıştır (Toker, t.y. : 189).

Şecere-i Türkî Ebülğazi Bahadır Han tarafından tamamlanamamıştır. O öldükten sonra oğlu Enuşe Han 1663 yılında eseri tamamlamıştır.

Janos Eckmann Ebülğazi'nin eseri yazarken Reşideddin'e dayandığını ve bazı bölümlerin de düzeltilmiş olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca eserin oluşturulmasında on yedi tane Cengizname'den faydalandığını belirtmektedir. Zeki Velidi Togan ise Ebülğazi'nin hem Reşideddin'den hem de Zafername'den etkilendiğini belirtmektedir (Aça, 2011: 94-95).

Şecere-i Türkî Dr. Rıza Nur tarafından Çağataycadan Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Eserin en önemli ve orijinal nüshası Petersburg Asya Müzesi'nde "Dahil" isimli nüshadır. Bundan başka önemli olan nüshalar Kazan, Berlin ve Göttingen'de

bulunan nüshalardır. Hive’de ve Petersburg Kütüphanesi’nde bulunan Yarçof nüshası hatalıdır.

Petersburg Şark Lisanları Mektebi Müdürü Baron Desmaisons Dahil nüshasını Çağatay üzerine 1871’de bastırmıştır. Aynı nüshayı 1874’de Fransızca çevirip Türkçe ile beraber iki cildi bir kitap haline getirip “Moğolların Tatar Tarihi” ismiyle neşretmiştir.

Rıza Nur eseri dokuz bölüme ayırmaktadır. Bu bölümler şunlardır:

- 1- Adem’den Moğol Han’a kadar
  - 2- Moğol Han’dan Çingiz Han’a kadar
  - 3- Çingiz Han’ın doğumundan ölümüne kadar
  - 4- Çingiz Han’ın üçüncü oğlu Ögedey, onun oğullarının ve Çingiz Han’ın diğer neslinden Moğolistan’da hüküm sürenlerin tarihi
  - 5- Çingiz Han’ın ikinci oğlu Çağatay Han’ın evladından Transoxiane Maverâünnehir ve Kaşgar yurtlarında hüküm sürenlerin tarihi
  - 6- Çingiz Han’ın küçük oğlu Tuliy Han evladından İran yurdunda hüküm sürenlerin tarihi
  - 7- Çingiz Han’ın Uluğ oğlu Cuci Han neslinden Kığçak’ta hüküm sürenlerin tarihi
  - 8- Cuci Han’ın beşinci oğlu Şeyban Han evladından Maverâünnehir, Kırım, Kazak ve Turan’da hüküm sürenlerin tarihi
  - 9- Şeyban Han evladından Harezmi’de hüküm sürenlerin tarihi (Ebülğazi Bahadır Han, 2010: 7-14)
- Şecere-i Türkî’nin içindeki “Moğol Han’dan Çingiz’in Doğuşuna Kadar” başlığı içinde Oğuz Kağan Destanı anlatılmaktadır. Destan İslami özellikleri içinde barındırmaktadır.

5.4. Târih-i Cihan Güşâ Oğuznamesi

İranlı tarihçi Ata Melik Cuveynî tarafından yazılan Târih-i Cihan Güşâ İslami dönem Oğuznamelerinden birisidir. Farsça olarak yazılan eser XII. ve XIII. yüzyıl Türk-Moğol tarihinin en önemli kaynaklarından. Çağatay Türkçesine çevrilen Cengiz Han Tarihi bölümü baştan ve sondan eksiktir. Bu çeviri 1902-1903 yıllarında A. Grünwedel tarafından Bulayık’ta bulunmuş, Berlin’de koruma altına alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise bu metin kaybolmuştur.

Metnin fotokopisi R. Rahmeti Arat tarafından temin edilmiştir. Metnin ilk sayfası eksik olduğu için başlığı bilinmemektedir.

Bu eserdeki Oğuz Kağan Destanı, Oğuz şeceresinin verilmesiyle başlar. Daha sonra bütün İslamî Oğuz Kağan Destanları’nda olduğu gibi Oğuz’un annesinin sütünü emmemesi ve onu imana davet etmesi vardır. Oğuz’un çocukluk dönemi ve Oğuz’un hükümdar olması da diğer İslamî nüshalarla aynıdır (Aça, 2011: 96).

5.5. Yazıcıoğlu Oğuznamesi

Oğuz Kağan Destanı’nın İslamî varyantlarından biri olan Yazıcıoğlu Ali Oğuznamesi 1436’da II. Murat’ın emri ile yazılmıştır. Yazıcıoğlu Ali’nin bu eserinin adı Tevârih-i Âl-i Selçuk’tur. Bu eser Anadolu Türkçesiyle yazılmış ilk eserlerdendir (Bayat, 2006: 19-23). Yazıcıoğlu bu eseri, Râvendî’nin Râhat us-Sudûr adlı eserinin özetini, İbn Bîbî’nin, El-Evâmîrü’l-Alâiyye fi’l-Umûri’l-Ala’iyye adlı eserinin Türkçeye tercümesini ve 1280-1281’den sonraki olayları ilave ederek oluşturmuştur (Aça, 2011: 97). Yazıcıoğlu Ali’nin de dayandığı kaynak Reşideddin’dir (Bars, 2008: 225). Fakat Yazıcıoğlu’nun Moğol ve Oğuz boyları ile ilgili verdiği bilgiler Reşideddin’den farklıdır. Yazıcıoğlu Ali, Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Kitabı’ndan da faydalanmıştır (Bayat, 2006: 23).

Bu eser Selçuk-nâme, Tevârih-i Âl-i Selçuk, Tarih-i Âl-i Selçuk ve Oğuzname gibi isimlerle anılmaktadır. Bu eser Oğuzların ortak kitabıdır. Yani Türkmenistan,

Azerbaycan, İran, Irak, Suriye, Türkiye ve Balkan Türklüğünün hem kültür hem de Türk dili açısından ortak eseridir (Demir, 2011: 52).

Türk tarihinin ana kaynaklarından olan ve Anadolu'daki ilk Türkçe yazmalardan sayılabilecek bu Oğuzname Türklerin tarih sahnesine çıkışından Osmanlı tarihinin de bir bölümünü içinde barındıran genel Türk tarihi niteliğindedir (Bakır, 2008: 163).

Eser genel olarak Oğuz, Selçuk ve Moğol beylikleriyle Osmanlı tarihini içine alır. Oğuz Kağan Destanı ile ilgili bölümde Oğuz ile ilgili destanî motifler, Oğuz'un Müslüman oluşu, Oğuz şeceresi ve Türk boyları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Sonraki bölümler çeviri niteliğindedir. Son bölümde ise Câmîü't Tevârih'ten nakiller vardır.

Dört bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Türk ve Moğol boylarının şeceresi ve tarihi ile Türklerin bir kolu olan Oğuzların dip tarihi ele alınmıştır ve Oğuz boylarının adının kaynağı, damgaları, ongunları verilmiştir. Ayrıca eserin yine birinci bölümünde kısaca Dede Korkut'tan da bahsedilmektedir. Kitabın içeriği Dede Korkut Hikâyeleri ile oldukça yakından ilişkilidir.

İkinci bölüm ise "Zikrû's-Selâtin-i Âl-i Selçuk" başlığını taşımaktadır. Ve bu bölümde Büyük Selçuklu Devleti ile ilgili bilgiler verilmektedir (Demir, 2011: 59). Selçuklu hükümdarları Oğuz boylarına bağlanır ve Büyük Selçuklu tarihine giriş yapılır. Irak Selçuklularına değinilir ve bu bölüm sonlanır. Bu bilgilere ek olarak eser Türkmenistan, Azerbaycan, İran ve Türkiye coğrafyasının IX-XIV. asırdaki durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Üçüncü bölümde Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu anlatıldıktan sonra bu bölüm, İbn Bîbî'nin, El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Ala'iyye eserinin Farsça tercümesiyle biter.

Dördüncü bölümde ise Gazan Han'ın ölümü (1304)'nden sonra Anadolu'daki siyasi ve içtimai durum, Osmanlıların mensup olduğu boy ve Anadolu'ya gelişleri anlatılır (Bakır, 2008: 166-167).

Yazıcıoğlu Oğuznamesi'nin baş tarafında Oğuz'un övgüsüne yer verilmiştir. Burada Oğuz ve onun toplumuna ait belirgin özellikler sıralanmıştır. Bu eserde Oğuz gelenekleri savunulmaktadır. Yazıcızâde, Reşideddin'in Oğuz boyları listesini de aynen vermektedir. Oğuz-Türkmen gelenekleri ön plana çıkarılmaktadır. Bunun sebebi ise eserin yazıldığı dönemde II.Murat'ın gittikçe artan Timurlu baskısına karşı Türkmen beylerinin desteğini almaya çalışmasındandır (Emecen, 2008: 154-155).

Mehmet Aça bu eserin bilinen üç nüshası olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ikisi Topkapı Sarayı Revan Köşkü Kitaplığı'nda 1390 ve 1391 numarada kayıtlıdır. Diğer nüsha ise Paris Bibliothèque Nationale'in Türkçe eserler bölümünde 337 numarada kayıtlıdır (Aça, 2011: 97-98). Necati Demir ise eserin dördü Topkapı Sarayı'nda, olmak üzere dokuz nüshası olduğunu belirtmektedir (Demir, 2011: 55-56).

5.6. Manzum Oğuzname

Uzun Köprü Oğuznamesi olarak da bilinen Manzum Oğuzname Oğuz Kağan Destanı'nın İslamî varyantlarından biridir. Bu eser nazım şeklinde yazılmıştır. Oğuz Kağan Destanı'nın bu manzum ve İslami varyantı Seyyid Ali adında bir şahsın kitapları arasında bulunan bir mecmuada bulunmaktadır. Bu mecmuadan 15 varaktır ve 4 varağı Oğuzname'yi 4 varağı da Atabetü'l-Hakâyık'tan bir bölüm içermektedir. Uzunköprü Oğuznamesi, Reşideddin'in Cami'üt-Tevarih eserinin birinci cildindeki Oğuz rivayetlerinin bir özeti şeklindedir. 104 beyitten oluşan bu mesnevi baştan ve sondan eksiktir (Eraslan, t.y. : 169-170).

Hüseyin Namık Orhun eserin Atabetü'l-Hakâyık dilinde yazıldığını belirtmektedir. Kemal Eraslan ise bu görüşe karşı çıkararak eserin dilinde Karahanlı Türkçesi ile Klasik Çağatay öncesi arasındaki bir devrin özelliklerinin varlığından söz ederek eserin XIII. veya XIV. yüzyıl Doğu Türkçesi metni olduğunu belirtmektedir. Abdülkadir İnan ise eserin dil özelliklerinden yola çıkarak Harezmi'de ya da Saray'da Harezmi bir müellif tarafından yazılmış olabileceğini belirtmektedir. Bahaeddin Ögel ise nüshanın Cengiz Han'dan sonra yazılmış olabileceğini belirtmektedir.

Manzum Oğuzname, Reşideddin Oğuznamesi'nin bir parçasının nazma çekilmiş halidir. Nüshada Oğuz'un Müslüman olmasına önem verildiğinden dolayı Abdülkadir

İnan nüshanın Moğollara gelen Türk göçebeleri arasında Müslümanlığı yaymak için yazılmış olabileceğini vurgulamaktadır.

Manzum Oğuzname 104 beyitten oluşan ve mesnevi tarzında yazılmış bir eserdir. Eserde Oğuz'un doğumu, anasının sütünü emmemesi, anasını İslâm'a davet etmesi, kendisine Oğuz adını koyması, evlilikleri, babasıyla savaşı ve tahta çıkması gibi İslamî varyantlarla aynı konular anlatılmaktadır. İslamî Oğuznamelerden farklı olarak "Oğuzun Vasiyyet İdüp Töre Koduğu ve Ahlakı ve Sireti ve Amsâl ve Hikmet Sözleri" başlığıyla bir bölüm bulunmaktadır. Manzum Oğuzname feûlün/ feûlün/ feül vezni ile yazılmıştır; ancak ölçüde aksaklıklar bulunmaktadır (Aça, 2011: 99-100).

5.7. Kazan Oğuznamesi

Sait Vahidî derlemeleri içinde yer alan ve Kazan Oğuznamesi olarak bilinen salname şeklinde bir Oğuzname bulunmaktadır. Bu Oğuzname Sait Vahidî tarafından 1930-1937 yılları arasında derlenmiştir. Bu kitabın ismi "Bayân-ı Oğuznâme'dir. (Türkmen, 1995: 4-5). Kazan Oğuznamesi İslamî bir Oğuzname'dir. Toplam 109 varaktan oluşmaktadır. Ancak yazarı ve yazım tarihi bilinmemektedir. Bu Oğuzname'nin bazı bölümlerinin Şecere-i Terakime ile aynı olması bu eserin XVII. yüzyıldan sonra yazıldığını göstermektedir. Ayrıca bu Oğuzname'de diğer Oğuznamelerde az rastlanan yerler de bulunmaktadır (Bayat, 2006: 27-29).

Kazan Oğuznamesi Kazan Üniversitesi Yazmalar Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser Ta'lik bir yazıyla yazılmıştır ve her sayfada on iki satır bulunmaktadır. Fikret Türkmen'e göre eserin bazı gramer özellikleri Eski Türkçede ve Azeri sahasında rastlanan özelliklerdir.

Kazan Oğuznamesi'nin başında diğer İslamî varyantlardan farklı olarak besmele ve münacat yoktur. Eserin 36. Varağına kadar Adem Peygamber ve onun soyundan ve Türk Han'dan bahsedilmektedir. 36. Varaktan itibaren Oğuz Kağan Destanı başlamaktadır. 64. varaktan 85. varağa kadar itibaren diğer nüshalarda olmayan Kayı Han'ın oğlu Kuzı Yavı Han'ın saltanatındaki olaylar anlatılmaktadır. 86. varaktan itibaren ise Cengiz Han'ın Rum vilayetini almasıyla yeni bir konuya girilmektedir (Aça, 2011: 100-102).

5.8. Andalıp Oğuznamesi

XVIII. yüzyılda Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Boyları nazım ve nesir sentezinden ibaret sadece nazımdan oluşan bir Andalıp Oğuznamesi mevcuttur. Mesnevi şeklinde yazılan bu eser on iki bölümden oluşmaktadır. Andalıp Oğuznamelerin İslami varyantından istifade etmiştir (Bayat, 2006: 29).

Andalıp tarafından yazılan asıl nüsha yok olmuştur. Eserin bir nüshası eski adıyla TSSR İlimler Akademisi Magtımğulı Dil ve Edebiyat Enstitüsü El Yazmaları Arşivi'nde 1373-2 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha 1963 yılında Hıdırov'un elindeki bir yazmadan Arap harfleriyle Annaberdiyev Hudayberdi tarafından Aşgabat'ta kopyalanmıştır.

Andalıp bu eseri hazırlarken Hıdırov'a göre Şecere-i Terâkime, Şehnâme ve Rabguzi'nin Kıyasü'l-Enbiya adlı eserlerinden esinlenmiştir. Diğer araştırmacılar da benzer şekilde Andalıp Oğuznamesi'ni Şecere-i Terakime ve Şehname ile ilişkilendirmişlerdir.

Andalıp bu eseri yazarken yazılı ve sözlü kaynaklarla kendi dönemine kadar gelen bilgilerden faydalanmıştır. Bu Oğuzname şiir formundadır ve mesnevi tarzı ile oluşturulmuştur. Eserin dili Türkmen yazılı edebiyatının dil yapısına yakındır. Andalıp Oğuznamesi bir giriş ve on iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler şunlardır:

- 1- Oğuz Han'ın İt Barak ile Savaşması
- 2- Kıpçak Han'ın Doğuşu
- 3- Cengiz Han Destanı
- 4- Oğuz Han'ın İt Barak Han'dan İntikam Alması
- 5- Oğuz Han'ın Karahıtay'ı Alması

- 6- Oğuz Han'ın Kendi Yurduna Dönmesi
- 7- Oğuz Han'ın Saltanat Basamağına Ulaşması
- 8- Damgalar Hakkında Halkın Söyledikleri
- 9- Oğuz Han'ın Şam-ı Şerîf'e Gitmesi
- 10- Oğuz Han'ın Hakanlığını Oğullarına Bırakması
- 11- Oğuz Han'ın Oğullarına Nasihat Etmesi
- 12- Andalıp'ın Kaybolan Oğuz Hattına Matem Mersiyesi (Aça, 2011: 71-75)

5.9. Dede Korkut Hikâyeleri (Oğuznameleri)

Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuzname kültürünü yansıtan ansiklopedi karakterindeki geniş tabanlı bir edebî-tarihi kaynaktır. Kitabın el yazması nüshasının üzerinde isminin Kitab-ı Dede Korkut âla lisân-ı tâife-i Oğuzân (Oğuz tayfalarının dilinde olan Dedem Korkut Kitabı) olarak belirtilmesi eserin etnik-kültürel çerçevesini ortaya koymaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin etnokültürel sisteminde Oğuznâmelerde ifade edilen sosyal-siyasal bakış açıları, hukuk ve devletçilik prensipleri, dini yaşam tarzları, aile terbiyesi gibi birçok sosyal yaşam özelliklerinin yansıtılması eserin tarihi yönünü ortaya çıkartmaktadır (Nerimanoğlu, 1999: 348-349). Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki bu metinler Oğuz Türklerinin edebi zevkini ortaya koymakta olan edebi nitelikte metinlerdir, doğrudan tarih değillerdir (Aktaş, 1999: 31). Değerli araştırmacı Fuat Köprülü'nün Dede Korkut Kitabı'nı terazinin bir kefesine koysanız, bütün Türk edebiyatını diğer kefesine koysanız Dede Korkut ağır basar demesi eserin kıymetini ortaya koymaktadır.

Türk edebiyatının ana kitabı olan Dede Korkut Hikâyeleri Türk toplumunun kökünü, yurtseverliğini, devlet hissini, dostunu, düşmanını, gönül dünyasını, tarih hafızasını, dününü, bugününü, yarınını göstermektedir (Nerimanoğlu, 1999: 349-351).

Türkmen bilgini Aman Kekilov Türkmen edebiyatında destancılık geleneğinin çok eskilere dayandığını belirterek bunun ilk örneklerinden birinin Dede Korkut Hikâyeleri olduğuna dikkat çeker (Guzıçıyeva, 1999: 175).

Dede Korkut Kitabı'nın tek nüshası Dresden Krallık Kütüphanesi'ndedir. Bu eser üzerinde ilk çalışan Alman âlim Diez'dir. Diez'den sonra seksen yıl bu eser üzerinde çalışmamıştır. 1894'te eser üzerinde Rus âlim Barthold bazı çalışmalar yapmıştır. Eserin tamamı ise 1332 (1912-1913)'de bastırılmıştır (İnan, 1998a: I, 165). Türkiye'de ise Dede Korkut Hikâyeleri üzerinde değişik çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar içinde en önemlilerinden birisi Muharrem Ergin tarafından yapılmıştır. Bizim çalışmamızda Muharrem Ergin'in "Dede Korkut Kitabı" esas alınmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin XIII. yüzyılda veya XIV. yüzyılın başında Oğuzname adı ile bir kitap halinde olduğu bilinmektedir (Sümer, 1960: 395). Ziya Gökalp'e göre; Dede Korkut Kitabı Oğuzların resmi Oğuznamesidir (Göçgün, 1999: 183). Dede Korkut Hikâyeleri'nin içinde bulunan anlatıların her biri birbirinden bağımsızdır. Bu bağımsız hikâyeler büyük bir bütün oluşturmaktadır. Bu bütün Oğuz topluluğunun maceralarını, yaşayışlarını ve hayat görüşlerini içerir. Olayların geçtiği alan Kuzeydoğu Anadolu ve Azeri bölgesidir. Sınırları net olmayan bir Oğuz ülkesi vardır. Bu Oğuzlar İç Oğuz (Üç-Ok) ve Dış Oğuz (Boz-Ok) olarak ikiye ayrılır.

Dede Korkut Oğuzların akıl hocalarıdır, aynı zamanda ozandır ve hikâyelerde anlatılan her mücadelenin sonunda yapılan şenliklerde kopuz çalıp destan söyler (Ergin, 2004: 23-26). Ayrıca Dede Korkut çocuklara ad koyar, hakanlara maslahat verir, hakan ve il bir konuda aciz kalırsa Korkut'a adam gönderir, hakan seçilirken o yerde bulunur (İnan, 1998a: I, 166).

Dede Korkut'un şahsiyeti hakkında bazı görüşler vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Dede Korkut eski mitolojik düşüncelerle ilişkilidir.
- Dede Korkut hakkında doğru ve yeterli tarihi kaynaklar olmadığı için onun tarihi şahsiyet mi efsanevi şahsiyet mi olduğu belli değildir.
- Dede Korkut bir halk filozofu ve bilge bir kişidir. Zamanla sembolik hale gelmiştir.

- Dede Korkut'un efsanevî bir kişilik olduğu hakkındaki iddialar gerçeğe aykırıdır. Dede korkut tarihi şahsiyettir (Memmedov, 1995: 26).

Dede Korkut ismi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Korkut Ata, Er Korkut, Baksiler Piri Korkut, Veliyullah Korkut, Türkmen cediti âlası Korkut, Başkırd Oymakları babası Evliya Korkut.

Buda, Mani, Hıristiyan, İslâm gibi değişik çerçevelere dâhil olarak günümüze kadar gelen Dede Korkut gerçek Türk ruhunun ve ananesin taşıyıcısıdır (İnan, 1998a: I, 172).

Elde bulunan Oğuznamelerin en değerlisi ve epizotlara dayalı olanı Dede Korkut Kitabı'dır. Eser genel bir bütünlük taşıyan on iki hikâyeden oluşmaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda Oğuz toplumu hanlar hanı Bayındar Han'a bağlıdır. Beyler onun huzurunda meclislere katılırlar. Bayındar Han'ın beğlerbeği Salur Kazan'dır. Dede Korkut Kitabı'nda hikâyeler Dede Korkut'un dilinden söylenir (Aksoy, 2002: III, 1506). Abdülkadir İnan'a göre Dede Korkut Kitabı'ndaki on iki hikâyeye eski Oğuz Destanı'nın on iki epizodundan başka bir şey değildir. Bu kitap büyük Oğuz Destanı'nın kırıntılarından hareketle Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da XIII. ve XIV. asırlarda son şeklini almıştır (İnan, 2011: 39).

Dede Korkut Kitabı'nı oluşturan on iki hikâyenin başlıkları şöyledir:

1. Dirse Han Oğlu Buğaç Han Destanı
2. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı
3. Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı
4. Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü Destan
5. Duha Koca Oğlu Delü Dumrul Destanı
6. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı
7. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Destanı
8. Basat'ın Depegöz'ü Öldürdüğü Destan
9. Begil Oğlu Emren'in Destanı
10. Uşun Koca Oğlu Segrek'in Destanı
11. Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı Destan
12. İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Destan

Bütün Oğuz Kağan Destanlarında olduğu gibi Dede Korkut Hikâyeleri'nde de ana karakter Mete Han ile ilişkilendirilmektedir. "Dirse Han Oğlu Buğaç Han Destanı"nda Mete Han ile babası Teoman arasındaki ilişkilerin yansıması görülmektedir (Genç, 1999: 169).

6. OĞUZNAMELERDE KADIN

6.1. Reşideddin Oğuznamesi ve Diğer İslâmi Dönem Oğuz Kağan Destanları'nda Kadın

Yukarıda Reşideddin'in "Cami'üt-Tevarih" adlı eserinin ikinci cildinde yer alan "Tarih-i Oğuzân ve Türkân" adlı bölümünün İslamî Oğuznamelerin temeli olduğunu belirtmiştik. Oğuznamelerin İslamî varyantlarının hepsi Reşideddin Oğuznamesi temel alınarak yazıldığı için İslamî Oğuznamelerde kadın konusunu incelerken biz de Reşideddin Oğuznamesi'ni temel alacağız. Reşideddin Oğuznamesi'nden farklı görülen yerlerde diğer İslamî Oğuznameler içindeki kadınla ilgili bilgileri de aktaracağız.

6.1.1. Oğuz'un Anası

Nuh Peygamber yeryüzünü oğullarına paylaştırdığı zaman büyük oğlu Yafes'e doğu illeri ile Türkistan ve çevresini verir. Yafes, Olcay Han olarak adlandırılmaktadır. Olcay Han'dan sonra önce Dhîb Yavgu Han sonra da onun oğlu Kara Han bu bölgenin hükümdarı olur.

Kara Han'ın padişahlığa layık bir oğlu meydana gelir. Üç gün üç gece anasının sütünü emmez. Anası artık çocuğun hayatından ümidini kesmiş, kederli ve endişelidir. Kadın bir gece rüyasında oğlunun kendisine bir şeyler söylediğini görür: "Eğer sütünü emmemi istiyorsan biricik tanrıyı ikrar ve itiraf et üzerine olan hakkını olduğu gibi farz bil." Kadın üç gece aynı rüyayı görür. Bu kavim kâfir dinine mensup olduğu için kadın durumu çevresindekilere anlatamaz. Kocasından gizli tutarak Tanrı'ya iman eder ve elini göğe kaldırıp dua eder: "Ey Tanrım bari ben biçarenin sütünü bu çocukcağızın zevkine uydurup tatlı kıl." Oğuz o anda anasının göğsünü emmeye başlar (Togan, 1982: 17-18, Ebülğazi Bahadır Han, t.y. : 25-26).

Kadın motifi ilk olarak ana rolüyle karşımıza çıkmaktadır. Oğuz'un anasının sütünü almaması dinsel bir meseledir. Oğuz anasının sütünü, ancak anasının bahsedilen tek tanrılı dini yani İslamiyet'i kabul etmesinden sonra almaktadır.

Çocuğunun ölmesinden korkan ana, rüyası doğrultusunda çocuğunun istediği dini hemen kabul etmektedir. Ancak dönemin şartları çerçevesinde bakmaya çalışırsak kadının bu kararı vermesi oldukça zor olmalıdır. Çünkü çevresinden korkmaktadır. Kadın çevresinden ve eşinden çekindiği için kabul ettiği dini saklamak zorunda kalmıştır. Ayrıca yeni dini kabul etmesiyle eşinin bağlılığından çıkmıştır. Bu durumun ortaya çıkması belki de hayatının sonlamasına bile sebep olabilir. Bu noktada Mehmet Aça isabetli bir değerlendirme yapmıştır:

"Kara-Han'ın eşinin atalarının dininden dönerek yeni dine girmesi, baba dururken oğla itaat etmesi, babanın inanç değerleri dururken oğlun inanç değerlerine tâbi olması anlamına gelmektedir. Oğuz, yeni bir din ekseninde bir etkinlik alanı oluşturmaktadır ve bu alana da ilk olarak, babaya tâbi olması gereken anneyi dâhil etmektedir. Bu da, babanın hem aile hem de toplum üzerindeki otoritesini sarsmakta ve çatışmayı daha da derinleştirmektedir. Annenin, Oğuz'un yeni dinini bir sır olarak saklamasını, kadın, otorite ve itaat ekseninde gelişebilecek çatışmanın önüne geçme çabası olarak değerlendirmek gerekmektedir. Anne, oğluna ve onun inanç sistemine tâbi olmakla, Kara-Han'ın otoritesine meydan okuduğunun bilincindedir" (Aça, 2007: 80).

Oğuz'un anası için bu durum zor bir ikilemdir. Ancak kadının burada analık vasfı ve analık sevgisi ağır basmıştır. Evlat sevgisi kadının kocasına olan bağlılığını bozacak kadar güçlüdür. Her ne pahasına olursa olsun kadının çocuğuna olan analık şefkati, bağlılığı ve sorumluluğu öne çıkmaktadır.

6.1.2. Oğuz'un Üç Eşi ve Bu Kadınların Oğuz'a Etkisi

Kara Han, Oğuz'a Küz Han'ın kızını yani Oğuz'un amcasının kızını nişanlar. Oğuz kızı eve getirip onu Tanrı'ya imana davet eder. Kız bu daveti reddedince Oğuz ondan uzaklaşır. Babası oğlunun kıza yüz vermediğini fark edince ona diğer kardeşi Kür Han'ın kızını alır. Oğuz bu kızı da aynı şekilde dinine davet eder. Kız Oğuz'un davetini

reddeder ve “Eğer beni bu hususta zorlarsan meseleyi babana anlatırım; sonra o seni öldürür.” der. Oğuz bu kızla da ilişkisini keser.

Babası Oğuz’un bu kızdan da hoşlanmadığını anlayınca küçük kardeşi Or Han’ın kızını ister. Oğuz bu kıza da maksadını anlatır. Kız Oğuz’un dinini kabul eder. Oğuz bu kıızı eve getirir ve ona yakınlaşır. Diğer iki geline yüz vermemeye devam eder.

Oğuz bir gün ava gider. O avdayken babası bir toy tertip eder. Oğuz’un ilk iki karısı, Kara Han’ın Oğuz niçin sonraki karısını daha çok seviyor sorusu üzerine, bekledikleri fırsatı bulurlar. Derler ki: “Oğuz bizi tek bir Tanrı’ya inanıp ona ibadete davet etti. Biz böyle bir Tanrı’ya inanmıyoruz dedik. O buna kızarak bizden uzaklaştı. Bu gelin onun emrine uydu; böylece ona şefkat ve sevgi gösterdi. Şimdi bu karı-koca yeni dini tutmuşlardır; atalarının dinini inkâr edip ona yüz çevirmişlerdir.” Kara Han bu duruma çok sinirlenir. Kardeşlerini ve akrabalarını toplayarak istişare eder. Oğuz’u öldürmeye kara verirler. Oğuz’un sevgi duyduğu küçük karısı bu durumu Oğuz’a iletmesi için komşularından bir kadın gönderir. Oğuz da haberi alınca savaş için hazırlık yapar. Savaş sonunda Oğuz galip gelir. Babası Kara Han, amcaları Kür Han ve Küz Han öldürülür (Togan, 1982: 18-19, Ebülğazi Bahadır Han, t.y. : 27-29).

Andalip Oğuznamesi’nde yer alan “Oğuz Han’ın Saltanat Basamağına Yükselişi” bölümünde şu ifadeler vardır:

“...Üç karısından altı oğlu oldu,
Akıl ve irfanda birbirinden üstündü.

Bunların adları Gün Han ve Ay Han,
İkinci karısından Dağ Han ve Gök Han’dı.

Üçüncü karısından Dağ Han ve Deniz Han,
Anne ve babalarına oldukça müşfik idiler...” (Aça, 2011: 214).

Andalip Oğuznamesi, Reşideddin Oğuznamesi’nden bu noktada farklıdır. Reşideddin Oğuznamesi’nde Oğuz’un ilk iki eşine hiç yaklaşmadığı belirtilirken Andalip Oğuz’un ilk iki eşinden de çocuğu olduğunu belirtmektedir.

Oğuzname’nin bu bölümünde kadınların eş rolleri ortaya çıkmaktadır. Oğuz Kağan davet ettiği dini kabul etmedikleri için görüldüğü üzere ilk iki eşini sevmemektedir. Burada Oğuz Kağan’ın hem inandığı dine bağlılığı görülmekte hem de eşlerinin kendisine itaat etmemesinden duyduğu rahatsızlık ortadadır. Bu noktada daha önemli olan mevzu ise itaat etmeyen kadınların kıskançlık güderek Oğuz’u şikâyet etmeleridir.

Kadınların besledikleri duyguların olaylara yön verdiği görülmektedir: Kadın yeri geldiğinde iki cümleyle bir baba ile oğlun arasını açabilir hatta burada olduğu gibi bir savaşa dahi sebep olabilirler. Kadının kocaya düşman olduğunda ya da onu kıskandığında her şeyi yapabileceği açıkça görülmektedir. Oğuz’un ilk iki eşinin şikâyetiyle Kara Han oğlunu öldürebilirdi. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Oğuz canını da yine bir kadın sayesinde kurtarmıştır; yani küçük eşinin Oğuz’a bir elçi ile haber göndermesi Oğuz’un canını kurtarmış ve onu devlet sahibi yapmıştır.

Destanın bu bölümüne toplumsal yaşam açısından bakarsak aile düzeni hakkında da bilgi sahibi oluyoruz. Oğuz’un amcalarının kızıyla evlenmesi akraba evliliğinin varlığına hatta üç eşinin de amcasının kızı olması yaygın olduğuna delalet edebilir. Ayrıca Oğuz’un aynı anda üç evlilik yapması çok evliliğin varlığının da göstergesidir. Oğuz önce anasını sonra da eşlerini inandığı dine davet etmiştir. Bunların dördünün de ortak özelliği kadın olmasıdır. Burada şunu belirtelim ki Reşideddin ve Ebülğazi Oğuznamesi’nde hem aile içi evlilik hem de çok eşlilik görülmektedir. Ancak Türk tarihini detaylı çalışan araştırmacılar Türklerde genelde tek eşlilik olduğunu ve bu evliliğinden aile içinden değil aile dışından olduğunu belirtmektedirler. Bu noktada destanlar ile tarih kaynakları arasında bir fikir ayrılığı ortaya çıkarmaktadır.

Yoruma açık olan mesele ise Oğuz’un acaba neden ilk olarak kendine yakın olan kadınlara bu dini inancı tebliğ ettiği? Acaba bu dinin ilk olarak kadınlara tebliğ edilmesinde bir amaç var mıdır?

6.1.3. Oğuz'un Kıl-Barak ile Savaşı Bölümünde Kadınların Rolü

Kıl-Barak dünyanın karanlık tarafında bir ülkedir. Bu kavmin erkekleri kara renkli, çirkin yüzlü ve köpek gibi kadınları ise temiz yüzlüdür. Oğuz bu ülkeye elçi göndererek kendilerine vergi ödemelerini ister. Bunun üzerine iki kavim arasında savaş çıkar. Oğuz ve askerleri mağlup olur.

Oğuz dağılan ordusunu toparlamak için bir ırmak kenarına çekilir. Oğuz'un adamlarından biri ise Barakların arasında kalır ve kadınların arasında gizlenir. Bu kadınların kocaları pis vücutlu, çirkin yüzlü ve köpek gibi olduklarından kadınlar saklanarak Barak'ta kalan bu adamı çok beğenirler ve onun yanında toplanırlar. Onunla münasebeti arzu ederler ve bir hediye olarak onların büyüğü olan İt-Barak'ın kadınının yanına götürürler. Kadının bu erkekle konuşması ve münasebeti çok hoşuna gider. Çünkü kocası ile temasta bulunamadığından şikâyetçidir. İt-Barak'ın karısı bu fiziki isteği ve sevinci yüzünden Oğuz tarafına meyil eder. Gizlice Oğuz'a elçi göndererek Oğuz'un İt-Barak'ı yenmesi için yol ve yöntem gösterir: Demirden dikenli çiviler yaptırınız ve askerlerinizden her biri bu demir dikenlerden bir miktarını terkiye bağlasınlar ve savaşta bunları düşman üzerine serpsinler. Fakat kendi atlarınızın ayaklarına zarar gelmemesi için uygun nallar yaptırmanızdır. Sonra da düşmanların burunları ve vücutlarının kenarları tutkalsız (Kıl-Baraklılar savaş sırasında silahlardan korunmak için vücutlarına tutkalla kaplardı bk. Togan, 1982: 24-25) olduğundan oralarına ok yağdırınız." Bu bilgiler üzerine Oğuz memnun olur ve savaş hazırlıklarına başlar. İt-Barak kadınlarına sürekli yakışıklı kimselerden elçiler gönderilir. Kadınlar bu elçilere çok yardım ederler. Oğuz için gerekli olan bütün alet ve malzeme bu kadınlar tarafından temin edilerek Oğuz'a gönderilir. Bu kadınlar da gelen erkekleri çok sevdikleri için onlarla beraber dönerler.

Oğuz bu ülkeyi kadınlar sayesinde ele geçirir ve bu ülkede on yedi yıl kalır. Askerlerini düzene koyar ve silahlarını yeniler. Bu arada Oğuz'un askerlerinden birinin hanımı hamiledir ve kocası savaşta ölür. Savaş yerinde kadının doğumu yaklaşır. Yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç vardır. Kadın oraya girip çocuğunu doğurur. Çocuk Oğuz'un yanına getirilir ve durum Oğuz'a anlatılır. Oğuz bu çocuğa içi çürümüş ve oyulmuş ağaç manasına gelen Qıpçak adını koyar. Diğer Türklerin fikrine göre Qıpçak kavimleri bu nesildendir (Togan, 1982: 24-26, Ebülğazi Bahadır Han, t.y. : 31).

Kadınların bir toplum üstündeki etkisinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. İlk önce askeri çabalarına karşı yenilmekten kurtulamayan Oğuz geri çekilir. Ancak Kıl-Barak kadınlarının cinsel arzusu ve ihaneti Oğuz'un Kıl-Barak'ı almasını sağlamıştır.

Kadınların öne çıkan arzuları Kıl-Barak devletinin sonunu getirmiştir. Bu noktada kadınların olumsuz bir rol üstlendiği ortaya çıkmaktadır. Empati kurarak bu ihanetin kendi toplumumuzda yapıldığını düşünürsek buradaki kadın rolünün olumsuzluğunu daha iyi algılayabiliriz.

Bakılması gereken bir yön de buradaki kadınların zekâlarının da değerlendirilmesidir. Gönderilen elçiyle Oğuz'a savaş taktiği verilmesi ve gerekli malzeme yardımı yapılması dönemin kadının askeri zekâsını ortaya koymaktadır. Yukarıda detaylı şekilde verilen savaş taktiği ve uygulanma metodu bir askeri zekâ örneğidir. Erkeklerin tutkalla bedenini korudukları Oğuz tarafından bilinmesine rağmen bu denli detaylı bir planı ne Oğuz ne ordusu yapamamıştır. Buradan şu çıkarımı yapmakta mümkündür: Kıl-Barak toplumunun güçlü ve zayıf yönleri toplumun kadın fertleri tarafından detaylı şekilde bilindiği anlaşılmaktadır. O halde kadın sadece evinde oturup boş vakit geçirmemektedir. Devlet işlerini ve savaş yönetimini iyi bilmektedir. Erkeklerin yaptığı işler kadınlar tarafından takip edilmektedir. Kadınların bu bilgileri öğrenmeleri bir sorumluluk mudur yoksa kadınların merakından mı ortaya çıkar yoruma açıktır.

Yaradılış gereği duygusal olan kadın duygularına yenilmeye çok müsait bir yapıdadır. Kadınların duygularını doğru şekilde okşandığında kadın bağlı olduğu otoriteyi hiçe sayıp ihtirasının kurbanı olabilir. Eğer bu kadın toplumunda yüksek seviyede bir mevkiye sahip ise bir hükümdar ya da yönetici eşiyse onun duygusallığı bir toplumun ortadan silinmesine bile sebep olabilir. Kadınların bu duygusallığı onlara

korkusuzluk da vermektedir. Yapılan ihanetin ortaya çıkması durumunda cezalandırılacaklarını bilen kadınlar, kendi isteklerini korkularına tercih etmektedirler. Bu yönüyle kadının cesareti de istekleri doğrultusunda güçlüdür. Kadınların Oğuz'a yardım etmeleri ve bazı kadınların elçileri çok sevip onlarla gitmeleri cesaret açısından önemli örnektir.

Kıl-Barak kadınlarının herhangi bir milli sevgiye veya yurt sevgisine sahip olmadıkları ya da temiz ve güzel erkeklere olan sevginin daha ağır bastığı da ortaya çıkmaktadır. Aksi takdirde yurtlarını terk etmeleri ve milletlerine ihanet etmeleri bu kadar kolay olamazdı.

Oğuz'un Qıpçak adını verdiği çocuğun anasına bakarsak burada da kadının savaş alanında çocuğunu doğurmak için bir yer araması ve içi oyulmuş bir ağaçta çocuğunu doğurması mahremiyetin varlığının göstergesidir. Kadın savaş halinde bile kendi fiziksel ve toplumsal değerlerini korumaya çalışmaktadır. Bu kadının ağaç oyuğunda çocuğunu doğurması tesadüfen de olsa Qıpçak kavminin adını belirlemiştir. Kadının savaş sahasında bulunması tarihi gerçeklerle de uyumaktadır. Türkler özellikle uzun süren seferlere giderken kadın ve çocuklarını da yanlarına alırlardır. Ancak bu kadın ve çocuklar ordu ile aynı noktada değil biraz daha geriden gelirlerdi. Örneğin Temür seferlerine ailesiyle katılırdı. Temür'un oğlu Şahruh'un savaş sırasında Tebriz yakınlarında bir çocuğu dünyaya gelmiştir. Yine biliyoruz ki Çaldıran Savaşı sırasında Şah İsmail'in hanımı savaş alanından çok uzakta değildi (Baykara, 2002: VII, 333).

6.1.4. Oğuz'un Askerini Kadın Yüzünden Cezalandırması

Oğuz Irak-ı Acem bölgesini zapt etmek için ilk olarak iki yüz kişi gönderir. İki yüz kişi Irak-ı Acem'e doğru yola çıkar. Vardıkları Rey, Kazvin, Hamedan ve diğer şehirlerdeki halk Oğuz'un ve ordusunun namını önceden duydukları için zaten Oğuz'a büyük bir sevgi beslemektedirler. Bu halk Oğuz'un üzerlerine asker sevk edip ülkenin harap olmasını istemedikleri için Oğuz'a bağlılıklarını bildirip vergi ödemeyi kabul ederler. Bundan sonra Oğuz Demavend'e yönelir, orada yaylak yapmak ister. Yolda bir olay meydana gelir: Yaşlıca bir kadın hamile kalır ve bir oğlan çocuğu doğurur. Ancak yiyecek bir yaprak bile olmadığından aç kalır. Yiyip çocuğunun emeyeceği sütü yapacak hiçbir şey olmadığından çocuk da aç kalır. İki üç gün kadar sonra tesadüfen bir çakal görürler. Bir sülünü avlayıp yakalamış ağzında tutarak görünür. Kadının kocası çakala bir sopa vurur; çakal da sülünü ağzından bırakıp kaçar. Adam alıp onu pişirir ve sütü gelip çocuğu emzirsin diye kadına verir. Birkaç gün sonra Oğuz'un arkasından yetişirler. Oğuz adama neredeydin niçin geri kaldın diye sorar. Adam karısının yolda tesadüfen doğum yaptığını bu yüzden geç kaldıklarını açıklar. Fakat Oğuz bu durumdan memnun kalmaz. Onu azarlayarak şöyle der: "Kadın doğum yaptı diye yoldan ve ordudan geri kalmak olur mu? Mademki siz bu yüzden yoldan ve ordudan geri kaldınız o halde burada kalın." Ona Türkçe olarak ey kadın aç ve geri kal manasında "Qal aç" der. Onlarda Oğuz'un verdiği bu cezayla orda kalırlar. Zamanla bu Qal aç isimi Khalaç olmuş ve Khalaç (Kalaç/Halaç) kavmi o şahsın torunlardır (Togan, 1982: 44-46, Ebülğazi Bahadır Han, t.y. : 36).

Andalip Oğuznamesi'nin "Oğuz Han'ın Kendi Yurduna Dönmesi" bölümünde Kalaç kavminin doğuşu farklı anlatılmaktadır:

*"...Yine birkaç bin asker,
Alıp çıkınca deniz ile yer doldu.*

*Biraz Türk toplanıp Han'a müracaat etti,
Onlar fakir, hor ve ekmeğe muhtaç idi.*

*Han'a dediler: "Biz açız,
Senin ihsanını deniz dalgası gibi imiş.*

*Eğer bizlere doğru dönerse bu dalga,
Bu gariplerin gönlü doyacaktır. dediler.*

*Han bunlara dedi: “Sen gitme kal aç!”
O günden sonra onun adı Kalaç kaldı ...”(Aça, 2011: 212).*

Reşideddin Oğuznamesi’nde anlatılan bu olayda Oğuz’un bu sert tavrını o dönemde kadına değer verilmemesi şeklinde değil de devletin ve ordunun disiplininin sağlam olması şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Devletin disiplininin doğum yapmış bir kadından daha değerli olduğu gözükmektedir. Ailesini beslemek ve korumak zorunda olan asker üstüne düşen görevi yapmıştır. Fakat ordudan geri kaldığı için bundan sonra yola devam etmemekle cezalandırılmıştır. Bir askerın mesleği karısı yüzünden son bulmuştur. Kadın askere ayak bağı olmuştur. Ancak şunu da belirtelim adam devlet otoritesine karşı çıkacağını bilse dahi karısını ve çocuğunu geri de bırakıp gidemezdi. Onları ölüme terk etmek çok büyük canilik ve sorumsuzluk olurdu. Burada kadının fiziki olarak zayıflığı ve erkeğe olan mecburiyeti de ortaya çıkmaktadır. Yaratılışı gereği kadın erkek korumasına muhtaçtır. Hiçbir erkek geçmişten günümüze doğası gereği kendine bağlı olan kadınına bakmaktan bıkmaz, yorulmaz, gücenmez ve bunu bir zorluk olarak görmez.

Tesadüfî de olsa hem Kalaç kavminin hem de daha evvel anlattığımız Kıpçak kavminin isimleri iki kadının faaliyetleri vasıtasıyla belirlenmiştir. Kadınların kavim ismi konusunda da rol oynadıkları görülmektedir.

6.1.5. Kadının Siyasi İktidar Aracı Olarak Kullanılması ve Tuman Han’ın Kadını İçin Yaptığı Savaş

Oğuz’dan sonra sırasıyla tahta Kün Han, Dīb Yavguy Han, Qurs Yavguy, İnal Yavguy Han, Atlı Kiş Donlu Qayı İnal Han geçer. Atlı Kiş Donlu Qayı İnal Han’dan sonra yerine Tuman Han’ın geçmesi gereklidir; ancak yaşı küçük olduğu için naibi Köl Erki Han tahta oturur. Tuman ergenlik çağına gelince tahta oturmak ister. Köl Erki Han ise bunu öğrenince korktu ve endişelenir. Daha sonra Korkut ortaya gelip Tuman Han’a der ki: “Baban öldüğü vakit sen henüz küçük olduğundan padişah naipliğini aramıza (danışma) yaparak sen büyüünceye kadar Köl Erki Han’a verdik. Şimdi sen büyümüş ve bu makama erişmişsin. Köl Erki Han yaşlanmış bugüne yarına kalıp kalmayacağı belli değil bu sırada sen onu görevinden uzaklaştırırsan halk ona serzenişte bulunur ve bu da efendiliğinle bağdaşmaz, garip ve acayip olur. En iyisi sen onun kızını alırsın ve o da bütün mal ve hazinelerini sana verir. Birkaç gün sonra da ölünce, taht her şeyi ile sana kalır.”

Tuman Han Köl Erki Han’ın kızını toyda görmüştür. Kızı beğenip onu ister. Bu sebeple de bir ay toy, işret, temaşa oyunları ve eğlenceler yapılır.

Tuman Han bir gün uyurken dışarıdan gelen bir kadın sesi duyar: “Ayne (İne?) Han oğlu Uje Han dermiş ki Tuman Han’ın almış olduğu Köl Erki Han’ın kızına daha önce ben gönül vermiştim ve ben alacaktım. Ama o araya girerek kızı almış; gideceğim onunla savaşıp kızı geri alacağım.” Tuman Han bu sözleri işitince kulak ardı etmeyi kendisine yediremez. Derhal kalkarak askerlerini toplar ve Uje Han üzerine savaşa gider. Tuman Han bu savaşta Uje Han’ı yener (Togan, 1982: 53-59).

Kadınların, siyasi iktidara ulaşmak veya var olan iktidarı güçlendirmek için bir araç olarak kullanılması tarih boyunca çoğu yerde karşımıza çıkmaktadır. Burada da güzel bir örneği anlatılmıştır. Tuman Han’a, aslında kendi hakkı olan tahtı ele geçirebilmek için naibinin kızıyla evlenmesi nasihat edilmektedir. Genel olarak siyasi evlilikler ya devletler ya da kişiler arasında yumuşatıcı bir etken olur, ya var olan iktidarı güçlendirir ya da yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi iktidarı ele geçirme konusunda fayda sağlar.

Tuman Han’ın Köl Erki Han’ın kızıyla evlenmesi hem Köl Erki Han ile Tuman’ın arasını yumuşatmış hem de Tuman’a iktidar şansı tanımıştır. Bu evlilikler stratejik bir evlilik olmakla beraber açıkça manası bellidir. Örneğin Tuman’ın oğlu herkesin içinde dedesi Köl Erki Han’a: “ Bu tahtta oturmak babamın hakkıdır. Epey zamandan beri sen buna sahip çıktın. Babam büyüdükten sonra hâlâ da tahtta oturup hükmetmek gyesiyle anamı ona verdin” (Togan, 1982: 60) dediği görülmektedir. Köl

Erki de torununa: “Ey kızım oğlu kızdaki olanın dostluğu olmaz diye işitmişim, evvelce gençlerin sözünü yanlış çıkarmadın” demiştir (Ebülğazi Bahadır Han, t.y. :64). Bu söylemlerin ikisi de siyasi evliliklerin gayesinin herkes tarafından iyi bilindiğinin göstergesidir.

Tuman Han’ın eşi olacak Köl Erkin Han’ın kızı için Uje Han ile savaşması erkeğin kadını bir gurur kaynağı olarak gördüğünün bir göstergesidir. Tuman Han, Uje Han’ın sözlerine dayanamayarak Uje Han’a savaş ilan etmesi eski Türklerde “at, avrat ve silah”ın kutsal olduğunu akla getirmektedir.

6.1.6. Buğra Han’ın Memleket İşlerinde Sözü Geçen Eşi Bayur (Babür/Baber) Hatun’a Verdiği Değer

Tuman Han’dan sonra sırasıyla tahta Tiken Bile Er Biçken Qayı Yavquy Han, Uladmur Yavquy Han, Kara Alp daha sonra da Kara Han oğlu Buğra Han tahta geçer.

Buğra Han’ın büyüğü İl-Tekin, ortancası Korı-Tekin ve küçüğü Bek-Tekin olmak üzere üç oğlu bulunmaktadır. Bu üç çocuğun anası da Bayur Hatun’dur. Bayur Hatun gayet akıllı, bilgili ve iş bilir bir hatundur. Memleket işleri hakkında çoğu zaman o hüküm verir. Bir gün bu hatun ölür. Buğra Han üç yıl boyunca yas tutar. Otağında dışarı çıkmaz ve saçını kestirmez. Buğra Han ihtiyarlayıp zayıflar, kuvvetli bünyesi gittikçe kötüleşip çökmeye yüz tutar. Onun bu halini gören beyler ona üç oğlundan hangisini kendi yerine han olarak seçersin diye sorar. Aralarında kengeş (danışma) yapıp Korı Tekin’i tahta çıkarırlar.

Korı Tekin babasına: “Ey baba kaç senedir evin bir köşesinde yapayalnız yas tutuyorsun. Böyle yalnızlıktan ne çıkar.” der. Daha sonra babasını evden çıkarıp ava giderler. Avdan döndükten sonra Korı Han babasına ananın yerini tutması için sana bir kız alacağım der. Buğra Han da ağlayarak şöyle cevap verir: “Hangi kadın anan Banu Hatun’un yerini tutabilir? Hem ben kadınlardan sakınıyorum baba-oğlun arasını bozar anlaşmazlık çıkarırlar.” der (Togan, 1982: 61-64).

Farsça destanda Bayur Hatun olan isim Ebülğazi Bahadır Han tarafından Babür (Baber) Hatun olarak (Ebülğazi Bahadır Han, t.y. : 68), Kazan Oğuznamesi’nde Babür Hatun (Ükten, 2010: 123) olarak verilmiştir.

Bayur Hatun Buğra Han’ın üç erkek evladının da anasıdır. Buğra Han’ın onu ne kadar çok sevdiği açık bir şekilde görülmektedir. Onun ölümüyle üç yıl yas tutması, saçını dahi kesmemesi, otağında dahi çıkmaması Buğra Han’ın Bayur Hatun’u çok fazla sevdiğini göstermektedir. Buğra Han o kadar çok üzülmüştür ki bir devletin hükümdarı olmasına rağmen devlet işleriyle ilgilenmez adeta dünyaya küser. Ayrıca oğlunun kendisini evlendirmek istemesine karşın oğluna ananın yerini kim tutabilir ki demesi Buğra Han’ın, Bayur Hatun’u hiçbir kadına denk tutmadığını kanıtlar.

Bayur Hatun akıllı, bilgili ve iş bilir sıfatları ile tanımlanır. Demek ki bu sıfatlara uygun davranışlarda bulunur. Devleti kocasından ziyade Bayur Hatun idare eder (Sümer, 1960: 376). Oğuzname de kadının devlet işlerine doğrudan karar verebildiği Bayur Hatun ile göze çarpmaktadır. Akıllı ve eşi tarafından sevilen bir kadının hem evindeki sorumluluklarını yerine getirdiği hem de gerektiğinde eşine devlet hizmetinde yardım ettiği görülmektedir. Devlet işlerinde karar verebilmesi onun devlet yönetiminde birçok erkekten daha üstün bir siyasi konumda olduğunun göstergesidir. Devlet yönetiminde söz sahibi olmak belirli bilgi birikimini, kıvrak zekâyı ve siyasi adabı gerektirir. Öyleyse Bayur Hatun siyasi bilgisi ve adabı güçlü, zeki bir kadındır.

6.1.7. Buğra Han ve Oğlu Korı Han’ın Arasını Bozan Kadın

Bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi Korı Han babasına kız almak ister. Buğra Han da ağlayarak şöyle der: “Hangi kadın anan Banu Hatun’un yerini tutabilir? Hem ben kadınlardan sakınıyorum baba-oğlun arasını bozar anlaşmazlık çıkarırlar.” Babasının bu cevabına rağmen Korı Han Beylerbeyi Künce Bey’in kızını babasına ister.

Tesadüfen bir gün toy yaparlar. Kış mevsimidir. Buğra Han sarhoş olup uyur. Buğra Han’ın karısı Korı Han’ı yalnız görüp onun hoşuna gitmek maksadıyla başındaki bitleri ayıklamak ister. Korı Han nasıl olsa anam sayılır diye çekinmeksizin başını onun

dizlerine koyar. Kadın ona “Beni baban için istedin; bana hiç bakmıyorsun ve beni bir ihtiyarın eline esir ettin” der. Kori Han erkeklik gururu ve haysiyetiyle ayaklanıp öfke ve kızgınlıkla şöyle der: “Sen içinde nasıl böyle çirkin bir istek taşırsın; yarın tezi yok, babamla kengeş yapıp sana layık olduğun cezayı vereceğim.” Sonra evine gider ve yatıp uyur.

Kadın bu olayın etrafa yayılmasından korkar ve Kori Han’dan daha önce davranıp bir hile düşünür: Kori Han’ın evinden iki üç kız çağırır. O gece tesadüfen kar yağar. Bu kızlardan biri Kori Han’ın çizmesini giyerek, çizme izlerini Buğra Han’ın evinin kapısına bırakır. Seher vakti de kadın gidip kocası Buğra Han’a der ki: “Oğlun Kori Han’ın benim için yüz kızartıcı ve çirkin arzular beslemesi bana reva mı? İşte onun eve geldiğini gösteren ayak izleri.” Buğra Han bu olaya çok sinirlenip ateş püskürür ve beyleri çağırıp onlarla bu durumu danışır. Beyler derler ki: “Doğrusunu öğrenmek için onu yakalayıp işlediği bu suçu ve giriştiği böylesine alçaklığı soralım.” Buğra Han buna müsaade eder.

Beyler Kori Han’ın evinin kapısına geldiklerinde o henüz uykudadır. Beyler seni yakalamamıza dair hüküm var derler. Kori Han mademki babamın hükmüne göre tevkif edeceksiniz o halde buyurun der. Kadının söylediklerini kendisine sorarlar Kori Han şöyle cevap verir: “Anlaşıyor ki ben meseleyi babama söylemekte gecikmişim. O elini daha çabuk tutup benden önce davranmış. En iyisi sonradan yapılacak işi dille söylememeli. Zaten büyükler dile düşen iş zıyan olmuştur demişlerdir. Bundan sonra kadın ile kendisi arasında olanları açıkça anlatır.

Beyler onun sorguda söylediklerini babasına arz ederler: “Kori-Tekin diyor ki gerçi çizme izi benimkidir; fakat böyle bir işe teşebbüs etmeyip, bu tür bir alçaklığa asla tenezzül etmedim.” Buğra Han bu konuda beylerinin fikirlerini sorar. O zamanlar Dîv Qayası adında yüksek bir dağın eteklerinde ejderha vardır. Endek adlı gayet geniş bir bozkırda bulunan bu dağın eteğinde üç tane büyük ağaç bulunur. Her ağacın altında da iki mavi ejderha vardır. Birisinin suçlu olduğu iddia edilip itham edilirse sanığın vücudunu yaralayıp ejderhalara gönderilir. Eğer gerçekten suçlu ise ejderha onu hemen yer. Eğer suçsuz ve temiz ise ejderha onun yaralı vücudunu iyileştirir. İnsanların iyi ya da kötü oldukları orada kesinlikle belli olur.

Buğra Han oğlunun hıyanetini ejderhalarla halledilmesini isteyip gözlerin mil çekilmesini emreder. Kori Han ejderhaların olduğu bölgeye gönderilir. Ejderha Kori-Tekin’in suçsuz olduğunu belirterek dilini Kori Han’ın iki gözüne sürer ve hemen gözleri açılır. Kori Tekin babasının yanına dönerek olanları anlatır. Buğra Han cevap olarak şöyle der: “Bu kadını daha benim için istediğin gün biliyordum ki bir gün fitne ve bulgaq’a yol açacaktır. Ama sen benim sözümü dinlemedin. Şimdi kadının cezasını nasıl istersen ver.”

Kori Han beş tane tay getirilmesini emreder. Kadını bir atın kuyruğuna bağlarlar. Sağ kolunu başka bir atın kuyruğuna sol kolunu ve ayaklarını da böylece başka başka atlara bağlarlar. Atları birden kamçılanır ve böylece kadının vücudu paramparça olur. Kori Han der ki: “Bundan sonra kim yalan söyler ve iftira ederse onun sonu da böyle olacak.”

Bu olayın ardından Buğra Han oğluna artık hiçbir engel ve dedikodu olmaksızın tahta geç, padişahlık zaten senin hakkın der. O da tahta oturup yetmiş beş yıl padişahlık eder (Togan, 1982: 64-68).

Yukarıda bahsettiğimiz hikâye Reşideddin Oğuznamesi’nden aktarılmıştır. Ebülğazi Bahadır Han anlatılarda ejderha hikâyesini almayarak kadınların konuşturularak Kori Han’ın suçsuzluğunun ortaya çıktığını belirtmektedir. Ayrıca iki anlatı arasında tarz bakımından ufak tefek farklılıklar bulunmaktadır; fakat verilmek istenen mesaj aynıdır (bk. Ebülğazi Bahadır Han, t.y. : 68-71).

Buğra Han’ın tecrübeli bir kişilik olduğu toplumsal kimlikleri ve rolleri iyi tanıdığı kadınlar hakkındaki arabozculuk tahmininin doğru çıkmasıyla anlaşılmaktadır. Bir kadının ihtirası, yalancılığı ve düzenbazlığı tecrübeli bir hükümdar olan Buğra Han’ın oğlunu cezalandırması ile sonuçlanır. Siyasi bakımdan devleti olumsuz etkileyen, sosyal olarak baba ile oğlun arasını açan bu olay ders niteliğindedir.

Daha önceki bölümlerde de görüldüğü üzere mutsuz olan ve isteklerine yenik düşen bir kadının yalan söylediği ve bu yalanı doğrulamak için gerekli şartları

oluşturduğu açıkça görülmektedir. Bu olaylar bir devletin hem siyasi hem toplumsal yapısına zarar vermektedir. Buğra Han'ın bu yalancı eşi oldukça zeki görünmektedir. Fakat zekâsını kurduğu yalanı doğrulamak için kötüye kullanmaktadır.

Elbette ki söylediği yalan ortaya çıkınca da cezasını son derece acı bir şekilde öder. Kadının çok acı bir şekilde cezalandırılması, kadın olsun erkek olsun her kim bir suç işlerse ayırt edilmeden cezasının verildiğini göstermektedir. Kadınlara daha yumuşak erkeklere daha ağır cezalar verilmemektedir. Adalette kadın erkek arasında çifte standart yoktur, kim ölümü hak ederse hak ettiği şekil de cezasını çekmektedir. Bu da hem adaletin uygulandığını hem de ölüm cezasının varlığını göstermektedir.

6.1.8. Bal (Mal?) Hatun ve Gevar Hatun'un Suvar Hakkında Kara Arslan Han'a Tavsiye Vermeleri

Korı Han'dan sonra Oyunaq, ondan sonra da Arslan Han tahta çıkar. Onun kırk hacibi ile Suvar ülkesinden satın aldığı Suvar adında bir gulamı (içoğlan) vardır. Suvar çok hürmetli, kahraman, çevik ve cana yakın biridir. Padişah ona çok yakınında yer verir. Öylesine inaq biridir ki beylerin ve vezirlerin huzurunda padişahın kulağına gizlice söz söyleyebilmektedir. Hacibler ve inaqarlar onu kıskanırlar. Aralarında kengeş yaptıktan sonra padişaha şunu arz ederler: "Bu Suvar padişah hakkında kötü niyetler besliyor. Seni öldürüp padişahlığa zorla sahip olacak ve karını da alacak. Biz bunu öğrenince onu saklayıp gizleyemedik." Bu sırada Savur görevle bir yere gönderilmiştir. Kara Arslan Han, Savur döndüğü zaman onu yakalayıp parça parça etmeniz için size veririm der ve padişah hareme gelir.

Ulu Hatun olan Bal (Mal?) Hatun ile Gevar Hatun kâse sunmak için yanına gelirler. Padişahın sıkıntılı ve üzüntülü görünce bunun sebebini sorarlar. Arslan Han Savur hakkında öğrendiklerini anlatır ve gönlüm bunun için bozulmuştur yarın buraya dönünce sorguya çekilecek. Eğer söylenenler doğruysa onu öldüreceğim der. Hatunlar ise şöyle derler: "Gerçi biz de bazen onu kıskanıp çekemiyorduk; zira gizli-açık her türlü sözü sana söyleyip küstahlık ediyordu. Ama o çevik ve kahraman bir adamdır. Her türlü iş ve hizmetin ortasından pişip gelmiştir. Bütün dünya padişahlık işlerini yiyip-içme, at, katır, deve gibi hayvanların yemlerini, elbise, giyim ve donatım hususlarını iyice düzenlemiş ve planlamıştır. Onlar bu sözleri kin ve kıskançlıktan söylemiş olabilirler. Önce sıkı bir inceleme ve araştırma yapılsın. Böylece etrafın siyaseti ve düzenleri başıboş bırakılıp ihmal edilmesin. Adamcağız günahsızken kendisini kıskananların yalanı ile ölüme gitmesin. Sonra pişmanlık fayda vermez; müsterih olmak için dikkatli davranmak gerekir."

Kara Arslan Han bütün gece bu konuda düşündür. Haciblerine ve Suvar'a karşı tatlı bir hileye karar verir. Kendisini ölmüş gibi gösterip sonra da onların tavırlarını ölçer. Böylece Savur'un haksız yere iftiraya uğradığını anlar (Togan, 1982: 68-69).

Bal Hatun ve Gevar Hatun görüldüğü üzere hiçbir çekince ve baskı görmeksizin hükümdarla devlet işlerini bile görüşebilmektedirler. Bu hatunların sözlerine bakılarak hatunların hükümdarın yanında çalışanları iyi tanıdıkları görülmektedir. Devlet adamlarının hal ve tavırlarından onların kıskançlık yapıyor olabileceklerini tahmin etmeleri ve bu tahminin doğru çıkması hatunların devlet işlerinden bağımsız olmadığının bir göstergesidir.

Hatunların sıkı bir çalışma yapılmasını istemesi ve etrafın siyasetinin ihmal edilmemesini istemesi hem gayet rahat bir şekilde padişaha akıl verebildiklerini hem de siyasi geleceği düşündüklerini göstermektedir. Hatunların Suvar'ın haksız yere ölmesinden korkmaları da adalete önem verdiğini açıkça göstermektedir.

6.1.9. Çaçaklı Hatun

Salur ilinde Enkeş adında birisi vardır. Hatununun adı Çaçaklı, oğlunun adı da Kazan'dır. Salur Kazan Alp denilen odur. Becen İlinin Toymaduk adında bir padişahı vardır. O gelip Enkeş'in evini basar ve Çaçaklı'yı esir edip kaçıtır. Üç yıldan sonra Enkeş mal verip onu geri alır.

Çaçaklı eve geldikten altı ay sonra bir erkek çocuk doğurur. Kazan Alp anasına sen bu çocuğu nerden aldın diyerek ağaçla vurup başını yarar. Çaçaklı der:

*“Düşman geldi kararırıp
Kaçıp gittin bozarıp
Deveye binip ardından gidiyordum kabarık*

*İt Becene izinden yetti
Devemin başını tuttu
İçi kaynadı dışı kızardı
Üstüme binip oynadı*

*İhtiyarımı aldı
Bu oğlanı içime saldı.”*

O çocuğun ismini bu çocuk Becene kavminden oldu diyerek İrek koyarlar. Çünkü adet itin adını İrek, Sirek koymaktır (Ebülğazi Bahadır Han, t.y. : 88).

Çaçaklı'nın kaçırılması toplumsal açıdan üzücü ve gurur kırıcı bir olaydır. Çünkü eski Türklerin kadınlarının esir düşmesi bir utanç kaynağıdır. Eşinin mal karşılığında onu getirmesi karısına olan sorumluluğundan kaynaklanmaktadır. Salur Kazan'ın anasının gayri meşru ilişkisine sinirlenerek onun başına odunla vurması toplumsal ahlaka verilen değerın göstergesidir. Ayrıca bu hikâye ile topluma gayri meşru ilişkilerin yapılmaması açısından mesaj verilmektedir.

6.1.10. Koma Bey'in Mama Hatun'u Vermemesi Üzerine Arsarı Bay ile Savaşması

İran padişahı Horasan'ı Koma adında bir kişiye verir. Koma Horasan'a geldikten sonra duyar ki Ebulhan'da Arsarı Bay'ın Mama isminde görülmeye değer güzel bir kızı vardır. Arsarı Bay'a adam göndererek, çok mal vereyim dedirtir ve kızı istetir. Arsarı Bay kızı vermez. Bunun üzerine Koma Bay çok sayıda askerini alarak Arsarı Bay'ın ilini basar. Düker denilen kuyuda Arsarı Bay'ı şehit eder. Mama Bike'yi alarak geri döner ve ona nikâh yapar. Uzun süre evli kalırlar.

Mama Bike'nin hiç erkek evladı olmaz. Bu sebepten Koma Bey, Arsarı Bay'ın oğullarına gelip kardeşlerini alsınlar diyerek haber yollar. Mama Hatun'un Kultak Karacan Mirgen ismindeki kardeşi gelir. Koma Bey, Mama Bike'ye çok mal vererek onu kardeşine teslim edip gönderir (Ebülğazi Bahadır Han, t.y. : 92).

Koma Bey'in Mama Hatun'u istemesi kızın güzelliğinden çok siyasi olarak Arsarı Bay ile ilişki kurmak istemesinden olabilir. Arsarı Bay'ın bu teklifi reddetmesiyle de aradığı savaş fırsatını bulmuş olabilir. İster kızın güzelliğinden isterse siyasi neden olsun Koma Bey, Mama Hatun için Arsarı Bay'ı öldürür.

Koma Bey'in eşinin erkek çocuğu olmadığı için onu tekrar baba ocağına göndermesi kadında doğurganlık özelliğinin olması gerektiği gösterir. Bilhassa kadının erkek evlat dünyaya getirememesinin bir suç gibi algılandığı ortaya çıkmaktadır. Bu olay bir istisnadır, Dede Korkut Hikâyeleri'nde göreceğiz ki Dirse Han çocuğu olmamasına rağmen karısını kovmamıştır. Onun tavsiyelerini uygulamış ve sabretmiştir. Sonunda da bir erkek evlat sahibi olmuştur. O yüzden Koma Bey'in bu hareketini bütün topluma ithaf etmemek gerekir.

6.1.11. Savaşlarda Kadınların Esir Alınması

Reşideddin Oğuznamesi'nde kadınların esir alındığına delalet eden birkaç anlatı vardır. Bunlardan birincisi Oğuz'un Şamahılarla yaptığı savaşta ikincisi Toqşurmuş oğlu Tuğrul'un vergi almaya gitmesi sırasında üçüncüsü Çaçaklı'nın esir edilmesinde görülür.

Oğuz Derbend vilayetindeki işlerini tamamladıktan sonra Şirvan ve Şamahı'ya elçi gönderip şu haberi verir: “Buraya geldiğimizi herhalde işitmiş olacaksınız.

Ulaştığımız her ülke bizden ne emredilmişse yerine getirdi. Geçtiğimiz yerlerde zapt etmedik bir ülke, boyun eğmeyen ve itaat yolunu tutmayan bir hükümdar bırakmadık. Eğer şimdi siz kendi isteğinizle bize il olursanız cevap göndererek kulluk göstermeniz gerekir. Şayet dik başlılık ve isyanda inat edecekseniz savaşa hazır olun; biz de bu elçilerin hemen ardından geliyoruz.” Şamahı ahalisi vergilerini ödemeyi geciktirir ve düşmanlık yolunu tutarak karşı koymaya çalışırlar. Oğuz şehrin kapı ve surlarını yakarak şehri alır ve yağma ederler. Bu yağmada Şamahılıların kadın ve çocuklarını da alıp götürürler. Şehrin önde gelen büyükleri gelip Oğuz’dan bağışlanmalarını dilerler. Vergilerini ödeyip hiçbir şekilde düşmanlık ve dik başlılık göstermemeleri halinde kadın ve çocukların geri verilmesi kararlaştırılır. Oğuz onların çaresizlik ve imkânsızlık içinde olduklarını görünce acıyıp kadın ve çocuklarını geri verir (Togan, 1982: 29-30).

Toqsurmuş; Herat, Gazne, Kirman ve diğer Horasan vilayetlerine elçi gönderip vergi talep eder. Halk bunu yerine getirmemez. Toqsurmuş’un oğullarından Tuğrul bu vergileri toplayabileceğini söyler. Ona bin asker verilir. Elçiler Sultan Tuğrul sayısız ve misilsiz askerle geliyor; sizi mahvedip kadın ve çocuklarınızı esir alacak diye ilan ederler. Bu sebeple korkuya düşen halk Sultan Tuğrul’a vergi vermeyi kabul ettiklerini bildirirler. (Togan, 1982: 73).

Çaçaklı esir edilerek kaçır ve daha sonra ise mal karşılığında geri gelir.

Değindiğimiz olaylarda kadınların esir olarak alınabildiği görülmektedir. Esir kadınlar siyasi ilişkilerde bir koz olarak kullanılabilmiştir. Oğuz’un Şamahılılarla yaptığı savaştan sonra kadınları esir alması ve Şamahılıların kadınlarına ve çocuklarına tekrar kavuşabilmek için Oğuz’dan bağışlanma dilemeleri kadınların koz olarak kullanıldığının açık bir örneğidir. Sultan Tuğrul geliyor sizleri mahvedecek karılarınızı ve çocuklarınızı esir alacak sözleri ise düşmana korku salmak için kullanılmıştır. Kadınlarının ve çocuklarının esir edilmesiyle tehdit edilenler Tuğrul’a bağlılıklarını bildirip vergi vermeyi kabul etmişlerdir.

“Dede Korkut Hikâyeleri”nde “Begil Oğlu Emren’in Destanı”nda da kadınların esir alındığından bahsedilir. Begil’in oğlu kâfir eline gidip kâfirin yurdunu otağını kuşatır ve gelinini, kızını esir alır (Yasızuçanlar, 2002: 229).

Türk tarihinden biliyoruz ki kadınlar esir edildiği gibi köle olarak da kullanılıyordu. Erkek kölelere “kul” ve kadın kölelere de “karavaş” denirdi. Savaşlarda galip gelindiğinde veya herhangi bir tehlike atlatıldığında kul ve karavaşlar azat edilirler. Destanda Salur Kazan, Şöklü Melik’i yendikten sonra kırk kul ve kırk kırnak azat eder yani onları hürriyetlerine kavuşturur. Bu gelenek gerçekte var olan bir gelenektir. Osmanlı Devleti’nde Fatih Sultan Mehmet de Otluk Beli savaşında Uzun Hasan’a karşı kazandığı zafer üzerine kırk binden artık olduğu söylenen kul ve karavaşlarını azat etmiştir (Sümer, 1960: 444).

6.1.12. Oğuz İline Beylik Yapan Kadınlar

Türkmen tarihini iyi bilenlerin dediğine göre; yedi kız bütün Oğuz ilinin ağzına bakındırıp çok yıllar beylik yaparlar. Bunlar:

1. Altun Köseki Sundan Bay’ın kızı ve Salur Kazan Alp’in karısı Boyu Uzun Burla (Bular) Hatun.
2. Karmış Bay’ın kızı ve Mamış Bik’in karısı Barçın Salur Hatun. Onun mezarı Sir suyunun yakasındandır ve halk arasında meşhurdur. Özbek ona Barçının Kök Kâşânesi der. Sanatkârane işlenmiş güzel bir künbettir.
3. Kayı Bay’ın kızı ve Çavuldur Bala Alp’in karısı Şabat Hatun.
4. Kondı Bay’ın kızı Biyeken Alp’in karısı Künin Körkli Hatun.
5. Yumak Bay’ın kızı Kalkın Konak Alp’in karısı yine bir Künin Körkli Hatun.
6. Alp Arslan’ın kızı Kestan Kara Alp’in karısı Kerce Buladı Hatun.
7. Kınık Bay’ın kızı, Dudal Bay’ın oğlu Kımaç’ın karısı Kugadlı Hatun (Ebülğazi Bahadır Han, t.y. : 96-97).

Ebülğazi Bahadır Han Şecere-i Terakime’de belirttiği üzere bu yedi Hatun Oğuz iline beylik yapar. Bilindiği üzere Türk toplumunda kadın hükümdarlar karşımıza

çıkılmaktadır. MÖ VI. yüzyılda Tomris Hatun ile kadın hükümdarların ortaya çıkma süreci başlamaktadır.

Peçenek-Türk Hakanı Tomris Hatun yönetimi sırasında birçok kez İranlılarla savaşmıştır. Bir erkek hükümdar ülkesini nasıl yönetiyorsa aynı şekilde yönetmeyi başarmıştır. Tomris Hatun'dan başka Şecer ud-Durr (Kortantamer, 2002: V, 772), Muhara Melikesi Kabaç (Kınık) Hatun, Devletli Türk Şuca Hatun, Naime Hatun, Terken (Türkân) Hatun, Sultan Raziye gibi Hatunlar devletlerini yönetmişlerdir (detaylı bilgi için bk. Gültepe, 2008).

Hunlarda yabancı elçi kabulünde hatun da bulunurdu. Törenlerde, şölenlerde, kengeşlerde, kurultayda, ibadetlerde, harp ve sulh meclislerinde hatun mutlaka hakanın yanında bulunurdu. Hunlardan itibaren görüyoruz ki kadınların idarede söz payları bulunmaktadır.

Gök-Türkler ve Uygurlarda da Kağan'ın eşi ya da annesi Kağan'ın yanında bulunurdu. Örneğin Uygur oymağının reisi savaşlarla ilgilenirken anası Uluğ Hatun adalet işleriyle ilgileniyordu (Gültepe, 2008: 179-182).

Türk kültür tarihi açısından önemli çalışmalar yapan Ziya Gökalp'in "Türkçülüğün Esasları" eserinde inceleme yapan Tezer Taşkiran İslamiyet'ten önceki Türk kadınından bahsederken devlet başkanlığının erkeğin tekelinde bulunmadığını devlet yönetiminin Hatun-Hakan ikilisinin ortak sorumluluğunda olduğunu belirtmektedir. Yasa niteliğindeki "Emirnameler" in ikisinin de imzası olmadıkça uygulanmadığı aktarılmaktadır. (Göksel, 1993: 107).

6.1.13. Tevârih-İ Âl-İ Selçuk'ta İdeal Kadının Tanımı

"Hatun kişi gerekdür ki çün eri ava ve çeriye gitmiş ulaşmış ola, ol evini müretteb bezenmiş tuta. Şöyle ki eğer ilçi veya gayrı konuk eve kona dükeli nesneyi tertib birle düzenli göre ve eyü aş bişürüp konuğun eksügin geregin düzetmiş ola. Lâcerem erinün eyü adın çıkarmış ola ve kendünün dahı eyü adı mehâfil ve mecâlisde söylene. Eyü er, eyü hatun kişiden ma'lum ola. Eğer hatun kişi yaramaz ve ked banu olmayacak olursa erün yolsuzluğu ve tedbirsizliği andan ma'lum olur." (Bakır, 2008: 32).

Tevârih-i Âl-i Selçuk Oğuznamesi'nde kadınlarla ilgili ilk nasihat misafirperverlikle alakalıdır. Kadınlar evlerini düzenli tutmalıdırlar. Evlerine bir misafir geldiğinde onların evleri kötü görünmemeli, temiz ve düzenli olmalıdır. Bu öneri Türklerin misafirperverliklerinin çok eskilere dayandığının bir göstergesidir. Ayrıca kadın evine gelen misafire gerekli hizmeti gösterebilmelidir. Becerikli ve hamarat olmalıdır. Sunduğu yiyecekler temiz ve lezzetli olmalıdır. Misafirin herhangi bir eksiği ya da ihtiyacı varsa en uyun şekilde giderilmelidir.

İkinci nasihat ise kadının erkeğine karşı olan sorumluluğunun önemini anlatmaktadır. Şüphesiz kadın erkeğinin namını kötü olarak çıkartmamalıdır. Sorumluluğunu taşıdığı eşini, daima yüceltebilme yeteneğine ve becerisine sahip olmalıdır. Kadın sadece eşinin adından değil kendi adından da iyi bahsettirmelidir. Türk kadını bir toplumda kendinden kötü bahsedilecek davranışlarda bulunmamalıdır. Eğer bir kadın toplum tarafından kötü olarak tanımlanırsa ve gerektiği gibi evinin kadını olmazsa erkeğin kötü huylarının sorumlusu gerektiği gibi davranamayan bu kadındır.

6.2. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kadın

6.2.1. Çocuğa Verilen Değer ve Dirse Han'ın Eşi (Buğaç'ın Anası)

Hanlar Hanı Kam Gan oğlu Han Bayındır yılda bir kere büyük bir ziyafet verip Oğuz beylerini konuklar. Yine bir ziyafette Bayındır Han ziyafet hazırlığı yaptırırken bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere de kara otağ kurdurur. " Oğlu olanı ağ otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu kızı olmayanı kara otağa alın, altına kara keçe döşeyin, önüne kara koyun yahnisinden getirin, yerse yesin yemezse kalksın gitsin, oğlu kızı olmayanı Tanrı Teâlâ gazap etmiştir, biz de ederiz iyi bilsin" der.

Oğuz beyleri birer birer gelip toplanmaya başlarlar. Dirse Han adında oğlu kızı olmayan bir bey de kırk askeriyle toplantıya gelir. Bayındır Han'ın adamları Dirse Han'ı kara otağa oturturlar. Dirse Han bunun sebebini sorunca Bayındır Han'ın buyruğu anlatılır. Dirse Han kırk yiğidini alarak toplantıyı terk eder ve karısının yanına gelir.

Dirse Han evine gelir ve karısına seslenir:

*“Beri gel başımın bahtı evimin tahtı
Evden çıkıp yürüyünce selvi boylum
Topuğunda sarmaşanda kara saçlım
Kurulu yaya benzer çatma kaşlım
Çift badem sığmayan dar ağızlım
Güz elmasına benzer al yanaklım
Kavunum yemişim düvleğim
Görüyor musun neler oldu?”* (Ergin,2004: 79)

Daha sonra Dirse Han toplantıda olanları eşine anlatır. Sorun sen de midir, bende midir? Tanrı Teâlâ bize bir batman oğul vermez nedendir? Der ve şoylar:

*“Han kızı yerimden kalkayım mı
Yakan ile boğazından tutayım mı
Kaba ökçemin altına atayım mı
Kara polat öz kılıcımı elime alayım mı
Öz gövdenden başını keseyim mi
Can tatlılığını sana bildireyim mi
Alca kanını yeryüzüne dökeyim mi
Han kızı sebebi nedir söyle bana
Katı gazap ederim şimdi sana”* (Ergin,2004: 80).

Dirse Han'ın hatunu bana gazap etme, incinip acı sözler söyleme, ikimizde de suç yoktur der. Bu işin Allah'tan geldiğini söyleyerek büyük bir ziyafet vermesini İç Oğuz ve Taş Oğuz beylerini çağırmasını, fakirlere yardımda bulunmasını teklif eder. Dirse Han eşinin dediklerini yaparak bir ziyafet verir. Ziyafetin sonunda beylerden dua etmelerini ister. Oğuz Beyleri el kaldırıp Tanrı'ya Dirse Han'a çocuk vermesi için dua ederler.

Dirse Han'ın bir süre sonra çocuğu olur. Bu çocuğa Buğaç (Boğaç) adı verilir. Çocuk ergeneleşip orduya karışır. Buğaç babasıyla bir ava gider. Dirse Han'ın yiğitleri Dirse Han'a Buğaç'ı kötüleyerek onu öldürmeye teşvik ederler. Babası bir ok ile Buğaç'ı vurur. Buğaç yere düşünce babası yanına gitmek ister ama beyler izin vermezler ve evlerine dönerler.

Buğaç'ın anası oğlunun bu ilk avı diye onun dönüşü için büyük hazırlık yapar. Ancak avdan gelenler arasında oğlunu göremeyince deliye döner. Yanına kırk ince belli kız alarak av yerine gider. Bir çukurda kanlar içinde oğlunu bulur ve şoylar:

*“Kara kıyma gözlerini uyku bürümüş aç artık
On iki kemikçiğin harap olmuş topla artık
Tanrının verdiği tatlı canın seyranda imiş yakala artık
Öz gövdende canın var ise oğul haber bana
Kara başım kurban olsun oğul sana
Akar senin suların Kazılık Dağı
Akar iken akmaz olsun
Biter senin otların Kazılık Dağı
Biter iken bitmez olsun
Kaçar senin geyiklerin Kazılık Dağı
Kaçar iken kaçmaz olsun taş kesilsin
Ne bileyim oğul arslandan mı oldu
Yoksa kaplandan mı oldu ne bileyim oğul
Bu kazalar sana nereden geldi*

*O gövdede canın var ise oğul haber bana
Kara başım kurban olsun oğul sana
Ağız dilden bir kaç kelime haber ver bana”*

Buna cevaben oğlu şoylar:

*“Berî gel ak sütünü emdiğim kadını ana
Ak pürçekli izzetli canım ana
Akanlardan sularına beddua etme
Kazılık Dağının günahı yoktur
Bitenlerden otlarına beddua etme
Kazılık dağının suçu yoktur
Koşan geyiklerine beddua etme
Kazılık dağının günahı yoktur
Arslan ile kaplanına beddua etme
Kazılık Dağının suçu yoktur
Beddua edersen babama et
Bu suç bu günah babamdandır”* (Ergin, 2004: 88-90).

Bu diyaloglardan sonra kadın oğlunu kurtarır gizlice tabiplere verir ve Buğaç kırk günde iyileşir.

Dirse Han'ın kırk namert adamı bunu öğrenince yaptıkları ortaya çıkmadan Dirse Han'ı yakalayıp ellerini bağlayarak kaçırmışlar (Ergin, 2004: 4-5). Bunun üzerine Buğaç'ın anası şoylar:

*“Görür müsün ay oğul neler oldu
Sarp kayalar oynamadı yer sarsıldı
İlde düşman yokken
Senin babanın üstüne düşman geldi
Kırk namert babanın yoldaşları babanı tuttular
Ak ellerine ardına bağladılar
Kıl sicimi ak boynuna taktılar
Kendileri atlı, babanı yürüttüler
Alıp Kâfir illerine yöneldiler
Hanım oğul kalkıp yerinden doğrul
Kırk yiğidini yanına al
Babanı o kırk namertten kurtar
Yürü oğul baban sana kıydıysa sen bana kıyma”* (Birgül, 1999: 239).

Buğaç anasını kırmaz kırk namerdi öldürerek babasını kurtarır.

Kız olsun erkek olsun çocuksuz bir aileye değer verilmediği açıkça görülmektedir. Erkek çocuğu olanın ak otağa, kız çocuğu olanın kızıl otağa ve çocuğu olmayanın kara otağa oturtulması bir toplumsal sınıflamadır.

Kız çocukları gayet değerlidir. Bu sonuca hem yukarıda anlatılan olaydan hem de Pay Bicen adındaki bir beyin kızı olsun diye dua etmesinden (bk. Ergin, 2004: 8) varabiliriz. Çocuğu olmayan asıl değersiz olandır. Tanrının çocuğu olmayanı cezalandırdığına inanılır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde birkaç yede geçen “Kalabalık korkutur” atasözü de çocuğa verilen değeri ortaya çıkarır. Çünkü çocuk ölenlerin yerini alır ve ne kadar çok çocuk o kadar asker demektir. Çocukların eğitimi de aile arasında bölünmüştür. Erkek çocuğu baba, kız çocuğu ise ana yetiştirmektedir. Tarih boyunca Türk kadının doğurganlık özelliği ön plândadır. Eski Türklerde çocuksuz aile lanetlenmiş gibi görülürdü. Bundan kurtulmak isteyenler adaklarda bulunurlardı. Kız veya erkek gözetmeksizin çocuğun doğuşu müjdeye değerdir ve doğum şenliklerle kutlanmaktadır (Kurt, 2002, V, 762). Türk kadının doğurganlık özelliği yüzyıllardır gelen Türk soyunun nüfus artışını sağlamadaki en önemli faktördür. Örneğin XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Rum diyarındaki Türklerin nüfus artışı kadının doğurganlık özelliğine bağlıdır (Baykara, 2002: VII, 336-338). Osmanlı döneminde kadınların süs

eşyaları arasında başlıklar vardır. Bu başlıklardan sarkan altınların sayısı bazı yörelerde kadının çocuklarının sayısını göstermektedir (Özbağı, 2002:VII, 1186). Bu sayı arttıkça itibarı da artmaktadır.

Dirse Han'ın eşine baktığımızda hem erine kadınlık hem de analık açısından gayet olumlu bir rol üstlendiğini görürüz. Eşinin kendisine sinirlenmesine rağmen oldukça makul davrandığı ve aile içindeki bir probleme çözüm aradığı görülmektedir. Dirse Han'ın eşinin önerilerini yerine getirmesi karısına ne kadar değer verdiğini ve onun fikirlerine saygı duyduğunu göstermektedir. Dirse Han'ın eşine "Han kızı" diye tabir etmesi eşinin soylu bir aileden geldiğini göstermektedir.

Dirse Han'ın eşi üstün analık rolünü de üstlenmiştir. Yanına kırk ince belli kız alarak oğlunu aramaya gitmesi onun hem cesaretinin hem de analık sorumluluğunun güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Dirse Han'ın eşi kocasına bağlı olduğundan daha fazla çocuğuna bağlıdır. Dirse Han oğlu Buğaç'ı ölüme terk etse de anası oğlunu ölüme terk etmeyerek gidip onu kurtarmıştır.

Dirse Han'ın kaçırılmasına kadının gönlü razı olmamış oğlunu göndererek onun kurtulmasını sağlamıştır. Hem analık görevini hem de eşine olan kadınlık sorumluluğunu son derece uygun vaziyette yerine getirmiştir. Hem oğlunu hem de kocasını ölümden kurtarmıştır.

6.2.2. Burla Hatun (Salur Kazan Bey'in Eşi ve Uruz'un Anası)

6.2.2.1. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Destanı'nda Burla Hatun

Kazan Bey bir gün ava gider. Kâfirler azgını Şökli Melik bunu işitir. Yedi bin askeri ile gece yarısı Kazan Bey'in yurduna baskın yaparak evini yağmalar. Kırk ince belli kız ile karısı Burla Hatun'u ve üç yüz yiğit ile oğlu Uruz'u tutsak eder.

Aynı gece Kazan av yerinde kaygılı bir rüya görür ve avdan evine dönenme kararı verir. Yurduna döndüğünde olanları işitir. Öte yandan Şökli Melik şenlik yapmaktadır ve Burla Hatun'u saki yapmak ister. Kırk kadından hangisinin Burla Hatun olduğunu bilmediği için bir oyuna girer. Kazan'ın oğlu Uruz'un öldürülmesini ve onun etinden yemek yapılarak kadınlara verilmesini söyler, hangisi yemezse o Burla Hatun'dur der. Bunu duyan Burla Hatun gizlice oğlunun yanına gider oğluna Şoylar:

*"Oğul oğul ay oğul
Beyim oğul gözüüm oğul
Bilir misin neler oldu
Söyleştiler fısıl fısıl
Kâfirin işini duydum
Penceresi altın otağımın kabzası oğul
Oğul oğul ay oğul
Dokuz ay dar karnımda taşıdığım oğul
On ay deyince dünyaya getirdiğim oğul
Dolaması altın beşikte beklediğim oğul
Beşiklere beleyip ak sütümü emzirdiğim oğul
Kâfirler bu sefer çok kötü düşündüler!"* (Sepetçioğlu, 1998: 59)

dedikten sonra olanları anlatır ve ne yapması gerektiğini sorar. Oğlu Uruz cevap verir:

*"Kadın ana karşıma geçip ne böğürüyorsun
Ne bağırırısın ne ağlarsın
Bağrım ile yüreğimi ne dağlarsın
Geçmiş benim günümü ne hatırlarsın
Hey ana Arap atlar olan yerde
Bir tay olmaz mı olur
Kızıl develer olan yerde
Bir deve yavrusu olmaz mı olur
Akça koyunlar olan yerde
Bir kuzucak olmaz mı olur"*

*Sen sağ ol kadın anam babam sağ olsun
Bir benim gibi oğul bulunmaz mı?”* (Sepetçioğlu, 1998: 60-61) dedikten sonra kâfire yakalanmamak için kendi etinden yemesini söyler.

Uruz öldürülmeden Kazan Bey adamlarıyla yetişir. Büyük bir savaşın ardından Kazan Bey eşini ve çocuğunu kurtarır (Ergin,2004: 6-7).

Burla Hatun'un bu olayda namusuna ne kadar değer verdiği görülmektedir. Hangi ana evladının etini yemeye razı olabilir. Burla Hatun'un eşine olan bağlılığı ve iffetine olan düşkünlüğü evlat eti yiyecek kadar güçlüdür. Bu noktada verilmek istenen mesaj en zor durumlarda bile ihanet edilmemesi ve iffetin korunmasıdır.

6.2.2.2. Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Esir Düştüğü Destan'da Burla Hatun

Kazan Bey, oğlu Uruz'u da yanına alarak ava gider. Av esnasında on altı bin kâfirin saldırısına uğrarlar. Uruz düşmana esir düşer; fakat babası bundan habersiz oğlunun eve döndüğünü sanmaktadır. Düşmanın ezildiğini sanarak askerleriyle evine döner.

Kazan Bey'in hanımı boyu uzun Burla Hatun oğlunun bu ilk avıdır diye Kazan Bey'i ve Uruz'u karşılamak için büyük hazırlık yaptırır. Burla Hatun oğlunun gelmediğini görünce şöyle der:

*“Beri gel Salur Beyi Salur heybeti
Başımın bahtı evimin tahtı
Han babamın güveyisi
Kadın anamın sevgisi
Babamın anamın verdiği
Göz açtığımda gördüğüm
Gönül verip sevdiğim
Bey yiğidim Kazan
Kalkıp yerinden doğruldun
Oğlun ile yelesi kara soyla atına sıçrayıp bindin
Göğsü güzel koca dağlarda ava çıktın
Boynu uzun çatal boynuz geyiği tutup yıktın
Semiz etini yüklettin geri döndün
İki vardın bir gelirsin yavrum hani
Karanlık gecede bulduğum oğlum hani
Benim yavrum görünmez bağrım yanar
Uçurmuş kayalardan Kazan oğlan uçurdun mu
Tali Sazın aslanına yedirdin mi
Yoksa kara dinli kâfire uğrattın mı
Ak ellerini kollarını bağlattın mı
Kâfirin önünce yürüttün mü
Dili damağı kuruyup dört yanma baktırdın mı
Kara gözden acı yaşını döktürdün mü
Kadın ana bey baba diye inlettin mi,”* der ve tekrar şöyle der:

*“Oğul oğul ay oğul
Evimin direği oğul
Karşı yatan kara dağımın yükseği oğul
Karamış gözlerimin aydını oğul
Sam yelleri esmeden Kazan, kulağım, çınlıyor
Sarımsak otunu yemeden Kazan, içim yanıyor
Sarı yılan sokmadan akça tenim kalkıp şişiyor
Kurumuşça göğsümde sütüm oynuyor
Yalnızca oğul haberini Kazan, de gel bana
Demez olursan yana yakıla beddua ederim Kazan sana”* der ve bir daha şöyle der:

“Kargı gönder oynatanlar vardı geldi
 Altın mızrak oynatana Yârap noldu
 Kara koç ata binenler vardı geldi
 Soylu yüğrük atlı bir oğula Yârap noldu
 Uşak geldi ulak geldi
 Yalnız bir oğula Yârap noldu
 Yalnız oğul haberini Kazan, de gel bana
 Demez olursan yana yana beddua ederim Kazan” der ve bir daha şoylar:

“Kuru kuru çaylara su getirdim
 Kara elbiseli dervişlere adak verdim
 Yanıma doğru baktığımda komşumu görüp gözettim
 Umanıma bekleyenime yemek yed irdi m
 Aç görsem doyurdum çıplak görsem donattım
 Dilek ile bir o gulu zor buldum
 Yalnız oğul haberini a Kazan, de gel bana
 Demez olursan yana yakıla beddua ederim Kazan sana” der ve bir daha şoylar:

“Karşı yatan kara dağdan
 Bir oğul uçurdunsa söyle bana
 Kazma ile yıktırayım
 Taşkın akan, deli sudan
 Bir oğul uçurdunsa söyle bana
 Gözelerini tıkatayım
 Azgın dinli kâfirlere
 Bir oğul tuturdunsa söyle bana
 Han babamın yanına ben varayım
 Sayısız asker bol hazine alayım
 Paralanıp soylu atımdan inmeyince
 Yenim ile alca kanımı silmeyince
 Kol but olup yeryüzüne düşmeyince
 Yalnız oğul haberini almayınca
 Kâfir yollarından dönmeyeyim” der ve yine şoylar:

“Yoksa o Kazan ayağımdan çizmeyi atayım mı
 Kara tırnak ak yüzüme çalayım mı
 Güz elması gibi al yanaklarımı yırtayım mı
 Çemberime alca kanımı dökeyim mi
 Can dayanmaz acıları senin yurduna salayım mı
 Oğul oğul diyerek bağırayım mı
 Develerden kızıl deve burdan geçti
 Yavruları ardınca geçti çığırsıp geçti
 Ben de yavrucuğumu aldırılmışım inleyeyim mi?
 Kara koç atlardan soylu at burdan geçti
 Taycığı acıyla kişnedi geçti
 Taycığımı yitirmişim ben de kişneyeyim mi öyle?
 Ağıllardan akça koyun buradan geçti
 Kuzucağı meleşip beraber geçti
 Kuzucağımı aldırılmışım meleyeyim mi
 Oğul oğul diye bağırayım mı” der ve bir daha şoylar:

“Kalkıp yerimden doğrulayım diyordum
 Yelesi kara soylu atıma bineyim diyordum
 Kudretli Oğuz içine gireyim diyordum
 Ala gözlü gelin alayım diyordum
 Kara yerde ak otağlar dikeyim diyordum
 Alıp oğlumu kutsal gelin odasına geçireyim diyordum

*Murat ile maksuda erdireyim diyordum
Murada erdirmedin beni
Kara başımın bedduası tutsun Kazan seni
Bir benim yavrum görünmüyor bağırm yanıyor
Neyledin, de gel bana*

Demez olursan yana yakıla beddua ederim Kazan sana” der (Sepetçioğlu, 1998: 105-108) . Bunları duyduktan sonra Kazan oğlunu kurtarmaya gider.

Kazan düşman iline giderek savaşır. Bir müddet sonra göz kapağına kılıç isabet eder ve kendisini sarp yerlere atar. Bu sırada Burla Hatun kırk ince belli kızı yanına alarak yetişir. Oğuz beyleri de birer birer yetişirler. Büyük bir savaş olur. Kazan ortaya hücum ederek Şökli Melik’i öldürür. Burla Hatun kâfirin kara tuğunu kılıçlar, yere düşürür. Kâfir ordusu yenilir. Böylece Kazan ve Burla Hatun oğullarını kurtarır (Ergin, 2004: 10-11).

Burla Hatun Salur Kazan’ın evinin yağmalanması destanında mükemmel bir eş rolüyle karşımıza çıktıktan sonra Kazan Bey’in oğlu Uruz Bey’in esir düştüğü destanda mükemmel bir ana rolü üstlenmiştir. Oğlunu kurtarması için hem eşini teşvik etmiş sonra da dayanamayarak kendisi savaş meydanına gidip kılıç kullanmıştır. Burada kadının savaşçı bir rolünün olduğu da açıkça ortaya çıkmaktadır. Burla Hatun yukarıda anlattığımız iki destanda da bir cesaret örneği göstermiştir.

Burla Hatun’un gidip babamdan “bol hazine ve asker alayım” cümlesi de dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Kadın baba ocağından çıktıktan sonra aile ile ilişkisi kesilmemektedir. Burla Hatun babasının desteğini arkasında hissetmiş olmalıdır ki babasının mal ve askerini alabilsin. Baba ocağının her zaman kadının arkasında bir destek olarak görüldüğü açıkça ortadadır.

6.2.3. Banı Çiçek

Pay Büre’nin bir oğlu, Pay Bicen’in de bir kızı olur. Bu çocukları beşik kertme ile nişanlarlar. Erkek çocuk Bamsı Beyrek, kız çocuk ise Banı Çiçek’tir.

Çocuklar büyüdükten sonra bir geyik vesilesiyle Bamsı Beyrek Banı Çiçek’in otağına gelir (Ergin, 2004: 8). Otağın önünde yetiştiği geyiği vurur. Banı Çiçek otağdan bakmaktadır ve dadılar bu babadan görgüsüz bize erlik mi gösteriyor varın bundan pay isteyin der.

Kısırca Yenge adında bir hatun vardır. Beyrek’in yanına gidip hey yiğit bize pay ver der. Beyrek de ben avda değilim alın hepsi sizin olsun dedikten sora bu otağ kimindir diye sorar. Kısırca Yenge bu otağ Pay Biçen kızı Banı Çiçek’in otağıdır der. Beyrek’in kanı kaynar edeple geri döner.

Kızlar geyiği alır ve Banı Çiçek’e götürür. Banı Çiçek geyiğe bakar bir sultan semiz yaban geyiği kızlar bu yiğit kimdir diye sorar. Kızlar sultanım bu yiğit yüzü örtülü güzel yigittir. Beyoğlu beymiş derler. Banı Çiçek babam bana ben seni yüzü örtülü Beyrek’e verdim derdi, bu yiğit o olmasın, çağırın bir haberleşelim der.

Beyrek gelir. Banı Çiçek yaşmaklanır, haber sorar: “Yiğit, gelişin nerden? Beyrek: İç Oğuzdan der, İç Oğuzda kimin nesisin? Pay Püre Beyoğlu Bamsı Beyrek dedikleri benim. Kız: Peki ya ne yapmaya geldin yiğit? der. Beyrek de: Pay Piçen Beyin bir kızı varmış, onu görmeğe geldim der. Kız: O öyle insan değildir ki sana görünsün, amma ben Banı Çiçek’in dadısıyım, gel şimdi seninle ava çıkalım, eğer senin atın benim atımı geçerse onun atını da geçersin, hem seninle ok atalım, beni geçersen onu da geçersin ve hem seninle güreşelim, beni yenersen onu da yenersin der. Beyrek kabul eder! Pekâlâ, hemen atına bin.” der.

Ata binerler, at koşurdular Beyrek kızı geçer. Ok atarlar yine Beyrek kızı yener. İki pehlivan olup güreşirler. Beyrek kızı yine yener. Kız o zaman: “Yiğit, Pay Piçen’in kızı Banı Çiçek benim der. Beyrek üç öper bir dişler, düğün kutlu olsun Han Kızı diye parmağından altın yüzüğü çıkarır kızın parmağına geçirir. Aramızda bu nişan olsun Hân Kızı der. Kız der: Mademki öyle oldu, bundan sonra uzak durmamız gerek Beyoğlu. Beyrek de ne olacak Hanım, baş üzerine” der.

Beyrek evine gelir. Babasına evlenmek istediğini ima eder. Babası nasıl bir kız istediğini sorar. Aralarındaki diyalog şöyledir:

-“Baba bana bir kız alıver ki ben yerimden kalkmadan o kalkmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmeli, ben hasmıma varmadan o bana baş getirmeli, böyle kız alıver baba bana.

-Oğul sen kız istemiyorsun, kendine denk bir yoldaş istiyormuşsun, oğul galiba senin istediğin kız Pay Piçen Bey kızı Banı Çiçektir.

-Evet ya, evet aksakallı, aziz baba benim de istediğim odur” (Sepetçioğlu, 1998: 72-74).

Evlenecekleri gece Banı Çiçek’i almak isteyen Bayburt Hisarı’nın Bey’i yedi yüz askerini göndererek Bamsı Beyrek’i yakalatır ve esir eder. Bunun üzerine yedi kız kardeşi ak çıkarırlar kara giysiler giyerler. Banı Çiçek ak kaftanını çıkarır karalar giyer. Al yanağını çekip yırtar. Şöyle ağlaşırlar:

*“Vay al duvağımın sahibi!
Vay alnımın, başımın umudu!
Vay şah yiğidim! Vay şahbaz yiğidim!
Doyuncaya kadar yüzüne bakamadığım hanım yiğit!
Nereye gittin, beni yalnız koyup canım yiğit!
Göz açıp da gördüğüm,
Gönül açıp da gördüğüm,
Gönül ile sevdiğim,
Bir yastıkta baş koyduğum,
Yolunda öldüğüm, kurban olduğum!
Vay Kazan beyin güvendiği!
Vay güçlü Oğuz’un imrendiği Beyrek Han!”* (Birgül, 1999: 233)

Beyrek’ten on altı yıl hiçbir haber alınamaz. Banı Çiçek yıllarca Beyrek’i bekler, Banı Çiçek’in abisi Beyrek’ten kim haber getirirse kardeşini ona vereceğini söyler. Yalancı oğlu Yaltacuk, yalandan bir oyunla Beyrek’in öldüğüne herkesi inandırır. Banı Çiçek kendini paralayarak söyler:

*“Vay göz açıp gördüğüm
Gönül verip sevdiğim
Vay al duvağımın sahibi
Vay alnımın başımın umudu
Han Beyrek”* (Sepetçioğlu, 1998: 80).

Bu arada Yalancı oğlu Yaltacuk Banı Çiçek’e küçük düğünü yapar, büyük düğün için gün koyar.

Bir gün kâfirlerin kutsal günleridir. Her biri yemekte içmektedir. Beyrek’i de getirip kopuz çaldırırlar. Beyrek yüce çardaktan bakar bezirgânları görür. Bunları gördüğünde haberleşir:

*“Düz engin havası hoş yerden gelen kervancı
Bey babamın kadın anamın hediyesi kervancı
Ayağı uzun küheylan ata binen kervancı
Ünümü anla sözümlü dinle kervancı
Ulaş oğlu Salur Kazam sorar olsam sağ mı kervancı
Kudretli Oğuz içinde
Kıyan Selçuk oğlu Deli Dündan sorar olsam sağ mı kervancı
Kara Göne oğlu Kara Budağı sorar olsam sağ mı kervancı
Ak sakallı babamı ak pürçekli anamı sorar olsam sağ mı kervancı
Göz açıp da gördüğün
Gönül ile sevdiğim
Pay Piçen kızı Banı Çiçek evde mi kervancı
Yoksa kimseye vardı mı kervancı
Söyle bana
Kara başım kurban olsun kervancı sana”* der.

Bezirgânlar da cevap verir:

“Sağ mısın esen misin canım Bamsı
 On altı yılın özlemlisi Beyim Bamsı
 Kudretli Oğuz içinde Kazan Beyi sorar olsan sağdır Bamsı
 Kıyan Selçuk oğlu Deli Dûndan sorar olsan sağdır Bamsı
 Kara Göne oğlu Budağı sorar olsan sağdır Bamsı
 O Beyler ak çıkardı kara giydi senin için Bamsı
 Aksakallı babanı Ak bürçekli ananı sorar olsan sağdır Bamsı
 Ak çıkarıp kara giydiler senin için Bamsı
 Yedi kız kardeşini yedi yol ayrımında ağlar gördüm Bamsı
 Güz elması gibi al yanaklarını yırtar gördüm Bamsı
 Vardı gelmez kardeş diye feryad eder gördüm Bamsı
 Göz açıp da gördüğün
 Gönül verip sevdiğin
 Pay Piçen kızı Banı Çiçek
 Küçük düğününü yaptı büyük düğününe gün sayıyor
 Yalancı oğlu Yaltacığa varır gördüm Han Beyrek
 Parasarın Bayburt Hisarından uçmağa bak
 Allı pullu gerdeğine gelmeğe bak
 Gelmez olsan Pay Piçen kızı Banı Çiçeği aldırдын bunu böyle bil” (Sepetçioğlu, 1998: 80-82).

Bayburt Hisarı Bey’inin bir kızı vardır. Bu kız Beyrek’e âşık olur. Kız Beyrek’e seni buradan kurtarırsam beni helalliğine alacağına söz verir misin der. Beyrek de kendisini kurtarması karşılığında dönüp kızı helalliğine alacağına söz verir. Bu kız Beyrek’i kurtarır.

Beyrek şölen yemeğinin yanına gelir. Karnını doyurduktan sonra kazanları teper, döker devirir. Beyrek kalkar, kadınların yanına varır. Zurnacıları kovar, davulcuları kovar, kimini döver, kiminin başını yarar. Kadınların oturduğu otağa gelir, eşğin ortasına oturur. Bunu gören Kazan Bey’in eşi uzun boylu Burla Hatun bre edepsiz izinsiz benim yanıma gelmek düşer mi diye kızar. Beyrek de ben Kazan Bey’den izinliyim der. O zaman Burla Hatun maksadın ne diye sorar. Beyrek de kocaya varacak kız kalksın oynasın ben de kopuz çalayım der.

Kısırca Yenge kocaya varan benim der oynar. Beyrek kopuz çalıp söyler:

“And içmişim kısır kısırağa bindiğim yok
 Binip gazâ, meydanına vardığım yok
 Öküç ardında çobanlar sana bakar
 Buldur buldur gözlerinin yaşı akar
 Sen onların yanına var
 Muradını onlar verir iyi bil
 Seninle benim işim yok
 Kocaya varan kız kalksın
 Kol sallayıp oynasın
 Ben kopuz çalayım”

Kısırca Yenge oturur. Boğazca Fatma kalkar, evlenen benim der ve oynar. Beyrek söyler:

“And içeyim bu sefer boğaz kısırağa bindiğim yok
 Binip gazâ meydanına vardığım yok
 Evinizin ardı derecik değil miydi
 Köpeğinizin adı Barak değil miydi
 Senin adın kırk oynaşlı Boğazca Fatma değil miydi
 Daha ayıbını açarım iyi bil” ekler:

“*Seninle benim oyunum yok
Var yerine otur
Kocaya varan yerinden kalksın
Var yerine otur
Kocaya varan yerinden kalksın
Ben kopuz çalayım
Kol sallayıp oynasın*”

Boğazca Fatma:

“*Boy boy boğmalar çıkar deli ozan
Gelip tatlıca söyleşmelerimizi bozan
Olanca ayıbımızı başımıza kakan
Ellerin içinde yüz suyumuz döküp ırzımıza söyleyen*”

Boğazca Fatma Banı Çiçek’e der:

“*Bak kız senin yüzünden bize neler dendi
Kalk oynarsan oyna oynamazsan cehenneme kayna
Beyrek’ten sonra başına bunlar geleceği belliydi.*”

Bunun üzerine Burla Hatun Banı Çiçek’e kalk oyna der. Banı da kendisine ne söyleyeceğini merak ettiği için oynamaya kalkar. Beyrek söyler:

“*Han kızı sensin, evet, belli
Ben bu yerden gideli olmuşsun deli
Nice karlar yağmış dize çıkmış
Han kızının evinde kul halayık tükenmiş
Maşrapa almış suya varmış kar soğuşunda
Bileğinden on parmağını soğuk vurmuş
Kızıl altın getirin Han kızma parmak yontun
Ak gümüş getirin Han kızına tırnak yontun
Ayıplıca Han kızı Kocaya varmak ayıp olur*”

Bunu işitince Banı Çiçek kızar: “Bre deli ozan ben ayıplı mıyım ki, bana ayıp koşuyorsun.” der; gümüş gibi ak bileğini açar, elini çıkarır. Beyrek’in geçirdiği yüzük görünür. Beyrek yüzüğü tanır ve söyler:

“*Beyrek gideli yüksek tepenin başına çıktın mı kız
Kıvranıp dört yanına baktın mı kız
Kargı gibi kara saçını yoldun mu kız
Kara gözden acı yaşım döktün mü kız
Güz elması gibi al yanağını yırttın mı kız
Gelenden geçenden Beyreğin haberini sordun mu kız
Sevdiğim Bamsı Beyrek diye ağladın mı kız
Sen kocaya varıyorsun altın yüzük benimdir ver bana kız*”

Banı Çiçek:

“*Beyrek gideli yüksek tepenin başına çıktığım çok
Kargı gibi saçımı yolduğum çok
Güz elması gibi al yanağımı yırttığım çok
Vardı gelmez bey yiğidim Han yiğidim Beyrek diye ağladığım çok
Seviştığım Bamsı Beyrek sen değilsin
Altın yüzük senin değildir
Altın yüzükte çok nişan vardır*”

Altın yüzüğü istiyorsan nişanını söyle”

Beyrek der:

*“Gün doğanda Han Kızı yerinden kalkmadın mı
Boz aygırın beline binmedin mi
Senin evinin önünde yaban geyiği yıkmadım mı
Sen beni yanına çağırmadın mı
Seninle meydanda at koşturmadık mı
Senin atını benim atım geçmedi mi
Ok atınca ben senin okunu geride bırakmadım mı
Güreşte ben seni yenmedim mi
Üç öpüp bir ısıtıp
Altın yüzüğü parmağına geçirmedim mi
Seviştiğin Bamsı Beyrek ben değil miyim”*

Bunun üzerine Beyrek olduğunu anlar. Cübbesi ile çuhası ile Beyrek’in ayağına kapanır. Beyrek’e dadılar kaftan giydirip donatırlar. Hemen kız sıçrar ata biner, Beyrek’in babasına anasına müjdeye koşturup gider. Banı Çiçek:

*“Kıvrım kıvrım kara dağın yıkılmıştı yüceldi sonunda
Kanlı kanlı suların çekilmişti çağladı sonunda
Kaba ağacın kurumuştur yeşerdi sonunda
Şahbaz atın kocamıştı tay verdi sonunda
Kızıl develerin iki büklümdü yavru verdi sonunda
Ak koyunun kocamıştı kuzu verdi sonunda
On altı yıllık hasretin oğlun Beyrek geldi sonunda
Kayın baba kaynana muştuma ne verirsiniz”*

Beyreğin babası anası der:

*“Dilin için öleyim gelinciğim
Yoluna kurban olayım gelinciğim
Yalan ise bu sözlerin gerçek olsun gelinciğim
Sağ esen çıkıp gelse
Karşı yatan kara dağlar sana yatak olsun
Soğuk soğuk suları sana içme olsun
Kulum halayığım sana cârîye olsun
Şahbaz atlarım sana binek olsun
Katar katar develerim sana kervan olsun
Ağıllarda akça koyunum sana şölen olsun
Altın akçem sana harçlık olsun
Penceresi altın otağım sana gölge olsun
Kara başım kurban olsun sana gelinciğim”*

Beyrek’i görüp onun Beyrek olduğunu anlayınca anası babası söyler:

*“Penceresi altın otağımın kabzası oğul
Kaza benzer kızımın gelinimin çiçeği oğul
Görür gözümün aydını oğul
Tutar belimin kuvveti oğul
Kudretli Oğuzun imrendiği canım oğul”*

Kırk gün kırk gece düğün yaparlar (Sepetçioğlu, 1998: 80-97). Beyrek esir kalan otuz dokuz yiğidini de kurtarmak ister ve harekete geçer. Adamlarıyla kâfirin kilisesini yıkıp cami yaparlar. Keşişleri öldürüp ezan okuturlar. Beyrek, Melik’in kızını da alıp geri döner (Ergin, 2004: 9-10).

Banı Çiçek rolünde ilk göze çarpan beşik kертmesinin göзükmesidir. Beşik kертmesi bir kültür parçasıdır. Türk toplumunun evliliğe büyük önem verdiğini göstermektedir. Tarihi kaynaklardan bilmekteyiz ki birbirine yakın ailelerden, “beşik kертmesi” denilen bir gelenek ile çocukları birbirine nişanlayanlar vardır. Ancak düğün yapılmadan önce evlenecek gençlerin onayı alınır (Kurt, 2002: V, 761).

Banı Çiçek’in asıl rolü ise silah kullanan, ata binen ve güreş tutan bir kişiliğe sahip olmasıdır. Bir bey kızı olan Banı Çiçek’in bu meziyetlere sahip olması savaşçı bir toplumda yetişen kadının da savaşçılık özellikleri taşıdığını bir kez daha gösterir.

Beyrek’in esir düşmesiyle söylenen sözler de önemlidir. Banı Çiçek eşinin yoluna ölüp, kurban olacak kadar çok sevmektedir. Eşinin ölüm haberine kadar yıllarca sadakatle eşinden haber bekleyen Banı Çiçek, kadının bağıllık rolünü üstlenmiştir.

Beyrek’i kurtaran tekfurun kızı ise sevgisinin peşine takılıp babasının düşmanına kendisini alması karşılığında yardım edip kaçmasını sağlamıştır. Beyrek de bu kıza verdiği sözü tutup tekrar dönerek onu alıp Oğuz’a getirmiştir.

6.2.4. Beyrek’in Kız Kardeşleri

Beyrek’in yedi tane kız kardeşi vardır. Bunların ağabeylerine oldukça düşkün oldukları gözlenmektedir. Özellikle Beyrek’in esir düşmesi ve öldüğü haberi üzerlerine çok üzürlüler. Beyrek’in kız kardeşlerinden çok detaylı olarak bahsedilmese kızların müdahil olduğu diyaloglar vardır. Ayrıca Beyrek Banı ile evlendikten sonra yedi kız kardeşini yedi yiğitle evlendirmektedir. Bu da ağabeylerin kız kardeşlere karşı sorumluluğunu göstermektedir.:

Beyrek esir düştüğü yerden kurtulup evlerinin önüne gelince küçük kız kardeşini görür. Kız “kardeş Beyrek” diye ağlıyordur. Beyrek’in kardeşlerinin abisi için derinden üzüntü ve yas içindedirler. Bu da aile bağlarının ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir. Kardeşlik sevgisi bağlamında Beyrek’in esir düştüğü destanda kız kardeşlerin ağabeylerine yönelik söylemlerine bakalım

Beyrek kızı yanına çağırarak söyler:

*“Bre kız ne ağlıyorsun ne bağırılıyorsun ağam diye
Yandı bağırım yakıldı içim
Yoksa ağam gitmiş gelmemiş midir?
Yüreğine kaynar yağlar mı dökülmüştür
Kara bağırın mı sarsılmıştır
Ağam diye ne ağlarsın inlersin
Yandı bağırım yakıldı içim
Karşı yatan kara dağı sorar olsam kimin yaylağı
Soğuk soğuk sularını sorar olsam kimin içmesi
Tavla tavla koç atları sorar olsam kimin bineğı
Katar katar develeri sorar olsam kimin katarı
Ağıllarda akça koyunu sorar olsam kimin sürüsü
Karalı mavili otağı sorar olsam kimin gölgesi
Ağız dilden kız kişi haber bana
Kara başım kurban olsun bugün sana”*

Kız der:

*“Çalma ozan söyleme ozan
Benim gibi yaslı kızın nesine gerek ozan
Karşı yatan kara dağı sorar olsan
Ağam Beyrek’in yaylası idi
Ağam Beyrek gideli yaylayam yok
Soğuk soğuk sularını sorar olsan
Ağam Beyrek’in içmesi idi*

*Ağam Beyrek gideli içenim yok
Tavla tavla koç atları sorar olsan
Ağam Beyrek'in bineği idi
Ağam Beyrek gideli binenim yok
Katar katar develeri sorar olsan
Ağam Beyrek'in katarı idi
Ağam Beyrek gideli yükleyenim yok
Ağıllarda akça koyunu sorar olsan
Ağam Beyrek'in sürüsü idi
Ağam Beyrek gideli şölenim yok
Karalı mavili otağı sorar olsan
Ağam Beyrek'indir
Ağam Beyrek gideli göçenim yok”*

Yine kız söyler:

*“Bre ozan
Karşı yatan kara dağdan geldiğinde geçtiğinde
Beyrek adlı bir yiğide rastlamadın mı
Taşkın suları aşır geldiğinde geçtiğinde
Beyrek adlı bir yiğit görmedin mi
Ağır adlı şehirlerden geldiğinde geçtiğinde
Beyrek adlı bir yiğide rastlamadın mı
Bre ozan gördün ise söyle bana
Kara başım kurban olsun ozan sana”*

Kız yine söyler:

*“Karşı yatan kara dağım yıkılmıştır
Ozan senin haberin yok
Gölgelice ulu ağacım kesilmiştir
Ozan senin haberin yok
Dünyalıkta bir kardeşim alınmıştır
Ozan senin haberin yok
Çalma ozan söyleme ozan
Benim gibi yaşlı kızın nesine gerek ozan
Az ötende düğün var düğüne varıp öt”*

Beyrek bundan geçer, büyük kız kardeşlerinin yanına gelir. Bakar görür kız kardeşleri karalı mavili oturuyorlar. Beyrek söyler:

*“Sabah gün doğanda yerinden kalkan kızlar
Ak otağı bırakıp kara otağa giren kızlar
Ak çıkarıp, kara giyen kızlar
Yürek gibi katılaştıran yoğurttan ne var
Kara saç altında bazlamaçtan ne var
Dağarcığımızda ekmekten ne var
Üç gündür, yoldan geldim doyurun beni
Üç güne varmasın Allah sevindirsin sizi” (Sepetçioğlu, 1998: 85-87).*

Kızlar varıp yemek getirirler. Beyrek'in karnını doyururlar. Beyrek: “Ağanızın başı ve gözü sadakası eski kaftanınız var ise giyeyim düğüne varayım, düğünde elime kaftan verirler, tekrar kaftanınızı geri vereyim” der. Varırlar, Beyrek'in kaftanı var imiş, buna verirler. Alıp giyer, boyu boyuna, beli beline, kolu koluna yakışır. Büyük kız kardeşi bunu Beyrek'e benzetir kara çekme gözleri kan yaş dolar ve söyler:

“Bre Ozan!

*Kara çekik gözlerin keskince bakabilseydi
Ağam Beyrek diyeydim ozan sana
Yüzünü kara saç örtmeseydi
Ağam Beyrek diyeydim ozan sana
Sağlam sağlam bileklerin solmasaydı
Ağam Beyrek diyeydim ozan sana
Salına salına yürüyüşünden
Aslan gibi duruşundan
Kasıla kasıla bakışından
Ağam Beyrek'e benzetirim ozan seni
Sevindirdin yerindirme ozan beni”*

Kız bir daha söyler:

*“Çalma ozan söyleme ozan
Ağam Beyrek gideli bize ozan geldiği yok
Üstümüzden kaftanımızı aldığı yok
Boynuzu burma koçlarımızı aldığı yok”* (Sepetçioğlu, 1998: 87-88).

6.2.5. Deli Dumrul'un Anası ve Eşi

Duha Koca oğlu Deli Dumrul adında bir yiğit vardır. Bu karakterin canını Azrail almak ister. Deli Dumrul Allah'a yalvararak canımı alacaksan sen al, Azrail'e bırakma der. Allah onu affeder; ancak canının yerine can bulması gerekmektedir. Deli Dumrul babasına canını ister; fakat can tatlı geldiğinden babası canını vermez. Anasına gider ve söyler:

*“Ana bilir misin neler oldu
Gökyüzünden al kanatlı Azrail uçup geldi
Ağca benim göğsüme basıp kondu
Hırladıp canım alır oldu
Babamdan can diledim ana vermedi
Senden can dilerim ana
Canın bana verir misin?
Yoksa oğul Deli Dumrul diye ağlar mısın”*

Buna karşılık anası söyler:

*“Oğul oğul ay oğul
Dokuz ay dar karnımda götürdüğüm oğul
Tolma beşiklerde belediğim oğul
On ay deyince dünya yüzüne getirdiğim oğul
Tolap tolap ak sütümü emdirdiğim oğul
Akça burçlu hisarlarda tutulaydın oğul
Şası dinli kâfir elinde tutsak olaydın oğul
Altın akça gücüne şalubanı seni kurtaraydım oğul
Yaman yere varmışsın vara bilmen
Dünya şirin can aziz
Canımı kıyabilmen bellü bilgil”* der ve canını vermez (Ergin, 2004: 181-182).

Deli Dumrul canı yerine can bulamadığından Azrail gelir ve Deli Dumrul'un canını ister. Deli Dumrul hasreti olduğu karısı ve iki oğlunu görmek istediğini ve onlara emanet edeceği şeyler olduğunu söyleyerek biraz daha izin ister ve karısının yanına gelir. Olanları anlatır (Ergin, 2004: 11-12):

*“Bilir misin neler oldu
Gökyüzünden al kanatlı Azrail uçup geldi*

Ağca benim göğsüme basıp kondu
 Tatlı canımı alır oldu
 Babama ver dedim can vermedi
 Anama ver dedim can vermedi
 Dünya şirin can tatlı dediler
 Şimdi
 Yüksek yüksek kara dağlarım sana yaylak olsun
 Soğuk soğuk sularım sana içit olsun
 Tavla tavla şahbaz atlarım sana binit olsun
 Penceresi altın büyük evim sana gölge olsun
 Katar katar develerim sana yüklet olsun
 Ağayıldı akça koyunum sana şölen olsun
 Gözün kimi tutarsa
 Gönlün kimi severse
 Sen ona var
 İki oğlancığı öksüz koyma”

Bunun üstüne kadın:

“Ne diyorsun, ne söylüyorsun
 Göz açıp gördüğüm
 Gönül verip sevdiğim
 Koç yiğidim, şah yiğidim
 Tatlı damak verip öpüştüğüm
 Bir yastıkta baş koyup emiştığım
 Karşıda yatan kara dağları
 Senden sonra ben neyleyim
 Yaylar olsam benim mezarım olsun
 Soğuk soğuk sularını
 İçer olsam benim kanım olsun
 Altın akçanı harcarsam benim kefenim olsun
 Tavla tavla şahbaz atına
 Biner olsam benim tabutum olsun
 Senden sonra bir yüğüdü
 Sevip varsam bile yatsam
 Ala yılan olup beni soksun
 Senin muhannet anan baban
 Bir can da ne var ki kıyamamışlar
 Arş tanık olsun kürsi tanık olsun
 Yer tanık olsun gök tanık olsun
 Kadir Tanrı tanık olsun
 Benim canım senin canına kurban olsun”(Ergin, 2004: 182-183).

Deli Dumrul destanında kadın iki rolde karşımıza çıkmaktadır. Birinci Deli Dumrul’un anasıdır. Bu ana rolü daha önce Oğuznamelerde rastladığımız ana rolüyle çelişmektedir. Kadının canı oğlunun canından daha tatlı gelmektedir. Bu yüzden kendi canını oğlunun canına tercih etmiştir. Diğer bütün olaylarda anaların canını hiçe sayıp çocuğunu kurtarmak için elinden geleni yaptığını görürüz; ancak buradaki kadın rolü önceki kadınlardan farklı olarak oluşturulmuştur.

Karşımıza çıkan diğer kadın rolü ise eş rolüdür. Deli Dumrul’un eşi oldukça vefakârdır. Eşine de son derece bağlıdır. Eşinin canını kendi canına tercih edecek kadar da yüreklidir. Eşi öldükten sonra kendisine hayatın haram olacağını söylediği sözlerden anlamak mümkündür. Gözü kocasından başka bir erkeği ve hiçbir değerli eşyayı görmemektedir.

6.2.6. Selcen Hatun

Oğuz zamanında Kanlı Koca bir gürbüz erin Kan Turalı adında yetişmiş bir oğlu vardır. Kanlı Koca oğlunu evlendirmek ister. Oğluna nasıl bir kız istediğini sorar. Oğlu:

“Ben yerimden kalkmadan o kalkmış olmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kâfir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı” der. Oğluna cevaben Kanlı Koca:

“Oğul sen kız istemezmişsin, bir yiğit bahadır istermişsin, o yorulup didinsin sen yiyessin içessin gün geçiresin” Kan Turalı:

“Evet, canım baba öyle isterim, ya varıp bir cici bici Türkmen Kızı alırsan; ne yaparım? Ellesem eli kırılıverir, söylesem sözü yok, dillesem dili...”

Trabzon Tekfuru'nun güzeller güzeli Selcen (Selcan) Hatun adında bir kızı vardır. Bu hatun sağına soluna iki çift yay çeken yiğit bir hatundur (Sepetçioğlu, 1998: 127-128). Tam Kan Turalı'nın istediği kızdır. Fakat kızın babası bu kızı alacak olanın kızı için sakladığı üç canavarı öldürmesi şartı koyar. Bu üç canavar kağan aslan, kara boğa ve kara erkek devedir. O zamana kadar kızı isteyen otuz iki beyin oğlu sadece boğa ile dövüşür daha ilkinde yenilerek hepsinin başı kesilir ve burca asılır (Ergin, 2004: 13). Kan Turalı babasına kendisine yakışır kız bulup bulmadığını sorar. Aralarında geçen diyalog şöyledir:

- Canım baba bana yarar kız buldun mu?
 - Buldum oğul hünerin var ise.
 - Altın akçe mi ister, katır deve mi ister?
 - Oğul hüner gerek hüner!
 - Baba yelesi kara soylu atıma eyer vurayım, kanlı kâfir eline akın edeyim, baş keseyim, kan dökeyim, kâfire kan kusturayım, kul hizmetçi getireyim, hüner göstereyim.

- Hay canım oğul hüner dediğim o değil. O kız için üç canavar beslemişler. Kim ki o üç canavarı bastırır, o kızı ona verirler. Bastırıp öldürmese onun başını keserler burca asarlar.

- Baba bu sözü sen bana dememeliydin, mademki dedin, elbette varmalıyım, başına kakınç yüzüme tokuç olmasın, kadın ana bey baba esen kalın! der.

Kanlı Koca: “Gördün mü ben bana nettim, oğlana korkunç haberler vereyim, belki gitmez döner diye düşünmüş idim.” der sonra söyler:

*“Oğul senin varacağı yerin
 Dolamaç dolamaç yolları olur
 Atlı batıp çıkamaz onun balçığı olur
 Ala yılan sökemez onun ormanı olur
 Gök ile boy ölçüşen onun kalesi olur
 Göz kamaştırıp gönül alan onun güzeli olur
 Hay demeden baş getiren cellâdı olur
 Sirtında kalkan oynar yayası olur
 Yaman yerlere yeltendin geri dön
 Aksakallı babanı kocamış ananı ağlatma”*

Kan Turalı kızar:

*“Ne söylersin ne dersin canım baba
 Bu kadar işten korkan yiğit mi olur
 Alp ere korku vermek ayıp olur
 Dolamaç dolamaç yollarını
 Mevlâ'm kor ise geceleyin at sürüp geçeyim
 Atlı batıp çıkamaz onun balçığına kumlar döşeyeyim
 Ala yılan sökemez ormanını
 Çakmak çakıp ateşe vereyim
 Gök ile boy ölçüşen kalelerini*

*Mevla 'm kor ise yapayım yıkayım
Göz kamaştırın gönül akın güzelinin boynun öpeyim
Sirtında kalkın oynar yayasının
Mevlâ 'm kor ise başını keseyim
Ya varayım ya varmayayım
Ya geleyim ya gelmeyeyim
Ya kara buğranın göğsü altında kalayım
Ya boğanın boynuzuna ilişeyim
Ya kükremiş aslanın pençesinde didileyim
Ya varayım ya gelmeyeyim
Yine görünceye kadar bey baba hatun ana esen kalın”* (Sepetçioğlu, 1998: 128-

130).

Kan Turalı yiğitlerini de yanına alarak yola çıkar ve Trabzon'a gelir. Üç canavarı da savaşarak öldürür. Selcen Hatun'u da yanına alarak Oğuz'a doğru yönelirler. Oğuz sınırına geldiklerinde Kan Turalı kırk yoldaşını babasına haberci olarak gönderir ve Kan Turalı ile Selcen Hatun güzel bir yerde konaklarlar. Kan Turalı konak yerinde uykuya dalar. Fakat Selcen Hatun kedisine âşık olanların arkalarına düşeceklerini düşünerek uyumaz. Ata binip nöbet tutar. Bu ara da tekfur kızı verdiği için pişman olmuş ve Kan Turalı ile Selcen Hatun'un arkasından altı yüz asker gönderir. Selcen Hatun nöbette beklerken bunların geldiğini görür (Ergin, 2004: 13). Selcen Hatun gelir ve Kan Turalı uyandırır:

*“Uyan artık, kara başını kaldır yiğit
Ala çekik güzel gözünü aç yiğit
Kollarından ak ellerin bağlanmadan
Ak alnın kara yere tepilmeden
Ansızın güzel başın kesilmeden
Alca kanın yeryüzüne dökülmeden
Hasım yetişti düşman erişti
Ne yatıyorsun kalk yiğit
Yüksek kayalar oynamadan yer oyuldu
Yaşlı beyler ölmeden el boşaldı
Kaynaşarak uğraşarak dağdan indi
Tertiplenip üzerine düşman geldi
Yatacak yer mi buldun yurt mu buldun noldu sana”* der.

Kan Turalı kalkıp gözünü açar ki Selcen Hatun at üstünde, zırh giymiş ve mızrağı elinde. Selcen Hatun düşmanların geldiğini anlatır.

Kan Turalı atına biner, düşman üzerine yürür. Selcen Hatun da ata binerek Kan Turalı'nın önüne geçer. Kan turalı: “Güzelim nereye gidiyorsun” der. Kız: “Bey yiğit, baş ezen olsa börtük bulunmaz mı olur, bu gelen kâfir çok kâfirdir, savaşalım, dövüşelim, ölenimiz, ölsün, sağ kalanımız otağa gelsin” der.

Selcen Hatun atını sürer. Düşmanını bastırır. Kaçanı kovalamaz aman diyeni öldürmez. Sonra eşinin yanına yetişir. Düşmanın arasına dalar. Kan Turalı onun Selcen Hatun olduğunu anlamaz ve der ki:

*“Kalkıp yerinden doğrulan yiğit ne yiğitsin
Yelesi kara soylu atına binen yiğit ne yiğitsin
Ha demeden başlar kesen
Aklına esip benim düşmanıma giren yiğit ne yiğitsin
İzinsiz düşmana girmek bizim elde ayıp olur
Bre yürü
Doğan kuş olarak uçayım mı
Sakalınla boğazından tutayım mı
Ha demeden senin başını ben keseyim mi
Alca kanını yer yüzüne dökeyim mi
Kara başını terkiye asayım mı
Çekilip dön”*

Selcen Hatun cevap verir:

*“Hey yiğidim bey yiğidim
Develer yavrusundan döner mi olur
Taycığını teper mi olur
Ağıllarda akça koyun
Kuzucuğun teper mi olur
Alp yiğitler bey yiğitler
Sevdiğine kıyar mı olur
Yiğidim bey yiğidim
Bu düşmanın bir ucu bana bir ucu sana”*(Sepetçioğlu, 1998: 137-139).

Kan Turalı bu kişinin Selcen Hatun olduğunu anlar. Savaşa devam ederler ve düşmanı bastırırlar. Yolda Kan Turalı Selcen Hatun’un kendisini kurtardığını söyleyerek övüneceğini düşünür ve der:

*“Kalkıp ey Selcen Hatun doğrulduğunda
Yelesi kara soylu atına bindiğinde
Babamın ak otağının eşiğine indiğinde
Oğuzun elâ gözlü kızı gelini destan anlattığında
Herkes sözünü söylediğinde
Sen orada durasın övünesin
Kan Turalı perişan oldu
At arkasına aldım çıktım diyesin
Gözüm döndü gönlüm gitti
Öldürürüm seni”*

Selcen Hatun cevap verir:

*“Bey yiğit
Övünürse erkek övünsün aslandır
Övünmeklik kadınlara yaraşmaz
Övünmekle kadın erkek olmaz
Ala yorgan içinde seninle sarmaşmadım
Tatlı damak tutarak emişmedim
Al duvağımın altından söyleşmedim
Tez sevdin tez usandın döneke oğlu döneke
Yaradan Allah bilir ben sana
Dostum, aşıkım kıyma bana”*

Kan Turalı: “Yok, elbette öldürmem gerektir.” der. Kız öfkelenir: “Bre sersem budala, ben aşağı kulpa yapışıyorum, sen yukarı kulpa yapışıyorsun, bre densizin oğlu, okunla mı, kılıcınla mı, gel beri konuşalım.” der.

Yüksek bir tepeye çıkarlar. Selcen Hatun okun temrenini (okun ucundaki delici parça) çıkarıp öyle bir ok atar ki Kan Turalı’nın aklı başından gider. Sonra kucaklaşıp barışırlar. Kan Turalı burada söyler:

*“Işıl ışıl ışıldayan ince giyenim
Yere basmadan yürüyen selvi boylum
Kar üzerine kan damlamış gibi kızıl yanaklım
Çift badem sığmayan dar ağızlım
Ressamların çizdiği karakaşlım
Kurumsu kırk tutam kara saçlım
Aslan soyu sultan kızı
Öldürmeğe ben seni kıyar mıydım
Kendi canıma kıyarım ben sana kıymam
Ben seni deniyordum”*

Selcen Hatun da cevap verir:

*“Kalkıp da yerimden doğrulurdum
Yelesi kara soylu atıma binerdim
Babamın ak otağından çıkardım
Arku Beli Ala Dağı avlardım
Alageyik yaban geyiği kovalardım
Çekince bir ok ile vururdum
Temrensiz ok ile yiğit seni deniyordum
Öldürmeğe yiğidim ben seni kıyar mıydım”*

Irağından yakınından gelişirler, gizli yaka tutarak koklaşırlar, tatlı damak vererek emişirler, ak boz atlara binerek koşuşurlar.”(Sepetçioğlu, 1998: 139-141).

İlk olarak Kan Turalı'nın evlenmek istediği kızı tanımlaması önemlidir. Yiğit bir kişiliğe sahip olan Kan Turalı'nın yiğit bir kadın istediği görülmektedir. Kan Turalı ideal eş tipini istemektedir. Selcen Hatun da ideal eş rolünü oynamaktadır. Kan Turalı ideal kadın ile evlenebilmek için çok fazla bedel ödemektedir. İdeal kadını bulmak isteyen erkek belirli zorluklardan geçmek zorundadır. Kan Turalı'nın üç canavarla savaşması ve ardından Selcen Hatun'un babasının altı yüz askeriyile savaşması Selcen Hatun için ödediği bedeldir.

Selcen Hatun'un hem savaşçı kişiliği hem de eşine bağlı kadın kişiliği oldukça yoğun olarak işlenmiştir. Selcen Hatun'un at binmesi, ok kullanması, mızrak kullanması ve zırh giymesi Bozkır yaşam şartlarına uyumlu kadını temsil etmektedir.

Selcen Hatun eşine çok bağlı bir rolü üstlenmektedir. Eşinin uyuyarak yaptığı ihmalkârlığı kendisi nöbet tutarak telafi etmiştir. Eşini ölümden kurtarmıştır. Bu sebeple eşine askerlik bakımından üstünlük sağladığı görülmektedir. Ayrıca eşine bağlılığı da üst seviyededir.

Selcen Hatun'un övünürse erkek övünsün, övünmek kadına yakışmaz, övünmekle kadın erkek olmaz cümleleri de dikkate değerdir. Bu söylemler kadının kendini beğenmiş bir tavır üstlenmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca kadın kendini erkeğinden üstün görmemelidir.

Kan Turalı'nın Selcen Hatun'u denemesi, Selcen Hatun'un da Kan Turalı'yı denemesi evlenmeden önce eşlerin birbirini iyi tanımaları gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Eğer Kan Turalı veya Selcen Hatun birbirlerine yakışan davranışları sergilemeselerdi muhtemelen birbirlerine eş olmayacaklardı. Evlilikte kadın ve erkeğin sadece fiziki özellikleri değil aynı zamanda bilgi, beceri, erdem ve cesaret gibi kavramların da çok önemli olduğu eşlerin birbirini denemesinden ortaya çıkmaktadır.

6.2.7. Begil Oğlu Emren'in Eşi

“Begil Oğlu Emren Destanı”nda Emren'in karısı ile yaptığı bir diyalog vardır. Emren'in moralinin bozuk olduğunu gören eşi söyler:

*“Altın tahtımın sahibi yiğit
Gözümü açınca sevdiğim
Gönül vererek sevdiğim
Yerinden kalkarak doğruldun
Elâ gözlü yiğitlerini birlikte aldın
Arkın Beli Ala Dağı aştın
Coşkun akar sularından geçtin
Ak alınlı han Bahadır'ın huzuruna geceleyin yetiştin
Elâ gözlü beylerle yiyip içtin
Söyle bana kavimli kavmiyle atıştın mı?
Garip başın kavgada kaldı mı?
Altındaki koç atın nerede?
Elâ gözlü beylerini sevmezsin*

*Ak yüzlü helalinle söyleşmezsün
Anlat bana nedir halin”*

Begil cevap verir:

*“Kalkarak yerimden doğruluverdim
Kara yeleli cins atıma sıçrayıp bindim
Arkın Beli Ala Dağ’dan geceleyin aştım
Akıntılı güzel suyu geceleyin geçtim
Ak alınlı han Bahadır’ın huzuruna gece vardım
Elâ gözlü beylerle geceleyin yiyip içtim
Kavimli kavmiyle hoş geçinir gördüm
Hanımının nazarının bizden döndüğünü gördüm
Eli günü terk ederek
Dokuz Tümen Gürcistan’a gidelim
Oğuz’a isyan ettim”* (Yalsızuçanlar, 2002: 217-218).

Bu sözler üzerine hanımı telaşlanır. “Yiğidim bey yiğidim padişahlar Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir, ona isyan edenin işi rast gelmez, arıyürek paslansa şarap açar, sen gideli beyim çapraz uzayan alaca dağların avlanmamıştır, bin gönlün açılınsın ava.” (Yalsızuçanlar, 2002: 218). Begil eşinin fikrini beğenir ve ava çıkar. Avda dolaşırken ayağını kırar ve tekrar obasına döner. Ayağının kırıldığını kimselere duyurmaz. Gece yatağında acı içinde sızlarken eşi üzgün ve kaygılı şekilde: “Yiğidim sürüsüyle düşman gelse kaçmazdın, alaca ok bedenine saplansa inlemezdin, insan eşine sırrını açmaz mı nedir bu halin?” diye sorar. Begil attan düştüm ayağım kırıldı güzelim der. Kadın hemen hizmetçisini çağırır.

Daha sonra Begil’in oğlu ile ilgi gelişmeler olur. Ancak daha sonra Begil’in eşiyle herhangi bir diyalogu olmadığı için anlatıya burada nokta koyalım.

Begil’in eşinden çok detaylı olarak bahsedilmese de eşinin başına kötü bir iş gelmesinden endişelenen ve eşine uyarılarda bulunan bir kadın karakteri karşımıza çıkmaktadır.

6.2.8. Uşun Koca Oğlu Segrek’in Anası ve Eşi

Oğuzlarda Uşun Koca isimli bir er vardır. Bu erin büyük oğlu Egrek, küçük oğlu Segrek’tir. Egrek, Kara Tekfur tarafından tuzağa düşürülerek yakalanır ve Alınca Kalesi’nde zindana kapatılır. Bu haber Oğuz beylerine ulaştınca Uşun Koca’nın ak otağından bir çılgık yükselir. Uşun Koca ve hatunu “Oğul, oğul!” diye ağlaşırlar. Egrek kaçırıldığında Segrek küçüktür. Büyüyüp abisinin kaçırıldığını öğrenince gitmek ister. Fakat anası ve babası onu göndermek istemez. Segrek’in yavuklusu vardır. Gitmemesi için hemen onunla evlendirirler. Gerdeğe giren Segrek kılıcını çıkararak kendisiyle kızın arasına koyar. “Kız aydur: Kılıcın gider yiğit, murad vir murad al, sarulalım dedi. Oğlan aydur: Mere kavat kızı men kılıcıma toğranayım, ohuma sançıluyım, oğlum toğmasın, toğar-ise on yaşına varmasın, ağamun yüzün görmeyince, ölmüş ise kanın almayınca bu gerdeğe girer-istem” (Kaplan, 2009: 48-49).

Segrek kardeşinin kaçırılışına dayanamayarak atına biner ve doğru anasının yanına gider. Anasına:

*“Ana ana ey ana
Kalkarak yerimden doğruldum
Kara yeleli cins atıma bindim
Çapraz uzayan Ala dağın eteğine vardım
Güçlü Oğuz beylerinin düğününe gittim”* (Yalsızuçanlar, 2002: 234).

dedikten sonra abisinin esir düştüğünü öğrendiğini ve kendisinin de abisini kurtarmak için gitmek istediğini belirtir. Bunun üzerine anası söyler:

“Ağzın için ölürüm oğul
 Dilin için ölürüm oğul
 Karşıda yatan kara dağın
 Yıkılmıştı, doğruldu sonunda
 Coşkun akan güzel suyun
 Kurumuştun, çağladı sonunda
 Koca ağaçta dal budak
 Kalmamıştı, filizlendi sonunda
 Güçlü Oğuz beyleri gittilerse sen de git
 O yığide ulaşırsan
 Ak boz atın üzerinden yere in
 El bağlayıp selam dur
 Elini öperek boynunu sar
 Kara dağımın yücesi kardeş, de
 Ne durursun oğul koş” (Yalsızuçanlar, 2002: 235)

Segrek anasına söyler:

“Ana ağzın çürüsün
 Ana dilin kurusun
 Demek kardeş benim, kaygılanmaz mıyım
 Kardeşsiz Oğuz'da durur muyum
 Ana hakkı Allah hakkı olmasaydı
 Kara çelik öz kılıcımı çekerdim
 Ansızın güzel başını keserdim
 Al kanını yeryüzüne dökerdim
 Ana ana zalim ana!” (Yalsızuçanlar, 2002: 236).

Segrek'in babası da oğlunun gitmemesi için çabalar. Ancak Segrek dinlemez yeni evlenen Segrek daha gerdeğe girmeden gitme kararı alır. Karsına söyler: “Kız sen beni bir yıl bekle, bir yılda gelmezsem iki yıl bekle, iki yılda gelmezsem üç yıl bekle, gelmezsem o vakit benim öldüğümü bilesin, aygır atımı boğazlayıp aşımı ver, gözün kimi tutarsa, gönlün ki mi severse ona var.” Bu sözler üzerine gelin söyler:

“Yiğidim ben seni bir yıl bekleyeyim
 Bir yılda gelmezsen iki yıl bekleyeyim
 İki yılda gelmezsen üç dört yıl bekleyeyim
 Dört yılda gelmezsen beş yıl bekleyeyim
 Altı yol ayrımına çadır dikeyim
 Gelenden gidenden haber sorayım
 İyi haber getirene at vereyim, kaftanlar giydireyim
 Kötü haber getirenin başını keseyim
 Erkek sineği üzerime kondurmayayım
 Murat ver murat al öyle git yiğidim”

Segrek: “Bre korkak herifin kızı, ağabeyimin başına and içmişim, dönmem yok.” der.

Kız: “Ayağı uğursuz gelin diyeceklerine utanmaz gelin desinler, kayın babama, kaynanama söyleyeyim.” der. Söylemiş:

“Babamdan daha iyi kayın baba
 Anamdan daha iyi kaynana
 Develerinin erkeği ürktü gider
 Deveciler yolunu kesse döndüremez
 Kara küheylân aygırın ürktü gider
 At çobanları önünü alsa döndüremez
 Ağıllarının koçları ürktü gider

*Çoban önünü kesse döndüremez
Ala gözlü oğlun kardeşini andı gider
Akça yüzlü gelinin döndüremez
Benden söylemesi”* (Sepetçioğlu, 1998: 176-177).

Anasının, babasının ve eşinin karşı çıkmasına rağmen Segrek kardeşi için yollara düşer. Onu bulur ve kardeşini kurtararak Oğuz’a geri dönerler.

Segrek’in anası oğlunun gidip dönmemesinden korkmaktadır. Bir oğlunun esir düşmesiyle ateş içine düşen kadın küçük oğlunu da kaybetmekten korkmaktadır. Oğuznamelerin birçok yerinde karşımıza çıktığı gibi burada da kadının analık vasfı ön plandadır.

Segrek’in eşi ise eşine olan sadakatiyle dikkati çekmektedir. Eşini yıllarca beklemeye razı olan bu kadın eşlerin birbirine ne derece sadık olması gerektiğine örnek teşkil etmektedir. Segrek’in görmediği abisinin acısından gerdeğe girmemesi ve karısına abimi kurtarmadan ya da öldüyse öcünü almadan sana yaklaşmam demesi aile bağlarının güçlülüğünü göstermektedir.

6.2.9. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Yüzeysel Anlatılan Kadınlar

Dede Korkut Hikâyeleri’nde ana karakterler dışında yardımcı rolde bulunan kadınlar vardır. Bu kadınlar asıl karakterleri çeşitli yönlerden tamamlamaktadırlar. Anlatılar içindeki rolleri zayıftır ve tam olarak tanımlanmamışlardır. Bu kadınlar şu şekilde sıralanabilir:

a. Yüzeysel Anlatılan Analar

Kan Turalı’nın anası, Tepegöz’ün anası Perili Kız, Bamsı Beyrek’in anası (Bay Böri’nin eşi) ve” Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Destan”da oğlunu kurtarmaya çalışan bir ana karakterleri çok yüzeysel olarak Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçmektedir.

Kan Turalı’nın anası, Kan Turalı’nın evden ayrılması sırasında ismi geçen ve kendisinden izin istenilen “Hatun anadır”. Oğlu için üzülen fakat onun başarısını isteyen bir ana tipidir.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde olağan üstü varlıklardan birisi Peri Kız’dır. İnsanın insanla evlenmesi gerektiği, bu evliliğin gelenek ve inançlara uygun olması gerektiği Peri Kız’ı rolüyle vurgulanmaktadır. Kendisine bir çobanın tecavüz ettiği Peri Kız, Tepegöz adında bir çocuk dünyaya getirir. Oğlunu korumak için onun parmağına sihirli bir yüzük takar.

Bay Böri’nin eşi aynı zamanda Bamsı Beyrek’in anasıdır. Oğlu için üzülen ve acı çeken bir ana rolünü oynamaktadır.

“Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Destan”da oğlunu kurtarmaya çalışan bir ana karakterleri daha ortaya konulmaktadır. Bu ana tipi de çocuğunu korumaya çalışan diğer ana tiplerinden farksızdır (Ekici, 1999: 130-131).

b. Yüzeysel Anlatılan Eşler

Begil’in eşi, Segrek’in evlendiği kız, Toman Tekfuru’nun eşi ve Bay Böri’nin eşi (Bamsı Beyrek’in anası) de karşımıza çıkan diğer eşlerdir.

Begil’in eşi, “Begil Oğlu Emren Destanı”nda karşımıza çıkar. Eşinin üzüntüsüne ortak olan ve onun derdine derman arayarak ona destek olan bir eş karakteri çizmektedir.

Segrek’in evlendiği kız “Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı”nda karşımıza çıkmaktadır. Yeni evlenir ve kocası gerdek gecesi kendinden ayrı yatar. Buna rağmen eşine bağlılığı ön plandadır.

Toman Tekfuru’nun eşi karakteri, “Salur Kazan’ın Esir Olup, Oğlu Uruz’un Kurtardığı Destan”da karşımıza çıkmaktadır. Aptal bir kadın ve ana olarak anlatılmıştır.

Bay Böri’nin eşi (Bamsı Beyrek’in anası), bir önceki bölümde de değindiğimiz gibi oğlu için üzülen ve acı çeken bir ana rolünü oynamaktadır (Ekici, 1999: 130-134).

c. Bayburt Hisarı Bey'inin Kızı

Bu karakter “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı”nda karşımıza çıkar. Babasının düşmanı olmasına rağmen aşkına yenik düşerek Beyrek’i esaretten kurtarır. Bunun karşılığında ise Beyrek’ten kendini götürmesini ister. Beyrek de verdiği sözü tutarak esaretten kurtulduktan sonra kızı alır Oğuz’a götürür. Bu kız duygularına yenik düşerek babasının düşmanına yardım etmesi kadınların duyguları doğrultusunda cesur oldukları kanısı bu olayla bir kez daha pekişir.

d. Kısırca Yenge ve Boğazca Fatma

Kısırca Yenge ve Boğazca Fatma karakterleri “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Destanı”nda karşımıza çıkar. Bu karakterlerin Banı Çiçek ile olan yakınlığı göze çarpmaktadır. Boğazca Fatma’nın lakabının “kırk oynaşlı” olması da dikkate alınmalıdır. Bu lakabından Beyrek’in yüzüne vurmasıyla utanır. Boğazca Fatma, karakteriyle kadının çapkın olmaması gerektiği mesajı verilmektedir.

e. Saki Kızlar

“Salur Kazan’ın Evinin Yağmalanması Destanı”nda ve “Kazan Bey’in Oğlu Uruz’un Esir Düştüğü Destan”da dokuz kâfir saki kızdan bahsedilir:

Bir gün Ulaş oğlu Uruz’un babası ve Bayındır Han’ın güveyisi Salur Kazan büyük çadırlarını kurarak bir ziyafet verir. Dokuz kâfir kızının sakilik ettiği bu ziyafette Oğuz beyleri içerler (Ergin, 2004: 6).

Bir gün Ulaş oğlu Kazan Bey büyük bir ziyafet verir. Doksan tümen genç Oğuz’u sohbetine toplar. Kalın Oğuz Beyleri dokuz kâfir kızın altın kadehlerle sundukları al şarabı içerler (Ergin, 2004: 10).

Bu kızlar kara gözlü, güzel yüzlü, saçı ardına örülü, göğsü kızıl düğmeli, elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü, dilber kâfir kızlardır (Sepetçioğlu, 1998: 51).

Göründüğü üzere Oğuzlarda sakiler kullanılmaktadır. Ancak burada başka bir boyut ise bu sakilerin kâfir olduklarının belirtilmesidir. Demek ki Oğuzlar kendi kadınlarını, kızlarını bir eğlence aracı olarak kullanmıyorlar, bu işleri kâfir kızlara yaptırıyorlar. Kendi toplumlarında kadınlarının böyle işlere karışmalarını istemiyorlar.

f. Kırk İnce Belli Kız

Destanda birkaç farklı yerde karşımıza çıkan kırk ince belli kız bulunmaktadır. Nasıl her Oğuz Bey’inin Kırk yiğit adamı bulunuyorsa Oğuz Hatunlarının da kırk ince belli kızı bulunurdu. Bu kırk ince belli kız Hatunların hizmetinde onların her işleriyle ilgilenirlerdi.

g. Dadılık Müessesesi

“Basat’ın Depegözü Öldürdüğü Destan”da Basat’a sütanalık yapan bir kadın rolü göze çarpmaktadır. Bu sütanalık muhtemelen kadının çocuğu bir kere emzirmesinden olmamıştır, buradaki sütanalık dadılıktır. Dadılıktan bahsedilen bir bölüm daha bulunmaktadır. Banı Çiçek yanındaki kadınlara dadılar diye seslenmektedir. İki ayrı anlatıda da dadılıktan bahsedilmesi çocukların eğitimi ve bakımında aile harici kişilerin de etkili olduğunu göstermektedir.

6.2.10. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kadın Türleri

Dede Korkut Hikâyeleri’nde kadınlar dört sınıfa ayrılır:
 Birisi solduran soy
 Birisi dolduran toy
 Birisi evin dayağı

Birisi de denildiğinden de bayağıdır.

Solduran Soy: “Sabahleyin yerinden kalkar. Elini yüzünü yıkamadan dokuz bazlama ile bir külek yoğurt gözler doyuncaya kadar tıka basa yer. Elini böğrüne vur der ki:

Bu evi yıkılası herife varalıdan beri daha karnım doymadı, yüzüm gülmedi, ayağım paşmak, yüzüm yaşmak görmedi! Ah nolaydı bu öleydi başkasına varaydım, umduğumdan iyi, uygun olaydı.

Onun gibilerin han'ım bebekleri yetişmesin; ocağına bunun gibi avrat gelmesin!”

Dolduran Toy: “Dürtükleyince yerinden kalktı. Elini yüzünü yıkamadan obanın o ucundan bu ucuna, bu ucundan o ucuna gezip tozdu, dedikodu yaptı kapı dinledi, öğleye değin gezdi. Öğleden sonra evine geldi. Gördü ki hırsız köpek, büyük dana, evini birbirine katmış, tavuk kümesine, sığır damına dönmüş. Komşularına seslenir:

.... Ölmeğe, yitmeye gitmemiştim, yatacak yerim yine bu yıkılasıydı, nolaydı benim evime bir an bakaydınız... Komşu hakkı Tanrı hakkı!

Bunun gibisinin han'ım bebekleri yetişmesin; ocağına bunun gibi avrat gelmesin!

Evin Dayağı: “Yazıdan yabandan eve bir konuk gelse kocası evde olmasa, onu yedirir içirir, ağırlar, saygı gösterir, gönderir... Onun bebekleri yetişsin; ocağına bunun gibi avrat gelsin.

Denildiğinden de Bayağı Olan Kadın: “Evine yazıdan yabandan udlu konuk gelse, kocası evde olsa ona dese ki:

Kalk, ekme getir, yiyelim, bu da yesin! Dese, pişmiş ekmeğin kalanı olmaz, yemek getir.

Avrat der:

Neyleyim bu yıkılası evde un yok elek yok, deve değirmeninden gelmedi. Ne gelirse benim kalçama gelsin!

Elini kalçasına vurur, yönünü öteye, kalçasını kocasına çevirir. Bin öğüt verirsen birisini tutmaz, kocasının sözünü kulağına koymaz.

O, Nuh Peygamber'in eşiğinin soyundandır. Ondan da sizi han'ım, Tanrı saklasın! Ocağımıza bunun gibi avrat gelmesi.” (Binyazar, 1996: 59-60)

Solduran soy ile sadece boğazını düşünen, yediğine şükretmeyen ve kocasına nankörlük eden kadınları eleştirmektedir. Kadın kendisini besleyen, koruyan kocasına beddua ederek olumsuz özelliklerini arttırmaktadır. Toplumda hoşlanılmayan bu kadın tipleri Solduran soy ile eleştirilmektedir.

Dolduran toy ile kocası dürtüklemeyen kalkmayan kadın tipi gözükmektedir. Bu da onun tembelliğine delalet eder. Evinin işlerini yapmadan hatta elini yüzünü bile yıkamadan öğleye kadar gezen, gezdiği yerde dedikodu yapan, onun bunun kapısını dinleyen kadın eleştirilmektedir. Eve geldiğinde ise kendi sorumsuzluğunu komşularına yüklemektedir. Hatalarını başkalarına yükleyip kendini süttten çıkmış ak kaşık gibi gören bu kadın tipi de toplum tarafından sevilmemektedir.

Evin dayağı olan kadın ile alınması gereken eş tipi ortaya konulmaktadır. Evde erkeği olmasa bile misafirlerini gerektiği gibi ağırlayan bu kadın eşinin yokluğunu bir bahane olarak kullanmamaktadır. Denildiğinden bayağı olan kadının tam tersine misafirine hürmette bulunmaktadır. Onun bebekleri yetişsin; ocağına bunun gibi avrat gelsin sözü ile bu tip kadının ne kadar makbul bir kadın tipi olduğu vurgulanmaktadır.

Denildiğinden bayağı olan kadın ile yine olumsuz bir kadın motifi anlatılmaktadır. Kocası yemek isteyince evde yiyecek olmadığı bahanesiyle yemek getirmek istemez. Hem tembeldir hem kocasına karşılık verecek edepsizliktedir hem de misafirperverliği bulunmamaktadır. Türk toplumunun en çok değer verdiği meselelerden olan misafirperverliğe aykırı davranması bu tip kadının bencilliğinden ve erdemsizliğindedir. Kocasının öğüdünü tutmaması da onun sorumsuzluğunun ve erdemsizliğinin bir göstergesidir. Bu tip kadının Nuh Peygamber'in eşiğinin soyundan olması ile de akla ilk gelen kadının inatçılığıdır.

Mehmet Kaplan bu kadın tiplerinin halis göçebe Türklere ait olmadığını savunmaktadır. Çünkü Dede Korkut Hikâyeleri'nde kadının en büyük meziyeti

kahramanlık ve annelik duygusudur. Yukarıda bahsedilen kadınlar ise misafirperverlik ve ev işi bakımından değerlendirilmiştir. Dört kadın tipinde de yiyeceğe önem verilmektedir. Bu parça yiyecek bakımından sıkıntılı bir dönemde oluşturulmuş olabilir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde ise yiyecek sıkıntısından hiç bahsedilmez. Aksine bol bol ziyafet verilir (Kağlan, 2009: 50).

6.2.11. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Kadında Erdemlilik Sayılabilecek Davranışlar

- Erkeğin yerini tutmalı ve onu aratmamalıdır
- Misafirlerini gerektiği gibi ağırlayabilmelidir
- Saygıda kusur etmemelidir
- Obur olmamalıdır
- Nankörlük yapmamalıdır
- Evinin sorumluluğunu bilmeli, gözü dışarıda olmamalıdır
- Tembel olmamalıdır
- Çok gezmemelidir
- Dedikodu yapmamalıdır
- Haksız olduğu halde başkalarını suçlamamalıdır
- Kocasının öğüdünü dinlemelidir (Binyazar, 1996: 62-63)

Bu maddeler ile ideal bir eş ve ana karakteri ortaya konularak bir toplumda yaşayan kadınların nasıl davranmaları gerektiğinin çerçevesi çizilmektedir.

XI. yüzyılda Yusuf Has Hacib tarafından yazılan ve Türk kültür tarihi açısından önem arz eden bir kaynak sayılan Kutadgu Bilig'de erkeklere eş tercihi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır:

Evlilik konusunda insan çok dikkatli olmalıdır. El değmemiş ve erkek yüzü görmemiş bir kızla evlenilmelidir. Evlenilecek kız iyi bir aile kızı olmalıdır. Ayrıca hayâ ve takva sahibi olmalıdır.

Erkekler evlenmek istedikleri kadınları belirlemesi açısından dörde ayrılır ve bu dört tür için de Yusuf Has Hacip yorumda bulunmuştur:

1. Güzel kadın ile evlenmek isteyenler; her şeyin güzeli hoşâ gider. Kadının güzelini herkes ister.
2. Zengin kadın ile evlenmek isteyenler; zengin kadınla evlenmek erkeği esir durumuna sokar. Zengin kadın malına güvenerek dilini uzatır, olmadık şeyler ister.
3. Asaletli kadın isteyenler; soyu sopu yüksek olan kişiler yüksekten konuşurlar bu aile içinde sen küçük düşersin
4. Takva sahibi kadın isteyenler; sende böylesini bulursan hemen evlen. Çünkü zenginlik istersen, kadın tasarruf ederek seni zenginleştirir. Ahlakı dürüst olanın kendisi daima güzelleşir. Kadının güzelliği onun tavır ve hareketleridir. Kadın takva sahibi olursa asildir. Diğer üç özellik onda zaten bulunur. Sen kendi derecenden aşağı bir kadınla evlen ömrünü huzur içinde geçirirsin (Haz. Çetinoğlu, t.y. : 172).

6.3. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nda Kadın

“Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı”nın daha kısa olduğunu ve sadece Oğuz’un etrafında geçtiğini belirtmiştik. Bu destanda kadın bağlamında Oğuz’un doğuşu ve evliliğiyle ilgili anlatı bulunmaktadır. Oğuz’un doğuşu diğer yukarıda bahsettiğimiz Oğuznamelerle benzerlik göstermektedir; fakat Oğuz’un anasıyla konuşması ve onu yani bir dine davet etmesi bu destanda görülmemektedir. Oğuz’un evlenmesi konusu ise önceki incelediğimiz destanlara oranla bu destanda çok farklı anlatılmaktadır.

6.3.1. Oğuz'un Doğması

Günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parlar. Doğum ağrıları başlar ve bir erkek çocuk dünyaya getirir. Bu çocuğun yüzü gök, ağız ateş gibi kızıl, gözleri ela, saçları ve kaşları karadır.

Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emer ve bir daha emmez. Çiğ et, çorba ve kıymız ister. Konuşmaya başlar. Kırk gün sonra büyür, yürür ve oynar. Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur gibi, göğsü ayı göğsü gibidir. Vücudu tamamen tüylüdür. At sürüleri güder, at biner ve avlanır. Günlerden ve gecelerden sonra bir yiğit olur (Gömeç, 2006: 195).

Anlatılarda görüldüğü gibi bu Oğuzname Reşideddin daha yalındır. Bu destanda Oğuz'un anasıyla olan münasebeti çok daha kısadır ve Oğuz'un anasını yeni dine çağırması da bulunmamaktadır. Sadece Oğuz'un ilk anasından ilk sütü emdiği bir daha da emmediği belirtilmektedir.

6.3.2. Oğuz'un Evlenmesi

Günlerden bir gün Oğuz Kağan bir yerde Tanrı'ya yalvarmaktadır. Karanlık basar ve gökten bir ışık iner. Güneşten ve aydan daha parlaktır. Oğuz Kağan oraya yürür ve ışığın içinde bir kız olduğunu görür. Kız yalnız oturuyordur. Başında ateşli ve parlak bir tacı vardır. Kutup yıldızı gibidir. Kız o kadar güzeldir ki o gülse gök güler, ağlasa gök ağlar. Oğuz Kağan onu görünce aklı gider, sever ve alır. Onunla yatar ve dileğine kavuşur.

Kız gebe kalır. Günler ve gecelerden sonra gözleri parlar ve üç erkek çocuk doğurur. Sırasıyla bunlara Gün, Ay ve Yıldız adını verirler.

Yine bir gün Oğuz Kağan ava gider. Önündeki göl ortasında, bir ağaç görür. Bu ağacın kovuğunda bir kız durmaktadır. Çok güzel bir kızdır. Gözü gökten daha göktür. Saçı ırmak gibi dalgalıdır. Dişi inci gibidir. Öyle güzeldir ki, eğer yeryüzünün halkı onu görse; “eyvah ölüyoruz” der ve tatlı süt, acı kıymız olur. Oğuz Kağan onu görünce aklı gider. Yüreğine ateş düşer. Onu sever ve alır. Onunla yatar ve dileğine sahip olur.

Kız gebe kalır. Günler ve gecelerden sonra gözleri parlar ve üç erkek çocuk doğurur. Birincisine Kök (Gök), ikincisine Tağ (Dağ), üçüncüsüne de Tengiz (Deniz) adını koyarlar (Bang, Rahmeti, 1936: 13-15).

Bu destanda Oğuz'un evlilikleri, Reşideddin ve diğer İslami Oğuzname anlatılarından çok farklıdır. Bu destanda Oğuz'un iki kere evlendiği ve bu kadınların doğaüstü bir güzellikleri bulunmaktadır. İlk kız doğaüstü bir olayla Oğuz'un karşısına çıkar, ikincisi kızın ise nerden geldiği bilinmemektedir. Reşideddin Oğuznamesi'ne göre ise Oğuz üç kez evlenmiştir. Üçü de Oğuz'un amcasının kızlarıdır. Ayrıca kızların abartılı güzelliğinden de hiç bahsetmezler. Başka bir nokta ise “Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı”nda Oğuz kadınlarını kendi dinene inandırmaya çalışması hakkında hiçbir belirti ve anlatı yoktur. “Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı”nda Oğuz'un eşleri ile ilişkisi de uzun uzadıya anlatılmamaktadır.

“Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı”nda Oğuz eşlerinin fiziki olarak çok güzel olduğu görülmektedir. Bu güzellik Oğuz Kağan'ı etkilemektedir. Oğuz'un kadından etkilenmesiyle kadınların erkekler üzerindeki bıraktıkları arzular vurgulanmaktadır.

Oğuz'un iki karısı ve onlardan olan çocuklar göğün ve yerin kuvvetini bir araya getirmektedir. Bu evlilikler inanç sisteminin bir parçası ve yansımasıdır (Özarlan, 1998: 436-437). Ancak kadınların davranışları, inançları, bağlılıkları, kültürleri, kısacası karakterleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yine bu destanda Türklerin aile kültüründe yaygın olarak görülmeyen çok eşlilik görülmektedir.

6.4. Oğuznamelerde Kadın Rollerinin Genel Olarak Değerlendirilmesi

6.4.1. Ana Olarak Kadın

Oğuznamelerdeki baskın iki kadın rolünden ilki analık rolü diğeri ise eş rolüdür. Oğuznamelerde kadın ilk olarak ana rolüyle karşımı çakmaktadır. Hikâyelerde

görüldüğü üzere Oğuz'un anasının doğum yaptıktan sonra oğluna olan sevgisi ve bağlılığı dikkat çekmektedir. İslâmî versiyon Oğuznamelerde, oğluna olan sevgisi yüzünden eşinin otoritesine karşı çıkan bir ana rolü ortaya konulmuştur.

Çocuğun anaya karşı sorumlulukları olduğu gibi ananın da çocuğuna karşı sorumlulukları vardır. Yeri geldiğinde çocuk anasına hesap sorabilmektedir. Buna örnek olarak Çaçaklı Hatun'un esir düştükten sonra gayrı meşru bir ilişki yaşadığını fark eden oğlu Kazan Alp anasın başına odunla vurması gösterilebilir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde kadının en etkili olduğu karakter ana rolüdür. Eski Türk toplumunun en önem verdiği değerlerden oluşan aile elbette ki bir kadın olmadan oluşmaz. Ailede beyini ve çocuğunu bir arada tutan unsur kadındır. Kocasını oğluna küsse kocasını oğluluyla barıştırır, oğlu kocasına küsse oğlunu kocasıyla barıştırır. Kadın bu noktada zor, meşakkatli; ancak yapıcı bir konumdadır.

Kadının ana olarak çocuğuna karşı görevleri vardır. Zaten ana bunu bir görev olarak görmeden kendi isteğiyle çocuğuna sahip çıkar, onu eğitir ve sorumluluğunu da bilir. Ananın sorumluluğuna örnek olarak şu sözler güzel bir örnektir:

*“Gittiği yerin otlaklarını geyik bilir.
Yeşermiş yerlerin çimenlerini yaban eşeği bilir.
Ayrı ayrı yolların izini deve bilir.
Yedi dere kokularını tilki bilir.
Gece vakti kervan göçtüğünü çayır kuşu bilir.
Oğlunun kimden olduğunu ana bilir.
Erin ağırını hafifini at bilir.
Ağır yüklerin eziyetini katır bilir.
Nerede sızılar var ise çeken bilir.
Akılsız başın ağrısını beyni bilir.”*

Kolca kopuz gezdirip elden ele, beyden beye ozan gezer; erin cömerdini, erin cimrisini ozan bilir.

“Oğulun kimden olduğunu ana bilir.” cümlesi tam bir sorumluluk olması gerektiğini vurgulamaktadır. Yine:

*“Minarede ezan okuyunca müezzin güzel.
Dizini bastırıp oturunca helâl kadın güzel.
Şakağından ağarsa baba güzel...”*
Ak sütünü doya doya emzirse ana güzel.”

İfadeleri de kadının çok gezmek yerine evinde oturup çocuğuyla ilgilenmesi gerektiğini ima etmektedir.

Kadının ana rolü kitabın neredeyse her bir bölümünde vurgulanmaktadır. Bu da sosyal yapının sağlamlığıyla alakalıdır. Evlat için ananın ne kadar önemli olduğu Salur Kazan'ın Şökli Melik'e söylediği şu sözlerle görülmektedir:

*“Bre Şökli Melik
Penceresi altın otağlarımı getirmişsin
Sana gölge olsun
Ağır hazinemi bol akçemi getirmişsin
Sana harçlık olsun
Kırk ince belli kız ile Burla Hatunu getirmişsin
Sana esir olsun
Kırk yiğit ile oğlum Uruzu getirmişsin
Kulun olsun
Tavla tavla koç atlarımı getirmişsin
Sana binek olsun
Katar katar develerimi getirmişsin
Sana kervan olsun
Kocamış anamı getirmişsin
Bre kâfir ak sütünü içtiğim örme saçlı anamı ver bana*

*Savaşmadan vuruşmadan çekileyim
Geri döneyim gideyim bunu böyle bil” (Binayazar, 1996: 73).*

Görüldüğü üzere Salur her şeyden vazgeçmektedir; ancak anasından vazgeçememektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde iki bölümde anlatılan ve üstünde durulması gereken bir durum vardır. Kadınların erkek çocukları ilk avına gittiği zaman kadınlar çok heyecanlıdır. Bu ilk avın dönüşünde kadınlar çok büyük hazırlıklar yaptırırlar. Ana için büyük ihtimalle oğlunun ilk avına gitmesi bir gurur kaynağıdır.

Çocukların eğitiminde de ananın rolü çok büyüktür. Kız çocukları ana, erkek çocukları baba yetiştirmektedir. Ayrıca ana hakkı çok önemlidir. Aylarca karnında çocuğunu taşıyıp, sonra dünyaya getirip onu yetiştirmesi ananın değerini daha da arttırmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçen “Ana hakkı, Tanrı hakkıdır” sözü ananın değerini ortaya koymaktadır. Ayrıca anlatılarda birkaç kez tekrarlanan:

*“Dokuz ay dar karnımda taşıdığım oğul
On ay deyince dünyaya getirdiğim oğul...”* cümleleri kadının analık hakkını ön plana çıkartmaktadır. Yine Segrek’in anasına söylediği şu sözler ana hakkını vurgulamaktadır:

*“... Ana hakkı Allah hakkı olmasaydı
Kara çelik öz kılıcımı çekerdim
Ansızın güzel başını keserdim
Al kanını yeryüzüne dökerdim
Ana ana zalim ana!”*

Hikâyelerde bu fedakâr ve sorumlu ana tipine uymayan bir karakter görünmektedir. Bu karakter Deli Dumrul’un anasıdır. Oğlu anasından babasından canını ister fakat ikisi de razı olmaz, eşi durumu öğrenince Deli Dumrul’a canını vermek ister. Hikâyenin sonundan ise Deli Dumrul’un anasıyla babası ölür, eşi ve kendisi sağ kalır. Burada dünya hayatına çok fazla önem verilmeye değmeyeceği mesajı verilmek istenmiştir.

Hikâyelerin kahramanları annelerin veya kız kardeşlerin gözetiminde büyürler. Kadınlar tıpkı at ve demir gibi kahramanların daima yanındadır. Onlar kahramanın kuvvet kaynağıdır (İnan, 1968: 106)

Türk toplumun yaşayış biçimine ait bilgiler MÖ 4000 yıllarına kadar gitmektedir. Bu köklü bilgiler arasında kadının temel nitelikleri “analık” ve “kahramanlık” unsurlarıdır (Sağ, 2001: 12).

Erken dönem Türk destanlarında “Kurt Ana” olgusu bulunmaktadır. Ergenekon ve Türeyiş destanlarında Türklerin dişi kurttan türediği fikri bulunmaktadır. Türk kadın tarihinin de temelini bu olgu oluşturmaktadır (Gültepe, 2008, 119).

Bilge Kağan kitabesinde yer alan “Tanrı Türk milleti yok olmasın diye babam İl-Teriş Kağan ile anam İl-Bilge Hatun’u yüceltti.” (Turan, 1969: I, 126) cümlesi Eski Türk toplumunda ana olarak kadının derecesinin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.

Ekrem Pamukçu’nun Türk anası hakkında söylediği şu sözler de dikkate değerdir:

“Ey Türkmen Kadını;

Bilmesin ki; Türkmenler tarihin eski karanlık devirlerinden kopup gelen dünyanın en eski, en şerefli milletlerinden biridir. Bilmelisin ki bu aziz milletin her devirde daim kalmasından canıyla ve ilmiyle büyük çaba göstermiş Türkmen büyüklerinin yanı sıra faziletli birçok Türkmen anası da vardır.

İşte bu Türkmen anaları geçmişten geleceğe bir nehir gibi akıp gitmekte olan milli varlığımızın mayasını oluşturmaktadırlar.

...

Unutma ki; senin bu büyük anaların her yerde, ana kucağında, baba ocağında, eşikte, beşikte, Oğuz neslinin kulağına hep bu yürek idealini fısıldamışlar ve bağlı olduğun milletin sonsuza kadar var olma ülküsünü aşılamlışlardır.”(Pamukçu, t.y. : 6).

Türkler analık kavramına her zaman büyük önem vermişlerdir. Kültürümüzü oluşturan unsurlardan olan atasözlerinde analıkla ilgili birçok örnek vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Ağlarsa anam ağlar, baskası valan ağlar.
- Ana gibi var olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz.
- Ana ile kız, helva ile koz.
- Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocada arar.
- Anadan olur daya (dadı), hamurdan olur maya.
- Analı kuzu, kınalı kuzu.
- Analık kadının en büyük şerefidir.
- Anamın ak sütü gibi helal.
- Anamın ekmeğine kuru, avranına duru demem.
- Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi.
- Ananın bahtı kızına.
- Ananın bastığı yavru incinmez.
- Anasına bak, kızını al, kenarına bak, bezini al.
- Annenin kucağında uyumak, kralın yatağında uyumaktan daha iyidir.
- Değeri ölçülemeyen tek sev anne sevgisidir.
- Hiçbir süs bir kadını analık sevgisi kadar güzellestiremez.
- Kul hakkı Tanrı hakkından, ana hakkı tüm kul haklarından üstündür.

...

6.4.2. Eş Olarak Kadın

Reşideddin ve Ebülğazi Oğuznamelerinde eş olarak kadını incelediğimizde ilk olarak oğlu için eşinden gizli dinini değiştiren Oğuz’un anası karşımıza çıkar. Diğer eş rolleri ise Oğuz’un eşleri, Tuman Han’ın eşi, Buğra Han’ın eşi Bayur Hatun, Bal (Mal) Hatun ve Gevar Hatun, Çaçaklı Hatun ve Mama Hatun karakterleridir.

Oğuz amcalarının kızlarıyla evlenir. İlk eşi kendisine itaat etmediği için onlardan uzaklaşır. Burada kadının eşe olan itaatinin önemi ortaya çıkmaktadır. İyi bir evlilik hayatı kadın ile kocanın iyi anlaşmasına bağlıdır. Nitekim Oğuz’un üçüncü eşi Oğuz’un fikir ve duygularını paylaştığı için Oğuz üçüncü eşiyle mutlu olmaktadır ve onu çok sevmektedir. Oğuz’un sevmediği iki eşinin kıskançlığı yüzünden Oğuz babasıyla savaşmak zorunda kalır. Burada eşlerin fitne çıkarmasının nelere yol açacağı aksettirilmektedir. Yine Buğra Han’ın sonraki eşinin iftirasıyla Buğra Han ve Kori Han’ın arasının açılır. Bu olay ile aile içinde kadının fitne çıkarmasının ortaya çıkarabileceği sorunlar işlenmektedir. Ayrıca Oğuz’un üç eşinin olması çok eşlilik kavramını ortaya çıkarmaktadır.

Tuman Han’ın eşi olacak kadın için savaştığı görülmektedir. Uje Han’ın karısını sevdiğini duymasını içine sığdıramayarak savaş açmış ve onu yenmiştir. Burada erkeklerin eşlerini bir gurur kaynağı olarak gördükleri ve eşleri hakkında yapılan sözleri kendilerine yapılmış gibi gördükleri ortaya çıkmaktadır. Bu da erkeğin karısını koruma duygusunu ve ona olan sevgisini ortaya koymaktadır.

Buğra Han eşi Bayur Hatun’a çok fazla değer vermektedir. O öldükten sonra üç yıl yas tutup saçını dahi kestirmez. Oğlunun kendini evlendirme isteğine karşılık olarak anan Bayur Hatun’un yerini kim tutabilir sözüyle eşine olan sevgisini ifade eder. Buğra Han devlet işlerinde de Bayur Hatun’a söz hakkı verir. Hatta bazı kaynaklarda Buğra Han’dan ziyade Bayur Hatun’un devleti yönettiği zikredilir.

Kara Arslan Han’a Bal (Mal) ve Gevar Hatun’un tavsiyelerde buldukları, konuşmalarında da devlet işlerinden anladıkları görülmektedir. Burada da eşlerin kocayı doğruya yöneltecek davranışlarda bulunduğu görülmektedir. Kadınların çekinmeksizin hükümdara tavsiye verebilmeleri de hoşgörülü bir evlilik olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Çaçaklı Hatun'un kaçılarak esir edilir ve eşi kadını mal karşılığında geri alır. Eski Türk toplumunda erkeğin kadının esir düşmesi bir utanç kaynağıdır. Bu yüzden bir savaş çıktığında erkek önce eşini ve çocuklarını güven altına alır. Çaçaklı Hatun'un mal karşılığı geri alınması bir nevi aile şerefini kurtarmaya yöneliktir.

Koma Bey, Mama Hatun'u vermemesi üzerine Mama Hatun'un babası Arsarı Bay ile savaşını onu öldürdükten sonra da Mama Hatun'u alıp evlenir. Mama Hatun'un erkek çocuğunun olmaması sebebiyle de onu tekrar baba ocağına gönderir. Burada Dede Korkut Hikâyeleri'nden farklı bir nokta ortaya çıkmaktadır. "Dede Korkut Hikâyeleri"nde geçen Dirse Han olayında Dirse Han eşinin çocuğunun olmamasına rağmen onu dışlamayarak onun tavsiyelerine uyup sabreder ve sonunda çocuk sahibi olurlar.

"Dede Korkut Hikâyeleri"ndeki eş rolleriyle Türk toplumunda istenen ideal eş tipi ortaya konulmaktadır. Eş rollerini değerlendirirken toplumunun aile özelliklerini de göz önünde tutmak gerekmektedir. Kahramanların tek eşleri bulunmaktadır. Hikâyelerde bir kumadan bahsedilmediği de açıkça gözlenmektedir. Evlenirken kız evine erkek evi başlık (kalın, kalım) ödemektedir. Bu da alınacak kadına bir manevi değer yanında bir de maddi değer verildiğini göstermektedir. Özellikle bu kadınların eşlerine bağlılıkları, namusları ve becerileri üst düzeydedir. Her zaman kocalarını doğruya yönlendirmeye çalışırlar.

Evde eşler arasında iş bölümü bulunmaktadır. Büyük ölçüde ev işleri kadına düşmektedir. Mesela, yemek pişirmek, çocuklara bakmak, koyunları sağmak, süttten elde edilen yiyecekleri hazırlamak, dikiş dikmek, keçe yapmak, kumaş dokumak, çadır kurup sökmek ve bazen kocasının atını eyerlemek hep kadının görevidir. Bütün bu görevlerde anneye kız çocukları yardım etmektedir.

Özellikle bu kadınların eşlerine bağlılıkları, namusları ve becerileri üst düzeydedir. Her zaman kocalarını doğruya yönlendirmeye çalışırlar. Kadının kocasına sadakatini gösteren güzel örnekler vardır. Mesela Deli Dumrul'un karısının gözünü kırpmadan canını kocasına vermek istemesi ve Deli Dumrul'un eşinin sen öldükten sonra evlenirsem o adam yılan olsun soksun beni demesi sadakate güzel bir örnektir. Sadakate diğer güzel bir örnek ise "Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı"nda karşımıza çıkar:

Segrek kardeşi Egrek'in esir düştüğünü duyunca gerdeğe girmeden kardeşini kurtarmaya gider. Karısına ise kendisini üç yıl beklemesini ve üç yıl içinde gelmezse evlenmesini söyler bunun üzerine kadın:

*"Yiğidim ben seni bir yıl bekleyeyim
Bir yılda gelmezsen iki yıl bekleyeyim
İki yılda gelmezsen üç, dört yıl bekleyeyim
Dört yılda gelmezsen beş yıl, altı yıl bekleyeyim
Altı yıl ağzına çadır dikeyim
Gelenden gidenden haber sorayım
Hayır haber getirene at, elbise vereyim
Kaftanlar giydireyim
Kötü haber getirenin başını keseyim
Erkek sineği üzerime kondurmayayım..."* der. (Birgül, 1999, 232)

Bu örneğe benzer şekilde Banı Çiçek de Beyrek'i on altı sene sadakate bekler. Yine sadakat ile ilgili güzel bir örnek Burla Hatun'un kocasına ihanet etmektense kendi çocuğunun etini yemeye razı olmasıdır. Sadakatin ne derece yüksek olduğu göstermektedir.

Kadın, erkeğin evinin tahtıdır. Kadın, Selcen Hatun örneğinde görüldüğü gibi yeri geldiğinde erkeğin savaş yoldaşısıdır, yeri geldiğinde çocuklarının anasıdır.

İdeal eş tipinin belirlenmesi konusunda ise destanda örnekler vardır. Mesela babasının Kan Turalı'ya nasıl kız istesin sorusuna verilen şu cevap çok önemlidir:

“Ben yerimden kalkmadan o kalkmış olmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kâfir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı.” Oğluna cevaben Kanlı Koca:

“Oğul sen kız istemezmişsin, bir yiğit bahadır istermişsin, o yorulup didinsin sen yiyessin içessin gün geçiresin” Kan Turalı:

“Evet, canım baba öyle isterim, ya varıp bir cici bici Türkmen Kızı alırsan; ne yaparım? Ellesem eli kırılıverir, söylesem sözü yok, dillesem dili...”

Türk kadınlarının süslü püslü, kırılğan bir kadın olmasından ziyade tuttuğunu koparan, becerikli ve cesur bir kadın olması gerektiği vurgulanmaktadır. Yani alınan eş sert bozkır yaşamına uygun olmalıdır.

Erkekler istedikleri kadınları almak içinde gerekli zahmete girmelidirler. Örneğin Kan Turalı'nın Selcen Hatun'u alabilmek için üç canavarla savaşması ve onları öldürmesi kadın için çekilen zahmeti temsil etmektedir.

Kadın gerektiğinde kocasının açığını kapatabilmelidir. Yine Kan Turalı'nın uykuya dalması ve Selcen Hatun'un uyumayarak nöbet tutması ve böylece canlarını kurtarmaları kadının, erkeğin açıklarını kapatması konusunda önemli bir örnektir.

6.4.3. Kadın'ın Savaşçılık Yönü

Mehmet Kaplan “Dede Korkut Kitabı”nda Kadın çalışmasında Türk Edebiyatı'nda kadını üç safhada inceler:

“1. İslamiyet'ten önce ve göçebelik devrinde o, bu devrin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşır. Erkek gibi o da ata biner, ok atar kılıç kullanır ve icabında düşmanla kahramanla çarpışır

2. Yerleşik medeniyete ve İslami kültür çevresine dâhil olduktan sonra kadın erkek gibi ve erkekten daha fazla pasif bir karakter arz eder. Toprak ve din, insanları kendilerinden üstün tabiat veya tabiatüstü kuvvetle bağlar. Bu devirde kadının kahramanca vasıflarını kaybederek bir haz ve aşk mevzu'u olduğu görülür.

3. Garp medeniyeti tesiri altına girdikten sonra kadının ilkin edebiyatta, sonra hayatta beşeri hakları müdafaa edilir ve tamamıyla erkekle müsavi bir seviyeye getirilir” (Kaplan, 2009: 39).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde kadın karakterler tamamen yukarıda bahsedilen safhaların birincisi içinde yer almaktadır.

Kadındaki savaşçılık özellikleri ana karakterlerde oldukça açık biçimde işlenmiştir. Hikâyelerin geçtiği toplumda kahramanlık en büyük değerdir. Erkek kadında, kadın da erkek de kahramanlık vasfı arar (Kaplan, 2009: 40). Kan Turalı'nın ve Bamsı Beyrek'in istedikleri kadın tipinde kadının savaşçılık rolü özellikle vurgulanmaktadır. Babasının Kan Turalı'ya nasıl kız istersin sorusuna:

“Ben yerimden kalkmadan o kalkmış olmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kâfir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı” diyerek cevap verir. Bu cevap üzerine babası Kanlı Koca:

“Oğul sen kız istemezmişsin, bir yiğit bahadır istermişsin, o yorulup didinsin sen yiyessin içessin gün geçiresin” Kan Turalı:

“Evet, canım baba öyle isterim, ya varıp bir cici bici Türkmen Kızı alırsan; ne yaparım? Ellesem eli kırılıverir, söylesem sözü yok, dillesem dili...” der.

Yine Bamsı Beyrek babasının nasıl kız istersin sorusuna:

“Baba bana bir kız alıver ki ben yerimden kalkmadan o kalkmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmeli, ben hasmıma varmadan o bana baş getirmeli, böyle kız alıver baba bana” buna karşılık babasının “Oğul sen kız istemiyorsun, kendine denk bir yoldaş istiyormuşsun,” dediği görülür.

Erkeklerin kadında aradığı ilk özelliklere baktığımızda kadınların yiğitliği ve savaşçılığı göze çarpmaktadır. Erkeklerin aradığı özellikler doğrultusunda ana karakterler olan Dirse Hanın eşi, Burla Hatun, Banı Çiçek ve Selcen Hatun'da savaşçılık karakterleri ortaya çıkmaktadır.

Dirse Han'ın eşi oğlunu bulabilmek için kırk ince belli kızı yanına alarak oğlunu aramaya gitmesi onun yiğitliğini ve cesaretini göstermektedir.

Burla Hatun'un yanına kırk ince belli kızı alarak kocası Kazan Bey'in arkasından savaşa yetişmesi ve oğlunu kurtarmak istemesi ve bu savaşta kâfirin kara tuğunu kılıç darbesiyle yere düşürmesi onun savaşçı kişiliğini ortaya koymaktadır.

Banı Çiçek nişanlısı Bamsı Beyrek ile ok atıp, at koşturup, güreş tutar. Banı Çiçek karakterinde de yiğitlik ve savaşçılık özellikleri açık şekilde görülmektedir.

Kan Turalı'nın istediği eş motifini bünyesinde barındıran ve uğrunda canavarlarla savaştığı Selcen Hatun savaşçılık karakteri bakımından "Dede Korkut Hikâyeleri"nde en baskın karakterdir. Kan Turalı'nın uyumasının ardından kendisinin şüpheye düşerek nöbet tutması düşmanı karşılaması ve kendi payına düşen düşmanı öldürdükten sonra eşine yardıma gitmesi savaşçılık özelliği bakımından takdire şayandır. Bu hikâyede Selcen Hatun'un ata binip, zırh kuşanıp, mızrak kullandığı görülür. Selcen Hatun sağına soluna iki koşa yay çeken, attığı ok yere düşmeyen bir kadındır. Selcen Hatun karakteri diğer savaşçı kadın rollerinden çok daha üst noktadadır.

Hikâyelerin oluşum tarihi ilişkisi altında atlı-göçebe kültür ve medeniyetini yaşayan dönemin insanı ağır tabiat ve geçim şartlarına dayanmak ve yaşamını sürdürmek için kuvvetli olmaya mecburdur. Boylar arasında yoğun çatışmaların yaşandığı ve destan devrinin temel özelliklerinden kabul edilen kolektif düşünce prensibinin hâkim olduğu bu dönemde yiğitlik, savaşçılık ve güç bireyin kendini, ailesini ve içinde bulunduğu toplumu koruması için en önemli unsurdur (Öncül, 2008: 575-576). Bu münasebet ile erkek gibi kadında hayatını sürdürmek ve kendisini koruyabilmek için kadın bünyesinin el verdiği ölçüde bütün fiziki ve askeri özelliklerini geliştirerek kendini yetiştirmiştir. Erkek evden uzaklaştığında evin yönetimi evin hatununa geçtiğinden hatun evini ve çocuklarını koruyacak kadar kuvvetli ve savaşçı olmak zorundadır. Erkek ile kadın arasında fiziki kuvvet farkı günümüzdeki kadar belirgin değildir. Eski Türk kadını kuvvet, tahammül, gayret, azim, cesaret bakımından erkeğin neredeyse bir eşidir (Koca, 2003: II, 105). Yeri geldiğinde askeri özelliklerini sergileyerek bir yiğit yeri geldiğinde kadınsal özelliklerini sergileyerek ana ve eş olmuştur.

Hikâyelerde çok sık karşımıza savaşçı kadınların çıkması bir masal değildir gayet gerçeği yansıtmaktadır. Tarihte kadınlar savaşın taktik safhasında hakanla beraber yer almaktadırlar. Batılı yazarların Amazon denen savaşçı kadınların tanrıçaları Eti Türklerinin Güneş Tanrıçası olan Hepat'tır. Asker kılığında resimleri bulunmaktadır. Bu yüzden kadının savaşçılığı Türklerden başlamaktadır (Göksel, 1993: 108).

Eski Türk toplumunda kadınlar ordulara veya birliklere kumanda edebiliyorlardı. Ata binip, ok yay ve kılıç kullanmaları gayet doğaldı. Örneğin Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un kızlarından birisi Bidlis Kürd hâkimi Şemsettin ile evliydi. Kara Yusuf'un kızı, Türkmen olduğu için, at koşturmayı, çevkân oynamayı, ok atmayı çok seviyordu. Kocasını olan Bidlis hâkimi: "Biz Kürdüz, Türkmenler'in geleneği bizim halkımız arasında hoş ve makbul karşılanmaz." diyerek, karısının bunlarla meşgul olmasını önlemeye çalışmış ise de bu müdahalesi aralarında geçimsizlik yaratmış ve belki ayrılmalarına sebep olmuştu. 1432 de Türkiye'den geçen Betrandon de la Broquiere Türkmen kadınlarının yiğit kadınlar olup erkekler gibi savaştıklarını işittiğini ve buna çok hayret ettiğini belirtmektedir. Gezgin, Hama yakınında, 6-8 kargılı Türkmen'in yanında yine kargı taşıyan bir kadın görmüştür. XIX. yüzyılda bile, Cirid boyu oymaklarından birinin kethudası olan Kara Fatma, Kırım savaşına katılmıştır (Sümer, 1960: 439).

6.4.4. Kadının Aileyi Birleştirmedeki Rolü

Hem Dirse Han'ın Eşi (Buğaç'ın anası) hem de Burla Hatun karakterinde gözden kaçırılmaması gereken çok önemli bir nokta aile içi birleştiriciliği kadının sağladığıdır. Buğaç'ın anası çabalarıyla yeri geldiğinde Dirse Han'ı yeri geldiğinde Buğaç'ı ölümden kurtarır. Aynı rolü Burla Hatun da üstlenmektedir. Oğlunun ve eşinin yanında savaşa giden Burla Hatun ailenin fertlerini korumak ve bir arada tutmak için her türlü fedakârlığı göstermektedir. Burada "Yuvayı dışı kuş yapar." atasözü aklımıza

gelmektedir. Her iki hatun da erkeğe manevi gücü veren onu teşvik eden bir rol üstlenmektedir.

6.4.5. Oğuznamelerdeki Kadın İsimlerinin Manaları ve Kadına Yönelik Hitaplar

Bayur = cesur, gözü kara; Babür = kaplan cinsi yırtıcı bir hayvan demektir. Böbürlenmek kelimesi de buradan gelmektedir (Kutalmış, 2003: 51). Bayur veya Babür ismi bozkır yaşam şartlarının üstesinden gelinmesini ifade eden güzel bir isimdir.

Bal bilindiği üzere arının yaptığı şekerli besindir. Günümüz Türkçe isimlerinde çok fazla bulunduğu söylenemez. Ancak hitap şekli olarak “balım” kelimesi çok fazla kullanılmaktadır.

Gevar kelimesi Osmanlıca sözlüklerde: bahçeleri sulamak için çayırdan ufak bir arka alının kol olarak tanımlanmaktadır. Tarımsal ürünlere hayat veren suyun taşınmasına vasıta olması göz önünde tutulursa; gevarın bitkiler hayatı bir önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

Çaçak kelimesi ise savaş baltası, gemici manasındadır. Orta Asya Türklerinde denizciliğin fazla gelişmediğini hesaba katarsak bu isim muhtemelen savaş baltası manasında kullanılmıştır. Savaşçı bir toplulukta savaş baltası isminin kullanılması hiç de abes olmayacaktır.

Mama Bike (Bige) ismine baktığımızda Mama ve Bike isimlerini ayrı ayrı almak gerekir. Mama günümüz Türkçesinde bebek yiyeceği yine günümüzde İngilizcede anne olarak karşılık bulmaktadır. Bike kelimesi ise Bige ile aynıdır. Bige; bakire temiz kız, bey kız, saygı değer kız demektir.

Barçın Salur ismi de yine ayrı ayrı olarak değerlendirilmelidir. Barçın; ipekli kumaş, kadife manalarına gelmektedir. Salur ise saldırgan, asker salan, silahşor, iyi silah kullanan, kılıç, silah, saldırma, serbest, azat manalarında kullanılmaktadır. Salur isminde savaşçı bir kavim olma özelliğinin isimlere yansıdığını görmekteyiz.

Burla; üzüm, üzüm salkımı anlamına gelmektedir. Büyük ihtimalle üzüm salkımının düzeni gibi düzenli veyahut tadındaki şekerden dolayı bu kelime insan ismi olarak kullanılmıştır.

Banı Çiçek isminin manası ise “çiçeğe bandırılmış” (Banı= bandırılmış) demektir (Kutalmış, 2003: 55). Günümüze kadar bozulmadan kullanılan isimlerden birisidir. Hatta çiçek ismine çiçek türleri de tarih boyunca eklenerek Gül, Nilifer, Akasya, Yasemin vb. isimler eklenerek çoğalmıştır. Osmanlılarda I.Murat’ın annesi Nilüfer Hatun, Halil İnalçık tarafından Osmanlı’nın dip anası olarak nitelendirilmektedir.

Selcen (Selcan) kelimesi coşkun, taşkın yaratılışlı kimse manasına gelmektedir. Günümüzde Selcan isminin kullanıldığına rastlamaktayız.

Serkan Şen “Dede Korkut Kitabı’nda Kadına Yönelik Hitaplar” adlı makalesinde “Dede Korkut Hikâyeleri”nde kadınlara yönelik hitapları incelemiştir:

Kız Zeliha, can kız, can paşa, Ayne (Ayna) Melik, Kutlu Melik, mere kızlar, dayeler, dadılar, mere dadı, gelin, han kızı, mere han kızı, kız kişi, sultanım, hanım, anam kişi, kızım kişi, kadın (katın) ana, kadınıam anam, hatun anam, izzetli canım ana, ana, mere ana, hey ana, başımın bahtı, evimin tahtı, selvi boylum, tuba boylum, kara saçlım, kurulu yaya benzer çatma kaşlım, iki badem sığmayan dar ağızlım, güz elmasına benzer al yanaklım, kadınıam, ziregüm, döleğim, görklüm, yalab yalab yalabıyan ince tonlum, kar üzerine kan tammış gibi kızıl yanaklım, kalemciler çaldığı karakaşlım, kıvrımsı kırk tutam kara saçlım, aslan uruğu, sultan kızı, gelinciğim, mere kavat kızı”(Şen, 2008: 628-637).

Kadınlara verilen sıfatlar içinde hatun kelimesinin ve manasının üzerinde durmak gerekmektedir. Hatun kağanın eşidir ve onun mertebesi yüksektir. Hatunlar yeri geldiğinde devleti yönetecek kapasiteye ve özgürlüğü sahiptiler.

Bilge Kağan, Orhun Kitabeleri’nde kadınlara şu şekilde hitap eder: “Sizler anam, hatun, halam ve teyzelerim, ablalarım, kadınlarım ve kızlarım...” (Gültepe, 2008: 182) yine bu hitapta hatun kelimesi geçmektedir.

Eski Türk inancına göre hakan ile hatun gök ile yerin evlatlarıydı. Hakanın temsilcisi Ay Ata ve hatunun temsilcisi Gün Ata'dır. Ay Ata göğün altıncı katında, Gün Ata göğün yedinci katında yer almaktadır (Sevinç, 1987: 16).

“Hatun ana” ve “kadın ana” sıfatları sadece Dede Korkut Hikâyeleri'nde değil gerçekliği bilinen ve çok önemli bir tarihi şahsiyet olan Fatma Bacı ile de karşımıza çıkar. Fatma Bacı, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında önemli faaliyetleri olan Bâcıyân-ı Rum'un kurucusudur. Ona “kadın ana, hatun ana ve kadıncık” gibi ifadelerle de hitapta bulunmaktadır (Bayram, 2002: VI, 614). Dede Korkut Hikâyeleri ile Fatma Bacı'da karşımıza çıkan aynı sıfatlar bu hikâyelerin tarihle ilişkisini ortaya koymaktadır.

Hanım kelimesi ise hayat arkadaşı, eş manasına gelmektedir. Rivayete göre Cengiz Han savaş kurulunda toplantıya katılan kumandanları eşine tanıtır, der ki:

“Ben bunların Han'larıyım. Sen de benim Han'ımsın” (Göksel, 1993: 108). Günümüzde de çok sık kullanılan “hanım” kelimesinin çıkış noktası burasıdır.

Orta Asya Türk erkeklerinin kadınlarına görklüm yani güzelim dedikleri de bilinmektedir. Bunlara ek olarak Kadınlar; altun özü, ertini özü, arık, silig (namuslu, temiz, bedeni inci gibi kadın) gibi sıfatlarla anılmaktaydılar. Yine Selçuklu toplumunda kadınlar için “altun gibi temiz ruhlu kadın” ve “vücudu inci gibi temiz kadın” gibi terimler kullanılmaktadır (Kurt, 2002, V, 763).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde kadına yönelik hitapların çıkış noktalarının hemen hepsini bugünkü Türk insanın kadına yönelik hitaplarında görmek mümkündür. Hitaplarda kullanılan birçok kelime ufak tefek farklılıklarla günümüzde de kullanılmaktadır (Şen, 2008: 640).

Kadınlara verilen sıfatların ve hitap şekillerinin çoğunun olumlu yönde olduğu dikkat çekmektedir. Bu da Türk toplumunun nazik bir yapısının olduğunu göstermektedir. Erkeklerin kadınlara hitap edişince bir kibarlık ve centilmenlik bulunmaktadır.

7. SONUÇ

Reşideddin Oğuznamesi ve bu Oğuzname esas alınarak yazılan diğer Oğuznamelerde kadın, birkaç örnek dışında Dede Korkut Hikâyeleri ve Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'ndaki kadınlar kadar olumlu bir rol çizmemektedir. Oğuz'un anası, Oğuz'un üçüncü eşi ve Bayır Hatun dışında kalan kadınlar genellikle problemlerle karşımıza çıkmaktadır.

Oğuz'un annesi karakteri oğluna sevgiyle bağlı oğlunu koruyan aile temelini oluşturan kadın rolündedir. Oğuz'un küçük eşi de kocasına bağlı ve onu babasıyla yaptığı savaşta korumaya çalışmaktadır. Bayır Hatun ise Buğra Han'ın çok değer verdiği ve memleket işlerine dâhil ettiği bir kadın tipidir.

Reşideddin Oğuznamesi'ndeki diğer kadınlar ise toplum içi huzurun kaçmasında etkili unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin Oğuz'un ilk iki eşinin kıskançlığı Oğuz ile babasını savaşa götürmüştür. Yine Buğra Han'ın ikinci eşi de Buğra Han ile oğlu Kori Han'ın arasını bozup toplumsal bir bölünme ortaya çıkarmıştır. Oğuz'un Kıl-Barak ile savaşında kadınların Kıl-Barak'a ihaneti Oğuzların galibiyetini meydana getirmiştir. Milli fikirden yoksun, ihtiras sahibi Kıl-Barak kadınlarının bu davranışı Oğuzlar açısından olumlu sonuçlar doğursa da Kıl-Barak'a büyük bir zarar vermiştir.

Ebülgazi Bahadır Han Oğuznamesi'nde ise Reşideddin'e ilave olarak Çaçaklı Hatun ve Oğuz iline beylik yapan kadınlar bulunmaktadır. Çaçaklı Hatun esir olarak kaçırılan ve sonra mal karşılığı geri alınan bir kadındır. Onun kötü yanı ise esir edildiğinde namusuna sahip çıkamayarak gayrimeşru bir ilişki yaşamasıdır. Oğuz iline beylik yapan kadınlar ise kadının gücünü, zekâsını ve kadınlar tarafından devlet adabının iyi bilindiğini ortaya koymaktadır. Bu eserde Oğuz iline beylik yapan yedi kadından bahsedilmektedir.

“Dede Korkut Hikâyeleri”ndeki kadınlar daha olumlu bir rolde karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki kadın rolleriyle verilmek istenen mesaj ideal ana ve eş karakterlerinin nasıl olması gerektiğiyle ilgilidir. Deli Dumrul'un anası dışında diğer kadınlar toplumda olması gereken ideal kadınlardır. Ana karakterler üzerinde kadının bağlılığı, sorumluluğu, cesareti, savaşçı ve siyasi yönleri ortaya konulmaktadır.

Mehmet Kaplan, edebî açıdan Dede Korkut Hikâyeleri'nde kadını değerlendirirken kadının yerleşik medeniyet edebiyatlarında olduğu gibi aşk ve haz konusu olmadığını belirtir. Ayrıca Kaplan'a göre sosyal baskı ve inançlar kadın ile erkek arasında sıkı bir duvar örmez. Bizimde bu konudaki görüşümüz Kaplan ile aynı yöndedir.

Dirse Han'ın eşi rolünde kadının aile içi bağları nasıl bir arada tutma çabası taşıdığı görülmektedir. Burada verilmek istenen mesaj kadının bir aileyi ayakta tutabilecek güce ve zekâyâ sahip olduğunu göstermektir.

Burla Hatun'un eşine ihanet etmemek için oğluna da danışarak oğlunun etini yemeyi kabul etmesi kadının eşine ne derece bağlı olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Yine Burla Hatun'un yanına 40 ince belli kızı alarak eşine ve çocuğuna yardım etmek için savaş alanına gitmesi ve düşmanın tuğunu kılıçlaması kadının savaşçılık özelliğini ortaya koymaktadır.

Banı Çiçek'in esir düşen Beyrek'i on altı yıl beklemesi kadının sadakatli olması gerektiğini sonraki nesillere nasihat olarak vermektedir.

Selcen Hatun karakterinde de bir kadının ne kadar güçlü ve cesur olabileceği ortaya konulmaktadır. Savaş kabiliyeti oldukça yüksek olan bu kadın kocasının zaaflarını kapatması bakımından ideal eş tipine çok uygundur.

“Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı” ise diğer Oğuznamelerden daha yalın olduğu için bu destanda kadınların rolü bakımından daha az anlatı vardır. Bu destanda kadın ilk olarak ana rolüyle karşımıza çıkar; ancak Oğuz'un anası hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. İkinci olarak kadın eş rolüyle karşımıza çıkar. Oğuz'un iki karısı da doğaüstü güzelliğe sahiptir. Aslında bu evlilikler kutsal bir konuyu nitelendirmektedir. Çünkü iki eşle ve onların çocuklarıyla göğün ve yerin kuvveti bir araya getirilmektedir. Bu evlilikler inanç sisteminin bir parçası ve yansımasıdır.

Tarihi gerçeklerle destanî mahiyetteki Oğuznameler karşılaştırıldığında Oğuznamelerin Türk toplumunun yapısına ufak tefek çelişkiler dışında uygun olduğu açıkça görülmektedir. Türk tarihi boyunca kadınlar her dönemde içtimaî ve siyasi konumları itibarıyla önem teşkil etmektedirler. Hunlardan itibaren Gök-Türkler, Uygurlar ve Oğuzlarda hükümdar eşleri soylu bir boydan seçilirdi. Kağanların eşleri hatun olarak her konuda söz sahibi olurdu. İslamiyet'in kabulünden sonrada yine kadınlar itibar sahibiydi. Karahanlılar, Harzemşahlar ve Selçuklular tarihinde bu örnekler bolca rastlanmaktadır. Bu kadınlar arasında devlet siyasetine yön verenler, naiplik yapanlar, hatta devlet başkanlığı yapanlar vardır. Önemli tarihi kaynaklarda Anadolu'daki Türk kadınlarının çok önemli siyasi, askeri ve sosyal faaliyetlerinin bulunduğu yazmaktadır.

Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra da Türk kadınları diğer Arap veya İranlı Müslüman kadınlardan daha etkili ve daha özgürdür. İslâmiyet'in kabulü Müslüman Türklerde kadını ikinci plâna atmamıştır. Buna en güzel örnekler Selçuklularda Terken Hatun ve Osmanlılarda Hürrem Sultan'dır. Bu hatunların devlet erkânındaki etkinlikleri onların büyük bir üne sahip olmalarını sağlamıştır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türkiye'de yaşayan Müslüman kadınlar Arap ve İranlı Müslüman kadınlardan daha özgür konumdadır. 21. yüzyılda Arabistan'da kadınların araba kullanması bile yasakken Türkiye'deki kadınların hak ve özgürlükler bakımından erkeklerden hiçbir farkı bulunmamaktadır. Bu özgürlüğü sağlayan ise Türklerin atalarından gelen kadına bakış açısının devam etmesidir. İslamiyet'ten önce, İslamiyet'ten sonra veya günümüzde Türk kadını hayatın her noktasında kendine yer bulmuş ve etkinliğini göstermiştir.

Kadın tarih boyunca bir toplum içinde yaşanabilecek bütün olaylarda doğrudan veya dolaylı olarak kendisine yer bulmuştur. Kadının bu aktif rolü elbette olumlu olduğu gibi olumsuz özellikleri de içinde barındırmaktadır. Zaten bu eserlerden almamız gereken mesaj, daha doğrusu tarihten almamız gereken mesaj; olumlu olayları örnek alıp yaşamımızda uygulamak, olumsuz olayları görerek aynı yanlışları yaşamamaktır.

KAYNAKLAR

- AÇA, M., 2007, Reşideddin Oğuznâmesi'nde Kadın, Milli Folklor, 19 (76), ss.76-92
- _____, 2011, Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi, Kömen Yay. Konya, 276s.
- AKSOY, M., 2002, Destanlarda ve Tarihî Kaynaklarda Alp Er Tunga (Efrâsiyâb), Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 997-1026
- _____, 2002, Oğuznâme, Türkler c. III, Ed. : Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.1502-1513
- AKTAŞ, Ş., 1999, Dede Korkut Hikâyelerinin Edebi Değeri ve Çağdaş Yorumu Üzerine, Dede Korkut Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, ss. 31-34
- ALİZADE, S., 1992, Oğuzname XVI. yy.da Yazılmış Atasözleri Kitabı, Yayına Haz: BAYAT, H., TDAV, 128s.
- ANADOL C. vd., 2002, Türk Kültür ve Medeniyeti, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 816s.
- ARSLAN, M., 2002, Türkmenistan'da Destan Dünyası, Türkler c.XIX, Ed. : Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 1409-1419
- ATALAY, İ., 2002, , Türk Dünyasının Coğrafyası, Türkler c.I, Ed. : Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.319-348
- ATSIZ, H. N., 2011, İslamiyet'ten Önce Türk Destanı, İslâmiyet Öncesi Türk Destanları, Haz.: SAKAOĞLU, S., DUYMAZ, A., Ötüken Yay., İstanbul, ss.56-57
- AYAN, E., 2007, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Selçuklu İsyanı, Kitabevi Yay., İstanbul, 256s.
- AYDEMİR, A., 2009, Oğuz Adı Üzerine, Türk Dünyası Türk Kültür Dergisi, 55-59, http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/adem_aydemir_oguz_adi_uzerine.pdf (18.05.13).
- AYYILMAZ, C., 2002, Orhun Yazıtları, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.1385-1404
- BAKIR, A., 2008, Tevârih-i Âl-i Seçuk Oğuz-nâme'si, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/7, ss.163-199
- BANG, W., RAHMETİ, G.R., 1936, Oğuz Kağan Destanı, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, s.69
- BARS, M., 2008, Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yapılan Çalışmalar, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/4, ss.225-240
- BAYAT, F., 2002, Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 935-947
- _____, 2006, Oğuz Destan dünyası, Ötüken Neşriyat A.Ş. İstanbul, 328s.
- BAYKARA, T., 2002, Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi, Türkler c. VII, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 323-377
- BAYRAM, M. 2002, Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı, Türkler c. VI, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.611-638
- BELLİ, O., 2002, Türklerde Taş Heykeller ve Balballar, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.1636-1643
- BİNYAZAR, A., 1996, Dede Korkut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 267s.
- BİRGÜL, A., 1999, Dede Korkut Hikâyelerinde Kadının Konumu, Dede Korkut Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, ss. 229-244

- BURYAKOV, F., 2002, Eski ve Orta Çağ Dönemlerinde Büyük İpek Yolu Üzerindeki Orta Asya Türkleri, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 421-135
- ÇANDARLIOĞLU, G., 1977, Türk Destan Kahramanları, AND Yay., İstanbul, 239s.
- ÇETİNOĞLU, K. (Haz.), Kutadgu Bilig'den Seçmeler, Kum Sati Yay. İstanbul, 216s.
- DEMİR, N., 2011, Türk Dünyasının Otak Kaynağı: Yazıcıoğlu Ali'nin Selçuk-nâme'si, Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.58, ss.49-68
- DEVELİOĞLU, F. ve KILIÇKINI, N., 1975, En Yeni Büyük Türkçe Sözlük, Rafet Zalimler Kitabevi, İstanbul, 1333s.
- DİVİTÇİOĞLU, S., 2005, Oğuzdan Selçukluya, İmge Kitabevi, İstanbul, 143s.
- DIYARBEKİRLİ, N., 2002, Eski Türklerde Kültür ve Sanat, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 1514-1607
- DOĞAN, İ., 2002, Göktürk Yazısı, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.1405-1424
- DÖĞÜŞ, Ş. , 2009, Türk Düşünce Tarihine Bir Bakış, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, 576s.
- _____, t.y., Ortaçağ Anadolu'sunda Bir Kadın Teşkilâtı: Bâciyân-ı Rum, <http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-262.html> (19.07.2013)
- EBÜLGAZİ B., t.y. , Şecere-i Terakime, Tercüman Yayınları, b.y.y. , 97s.
- _____, 2010, Türk'ün Soyağacı, Çev: Doktor Rıza Nur, İlgı Kültür Sanat Yay., İstanbul, 336s.
- EKİCİ, M., 1999, Dede Korkut Hikâyelerinde Kadın Tipleri, Dede Korkut Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, ss.123-138
- EMECEN, F. M., 2008: İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, Kitabevi Yay. İstanbul, 236s.
- ERARSLAN, K. , t.y. , Manzum Oğuzname, 169-236
http://istanbul.edu.tr/enstituler/turkiyat/kutuphane/metin/1973_18/1973_18_06_K_ERASLAN.pdf , (02.05.2013).
- ERCİLAŞUN, A. B., 2011, Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler, İslâmiyet Öncesi Türk Destanları, Haz.: SAKAOĞLU, S., DUYMAZ, A., Ötüken Yay., ss. 108-112
- ERDEMİR, H. , 2002, Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik, Türkler c.II, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.1662-1671
- ERGAN, N. 1999, t.y. , Bozkır Trüklerinde Töre ve Sosyal Kontrol, Polis Bilimleri Dergisi, Cilt:1(3), ss.1-8,
http://www.pa.edu.tr/APP_DOCUMENTS/D478B2AD-3813-4555-9629-6332F8CF8D33/cms_statik/dergi/1999/3/1-8.pdf (04.23.2013).
- ERGİN, M., 2003, Dede Korkut Kitabı,Hisar Kültür Gönüllüleri, s.147
http://ekmekcioglu.gen.tr/FileUpload/op124928/File/dede_korkut.pdf
(22.06.2013)
- _____, 2004, Dede Korkut Kitabı(I), TDK Yay. , Ankara, 251s.
- ERKUL, A., Eski Türklerde Aile, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.159-175
- GENÇ, R., 1999, Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut'taki Olayların Zamanı Üzerine, Dede Korkut Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, ss.169-174
- GÖÇGÜN, Ö., 1999, Ziya Gökalp'e Göre; Korkut Ata'nın Kimliği ile, Korkut Ata Kitabı veya Dede Korkut Kitabı, Dede Korkut Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, ss.181-190
- GÖKALP, Z., 2002, Türklerde Ahlâk, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 503-515
- GÖKSEL, B., 1993, Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk, Ankara, 245s.
- GÖMEÇ, S. , 2006, Türk Kültürünün Ana Hatları, Akçağ Yay. , Ankara, 382s.
- GUZİÇİYEVA, G., 1999, Gorkut Ata Kitabı ve Türkmen Destanları, Dede Korkut Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, ss.175-180

- GÜLENSOY, T., 2002, Türk Dili Tarihine Kısa Bir Bakış, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.1442-1554
- GÜLTEPE, N., 2008, Türk Kadın Tarihine Giriş, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 363s.
- GÜNDÜZ, T., 2002, Oğuzlar, GTT c.II, Ed.: Celal Güzel, Ali BİRİNCİ, Ankara, ss.47-70
- GÜNGÖR, E., 2006, Tarihte Türkler, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 455s.
- GÜNGÖR, H., 2002, Eski Türklerde Din ve Düşünce, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.463-503
- IERUSALİMSKAYA, A., 2002, İpek Yolunda Kafkaslar, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.436-449
- İNAN, A., 1968, Makaleler ve İncelemeler, c.I (I.Baskı), TTK Yayınları, Ankara, 712s.
- _____, 1998a, Makaleler ve İncelemeler, c.I (III. Baskı), TTK Yayınları, Ankara, 712s.
- _____, 1998b, Makaleler ve İncelemeler, c.II, TTK Yayınları, Ankara, 417s.
- _____, 2011, Türk Destanlarına Genel Bakış, İslamiyet'ten Önce Türk Destanı, İslâmiyet Öncesi Türk Destanları, Haz.: SAKAOĞLU, S., DUYSMAZ, A., Ötüken Yay., İstanbul, ss.35-51
- İNOSTRANTSEV, 1950, Eski Türklerin İnançları Hakkında Bir Kaç Söz, Çev. : A. İnan, Belleten, XIV (53), ss.45-47
- KAFESOĞLU, İ., 2007, Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 466s.
- KAPLAN, M., 2009, Dede Korkut Kitabı'nda Kadın, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Dergah Yayınları, İstanbul, ss.39-50
- _____, 2011, Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı, İslamiyet Öncesi Türk Destanları, İslâmiyet Öncesi Türk Destanları, Haz.: SAKAOĞLU, S., DUYSMAZ, A., Ötüken Yay., İstanbul, ss.90-107
- KARADENİZ, H., 2005, Türklerde "Kut" Kavramı ve Osmanlılar'ın Kutsiyet Elde Etme Çabaları, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, ss. 1-14
- KAYA, G., 2011, Battal Gazi Destanı'nın (343-675) Çeviri Yazısı Ve Metin Sözlüğü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş
- KOCA, S., 2002a, Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilat, GTT c.II, Ed.: Celal Güzel, Ali BİRİNCİ, Ankara, ss.309-325
- _____, 2002b, Eski Türklerde Toplum ve Ekonomi, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.8-54
- _____, 2003, Türk Kültürünün Temelleri c.II, Başkent Matbaacılık, Ankara, 305s.
- KORKMAZ, Z., 2010, Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume: 5/1, ss.1-41
- _____, t.y., Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/844/10686.pdf> (12.08.2013)
- KORTANTAMER, S., 2002, Memlûk Toplumunda Kadın, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.772-787
- KÖPRÜLÜ, M. F., 1943, Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten, c.VII, S. 27, ss.379-458
- _____, 2011, Millî Türk Destanı, İslamiyet Öncesi Türk Destanları, Haz.: SAKAOĞLU, S., DUYSMAZ, A., Ötüken Yay., İstanbul, ss.13-17
- KUBAREV, V., 2002, Moğolistan ve Altaylardaki Yeni Türk Heykelleri, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.1622-1635
- KURT, A., 2002, Tarihi Süreçte Türk Kadınları, Türkler c. V, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.759-771
- KUTALMIŞ, Ö., 2003, Türkçe İnsan Adları ve Anlam-Kökenleri, y.e.y, 301s.
- LAZSLO, F., 1950, Dokuz Oğuzlar ve Gök Türkler, Çev.: H. Eren, Belleten, XIV (53), ss.37-45

- MARSODOLOV, L., 2002, Altay'daki Pazırık Kültürü (MÖ VI.-IV. Yüzyıllar), Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.1608-1621
- MEMMEDOV, C., 1995, Dede Korkut Üzerine, Milli Folklor, c.4, S.26, ss.26-27
- NERİMANOĞLU, K. V., 1999, Türk Edebiyatının Ana Kitabı Dede Korkut Oğuznameleri, Dede Korkut Bilgi Şöleni, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, ss.345-351
- NEŞRÎ, M., 2011, Aşiretten İmparatorluğa, Sadeleştiren: Öztürk, N., Timaş Yay., İstanbul, s.400
- ONAY, İ., 2013, Türk Kültür Tarihi Bakımından Oğuz Kağan Destanı ve Önemi, http://www.tsadergisi.org/Makaleler/1659042047_%2829-44%29Turk%20Kultur%20Tarihi%20Bakimindan...pdf, (22.07.2013), ss.29-44,
- ORKUN, H., 1935, Oğuzlara Dair, Ulus Basımevi, Ankara, 135s.
- ÖGEL, B., 1993, Türk Mitolojisi, Cilt: I, TTK Yay. Ankara, 644s.
- _____, 2006, Türk Mitolojisi, Cilt: II, TTK Yay. Ankara, 610s.
- ÖNCÜL, K., 2008, Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi Ve Animus Kavramı, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/2, ss. 574-581
- ÖZARSLAN, M., 1998, Oğuz Kağan Destanı'nda Tarihî, Dinî, Beşerî ve Tabiatüstü unsurlar, Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı. Pars Yılı Yay., Ankara ss. 424-438
- ÖZAYDIN, A. 2002, Türklerin İslâmiyet'i Kabulü, Türkler c.IV, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.409-454
- ÖZBAĞI, T., 2002, Geleneksel Türk Takıları, Türkler c.VII, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 1184-1201
- ÖZEY, R. , 2002, Tarihte Türk Devletleri ve Hakimiyet Alanları, , Türkler c.I, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.349-367
- ÖZÖNDER, S., 2002, Eski Türklerde Dil ve Edebiyat, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.864-906
- PAMUKÇU, E., t.y., Ey Türkmen Kadını, b.y.y., 40s.
- SAĞ, V., 2001, Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c.2 (1), ss.9-23
- SEPETÇİOĞLU, N., 1998, Dede Korkut Kitabı, İrfan Yayımcılık ve Tanıtım Ltd. Şti., İstanbul, 220s.
- SEVİNÇ, N, 1987, Eski Türklerde Kadın ve Aile, BAYSAN Basım ve Yayın Sanayii A.Ş., İstanbul, 96s.
- STAVİSKY, B., 2002, İpek Yolu ve İnsanlık Tarihindeki Önemi, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.401-420
- SÜMER, F., 1960, Oğuzlar'a Ait Destanı Mahiyetde Eserler, TTK Basımevi, Ankara, 455s.
- _____, 1992, Oğuzlar, TDAV Yayınları, İstanbul, 384s.
- _____, 2002, Oğuzlar, Türkler c.II, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, ss.505-554
- ŞEN, S., 2008, Dede Korkut Kitabı'nda Kadına Yönelik Hitaplar, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/2 Spring, ss.627- 641
- ŞİRİN, H., 2002, Türklerde Alfabe ve Kimlik, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.1358-1384
- TAŞAĞIL, A., 2004, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, TTK Yayınları, Ankara, 187s.
- DİA, 2007, (XXXIII), Oğuzlar, ss.325-330
- THOMSEN, W., 1935, Moğolistandaki Türkçe Kitabeler, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası c. III, İstanbul, ss.81-118

- TOGAN, Z., 1982, Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznamesi Tercüme Tahlili, Enderun Kitabevi, İstanbul, 164s.
- , 2002, Türk Destanının Tasnifi, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 907-913
- TOKER, M., t.y., Şecere-i Terakime Yayını Üzerine, ss.189-205,
<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s10/toker.pdf> (17.05.13).
- TURAN, O.,1969, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi c.I, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 216s.
- , 1993, Selçuklular ve İslamiyet, Boğaziçi Yay., İstanbul, 206s.
- , 2002, Türkler ve İslâmiyet, Türkler c.IV, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.510-533
- TÜRKMEN, F., 1995, Kazan'da Bulunan Yeni Bir Oğuzname Nüshası Üzerine, Milli Folklor, c.4, S.26, ss.4-7
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, t.y., Oğuz Kağan Destanı maddesi, Dergah Yay. İstanbul, ss.103-108
- ÜKTEN, S.S., 2010, Kazan Oğuznamesi'nin Tarihsel ve Kültürel Açından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 174s.
- TÜYSÜZ, C., 2002, Oğuzlar, Türkler c.II, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.479-504
- YALSIZUÇANLAR, S., 2002: Dede Korkut Kitabı, Timaş Yay., İstanbul, 274s.
- YILDIZ, N., 2002, Manas Destanı ve Kırgız Halk Edebiyatı, Türkler c. III, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.986-996
- YILMAZ, G., 2006, İslamiyet Öncesi Türk Destanlarının Tarihi Açından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 245s.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı :SAMET ALIÇ
Doğum Yeri ve Tarihi : Kahramanmaraş/Merkez 05.04.1988

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar : Öğretmenlik Uygulaması
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi : sametalic@hotmail.com.tr
Tel. : 05348825455
Tarih : 04.08.13